

Ára: 1250 Ft

2023/1

1

mozgó világ

mozgó világ

2023/1

John KAY – Mervyn KING

Radikális

bizonytalanság

DÖNTÉSHOZATAL A SZÁMOKON TÚL

napvilág kiadó

NAPVILÁG KIADÓ * www.napvilagkiado.eu * 20–50% kedvezmény!

RADIKÁLIS BIZONYTALANSÁG. DÖNTÉSHOZATAL A SZÁMOKON TÚL
Fordította: Felcsuti Péter

Első nekifutásra a könyv címe kicsit ijesztőnek tűnhet az olvasó számára; nem vitás, hogy a két egészen elsőosztályú közgazdász – **Mervyn King** egyebek mellett a Bank of England kormányzója volt, **John Kay** ugyancsak egyebek mellett a Financial Times kolumnistája – a közgazdaságtan egyik fontos vitájával (több is van), a kockázat és a bizonytalanság szerepével, a kettő közötti lényeges különbségtétellel foglalkozik. Egyszerűbben fogalmazva, hogyan döntenek a gazdaság szereplői, amikor a döntés körülményei bizonytalanok, azaz szinte mindig.

Ha a könyv csupán erről szólna, biztosan nem vállalkoztam volna a lefordítására és kiváltképp nem merném jó szívvel ajánlani az olvasónak. Szerencsére messze nem erről van szó. Bár a kérdés valóban fontos és a szerzőpáros határozottan – mondhatnám radikálisan – szembeszáll nem is egy, jelenleg uralkodó felfogással, de az olvasó (és a fordító) nagy megkönnyebbülésére könnyedén túllép a közgazdaságtanon; **kultúrtörténeti utazásra invitál, amelyben épp úgy megismerkedhetünk Blaise Pascalnak, a nagyszerű 17. századi francia matematikusnak, a valószínűség-számítás atyjának a megoldásával, amelyet egy félbeszakadt kockajáték értékelésére ajánlott (hogyan kell a díjat helyesen felosztani a játékosok között), mint Barack Obama amerikai elnök dilemmájával, amikor döntenie kellett, hogy az amerikai különleges egységek megtámadjanak-e egy pakisztáni területen lévő házat, amelyben a feltételezések szerint (de nem biztosan) Oszáma bin Ládén rejtőzött.**

Miért voltak képesek a NASA tudósai pontosan kiszámítani a Voyager űrhajó útját, amely több millió kilométer megtétele után és több év elteltével ráállt a Merkúr bolygó körül pályájára, ezzel szemben miért nem volt képes a közgazdaságtan előre jelezni a 2008-as pénzügyi válságot? Ettől még az utóbbi természetesen a szerzők szerint is joggal tekinti magát tudománynak, de van helye a szerénységnek. Egyszerre találkozhatunk mulatságos példákkal – a hosszú éveken át futó, *Kössünk üzletet* kvízzjáték logikájával – és szomorúakkal, amikor egy brit bíróság a statisztikai valószínűség szabályait súlyosan félreértő szakértő véleményére alapozva ártatlanul elítélt egy anyát, aki két csecsemő gyermekét vesztette el egymás után. Mély gondolatokkal ismerkedhetünk meg könnyed és színes tálalásban – szórakozva tanulhatunk.

John Kay közgazdász és az Oxfordi Egyetem St. John's College munkatársa, Mervyn King a Bank of England volt igazgatója a New York-i Egyetemen és a London School of Economicson tanít.

Agymosás-összeállítás: Révész Sándor, Domány András, Lángh Júlia, Farkas Zoltán esszéi, Síklaki István tanulmánya P. Szűcs Julianna bevezetőjével • Csunderlik Péterrel, Krekó Péterrel és Tóta W. Árpáddal a politikai agymosásról beszélget Herskovits Eszter • Várady Tibor írása az értelmiségi lét korábbi és mai helyzetéről • Stumpf Andrással a jobboldali újságírásról beszélget Rab László

Berta Ádám • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Ecsédi Orsolya • Gárdonyi László • Gergely Ágnes • Hargitai Miklós • Józsa Sarolta Réka • Karafiáth Orsolya • Kiss Judit Ágnes • Kőrösi Imre • Parászka Boróka • Pető Iván • Stuber Andrea • Vadas József • Végl László • Vörös István

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BERTA ÁDÁM 1974-ben született Szegeden. Író, műfordító, az Európa Könyvkiadó szerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nem attól vizes a hal* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DOMÁNY ANDRÁS 1949-ben született Budapesten. Táncsics-díjas és Pulitzer-emlékdíjas újságíró, 1972 és 2011 között a Magyar Rádióban dolgozott.

ECSÉDI ORSOLYA Budapesten született. Jogásként dolgozik. Verseket, novellákat és ifjúsági regényeket ír. Legutóbbi könyve: *Sárkányugrás* (2021).

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *Egy gyűjtő arcképcsarnokából – 13 portré* (2020).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Endrődön. Kossuth-díjas költő, prózaíró, esszéista, műfordító. Legutóbbi könyve: *Zsoltár női hangra* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

JÓZSA SAROLTA RÉKA 1984-ben született Budapesten. Jogász, költő.

KARAFIÁTH ORSOLYA 1976-ban született Budapesten. Író, költő, énekesnő. Legutóbbi könyve: *Amikor Szécsi Pál a csöveken keresztül üzent, avagy így tanulunk szerelmet* (2020).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, tanár. Legutóbbi könyve: *Babaróka kövecskéi* (2022).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁNGH JÚLIA 1942-ben született Budapesten. Író, műfordító, újságíró. Legutóbbi könyve: *Hamuban sült manióka* (2020).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár, lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytól* (2019).

RAB LÁSZLÓ 1957-ben született Pélyen. Újságíró, a Népszabadság volt munkatársa, lapunk olvasószerkesztője. Legutóbbi könyve: *A pokol tornácán* (2021).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SÍKLAKI ISTVÁN 1950-ben született Budapesten. Szociálpszichológus, az ELTE tanszékvezető docense. Legutóbbi könyve: *Előítélet és tolerancia* (2010).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spiritussonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADY TIBOR 1939-ben született Nagybecskereken. Jogtudós, jogász, író. Legutóbbi könyve: *Mi legyen a bronz utazóórával?* (2022).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Thomas Mann kabátja* (2017).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Bodonyi Zoltán munkái

fonte

NATURA

Természetes ásványvíz

Bubis

Mentes

fonte

NATURA

100% rePET

fonte

NATURA

100% rePET

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT

PET PALACKBAN

100% rePET

P. Szűcs Julianna	3	Agymosástól agyhalálig
Herskovits Eszter	5	Amikor benéz a valóság az ablakon <i>Pódiumbeszélgetés Csunderlik Péterrel, Krekó Péterrel és Tóta W. Árpáddal</i>
Révész Sándor	22	Agymosásra születünk <i>Esszé</i>
Domány András	28	Tusk, a német- és oroszbérenc <i>Esszé</i>
Lángth Júlia	31	Csillagra ragyog, ragyog <i>Esszé</i>
Farkas Zoltán	35	Szakadástól szakadéig <i>Publicisztika</i>
Rab László	37	Nem mondtam, hogy alszom rá egyet <i>Beszélgetés Stumpf Andrással</i>
Síklaki István	46	Az agymosás <i>Tanulmány</i>
Várady Tibor	52	Mikor nehezebb értelmiséginek lenni – a kommunizmus alatt vagy után? <i>Esszé</i>

Kiss Judit Ágnes	64	Egy nőalak szürke kontúrja <i>Regényrészlet</i>
Berta Ádám	70	Az asztalos <i>Novella</i>
Ecsédi Orsolya	72	Mint a filmekben
Gárdonyi László	78	Képzelt terek műemlékei Bodonyi Zoltán <i>Nosztalgikus utópia című sorozatáról</i>
Gergely Ágnes	82	Zsoltárszonett <i>Vers</i>
Józsa Sarolta Réka	82	romantika 40, aznap este, kórtörténet <i>Versek</i>
Vörös István	86	Amikor magam nélkül, A semmi öröme <i>Versek</i>

Hónapló

Dalos György	89	Merry Christmas, boldog újév
Végel László	92	„Nono! Ejnye-bejnye”
Hargitai Miklós	95	Karácsony Délen
Parászka Boróka	98	Láthatóság

-ról, -ről

Csepeli György	102	Magára maradt szociológia
Pető Iván	107	A magyar Schindler?
Kőríz Imre	111	Mézben futva
Stuber Andrea	116	Derékszeg
Csengery Kristóf	119	A tragikus Schubert
Vadas József	122	Liget a Blahán
Karafiáth Orsolya	126	Magyar cirkusz

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Mozgó Világ 2023/január

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Király Ágnes (asszisztens), e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Agymosástól agyhalálig

A tudomány jelen állása szerint Yorki Richárd nem volt púpos, és gyilkossági bizonyíthatatlanok. Görgey Artúr nem volt hazaáruló, és Világosnál a fegyverletétel volt az egyetlen lehetséges opció. A Kommün nem értett egyet a trianoni békediktátummal, és fegyverrel próbálta megvédeni a történelmi magyar határokat. De „hála” Shakespeare-nek, Kossuthnak, sőt – brrrrr – Tormay Cécile-nek, az utókor ezzel a komplikált – és persze igaznak bizonyult – tényállással képtelen megbirkózni. „Történelmet írni nagyon nehéz – írta a manapság kevéssé divatos Anatole France *A pingvinek szigetében*. – Ha egy eseményre csak egy bizonyíték van, elfogadjuk minden habozás nélkül. A zavar akkor kezdődik, mikor két vagy több tanú adja elő az eseményeket, mert a tanúvallomások mindig ellentmondók és sohasem egyeztethetők össze.”

A főszerkesztő az eltűnt időben kutat. Negyvenedik éve űzi ezt az ipart. Mindig vágyott a „két vagy több tanúra”. Az általa vezetett *Mozgó Világ* peremfeltételeit a nyolcvanas évek derekától a késő Kádár-kor drámai hullámmozgás szellemi élete jellemezte. Fura, de akkoriban volt némi, hősiességet sem nélkülöző – legalábbis a nyilvános, kulturális sajtóban – párbeszéd a felek között. A kilencvenes évektől a nyugatias demokrácia versus népi demokrácia, vadkapitalizmus versus szociális igazság konfliktusa volt a viták gyakori tárgya. Boldogok voltunk, mert volt párbeszéd. Az ezredforduló első évtizedét a magyar társadalom mélyszerkezetéből következő nyomorú adottságok határozták

meg. Feszengtünk, de még mindig volt az árok két oldala között miről beszélni. A tízes évektől kezdve a vita, a párbeszéd vagy a kritika anyagidegen dologgá száradt. Amit vetettünk, learattuk. Beléptünk egy sem nem hullámmozgás, sem nem nyugatias közéletbe, a NER-be, amelynek egyetlen ambíciója, hogy az örökölt mélyszerkezetet folyamatosan MÉRHESSÉ, majd hogy a MÉRÉS számára fontos eredményeit TOVÁBBRONGÁLHASSA, azután pedig ismét LEMÉRHESSÉ az immár újratorzított alapokat. A végcél egyértelmű: a totális hatalom vita-, párbeszéd- és kritikaképtelen rendszerének megvalósítása. Ebben a légkörben Gloster mindig gyilkos, Görgey örökre hazaáruló, és Trianonról csakis a komcsik tehetnek. Akár igaz, akár nem. Egyébként nem igaz.

Ez a magyar társadalom már nem az a társadalom, amelyben szerkesztői pályámat elkezdtem. Akkor még hittem, mert hihettem abban, hogy „két vagy több tanú” meghallgatása lehetséges, s hogy a vita konszenzushoz vezet. Ma szkeptikusok letünk. Nem csak én, de körülöttem valamennyi érdekelt így érzi. Ma már csak buborékok, tojások, törzsek, oldalak vannak, a belső hidegháború megannyi kellékével, miközben a buborékok, tojások, oldalak felszereltsége nevetségesen egyenlőtlen. Talán még a „humán erőforrás” szintjén van némi paritás, de még néhány CEU-ügy, Erasmus-botrány, letiltott csatorna, einstandolt sajtótermék, és a viszonyok már semelyik munkában eltöltött korábbi évtizedemre sem fognak hasonlítani. Nem adom fel, nem

adjuk fel, hátha... Hátha a *Mozgó Világ* mégiscsak hozzásegít, hogy a manipulációs áldozatokról, a túlegyszerűsített esetekről, a karaktergyilkosságok főszereplőiről egyszer mégis lehessen árnyalt, bonyolult, netán élesebb, jobb, igazabb képet alkotni.

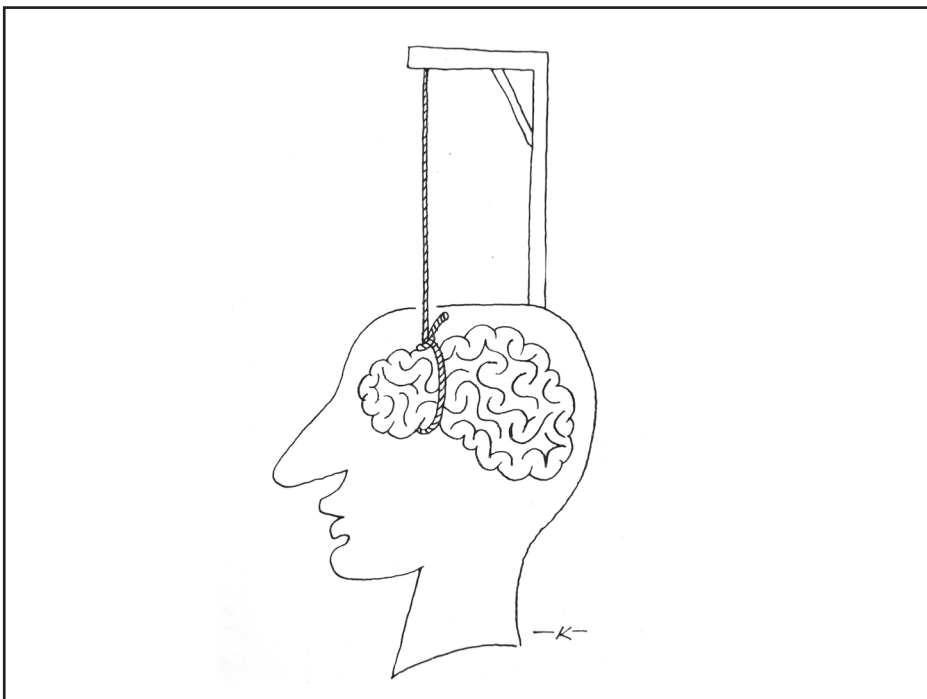
Januári hagyományainkhoz visszatérve 2023-as – jubileumi – évünket egy agymosás-blokkal kezdjük. Ezt éreztük most a legaktuálisabb traumának. Az ellenállás nélkül ismételt mantrák, biflák, tételek miatt, amelyek akkor is a szellem leépülésére utalnak, ha nem lennének hazugságok. De hát legtöbbször azok.

Tudjuk persze, amit nagyszerű publicistánk, Révész Sándor írt: „Eredendően agymosás által agymosásra neveljük gyermekeinket, és nem tehetünk mást, mert csak így tudjuk

megadni nekik a kellő biztonságot, komfortot, esélyeket.” Magyarán szocializáció nincs agymosás nélkül. De az is élményünk, amiről egy másik nagyszerű publicista, Tóta W. Árpád beszélt: „Akarjuk, hogy mossák az agyunkat, ami azért van, mert szeretnénk minél kerekébb magyarázatokkal dolgozni a mindennapokban. A tudomány nem ad biztos támaszokat... Van tehát életünkben a bizonytalanság, ehhez képest tök jól jön egy ilyen kis kerek ízé.” Magyarán ez az „ízé” a vakhit, minden elhülyülés forrása, tehát maga az agyhalál.

Hogy hol végződik a szocializáció, és hol kezdődik a vakhit? Aki tudja a választ erre, megoldásait szívesen fogadjuk szerkesztőségi címünkön.

P. Szűcs Julianna

Akaszott agy (Kaján Tibor karikatúrája)

Amikor benéz a valóság az ablakon

Csunderlik Péterrel, Krekó Péterrel
és Tóta W. Árpáddal beszélget Herskovits Eszter

Herskovits Eszter *Azzal kezdeném, hogy amikor propagandáról és agymosásról beszélünk, akkor a kérdést elsősorban történelmi kontextusba kell helyezni, és nyilvánvalóan mindenkinek a goebbelsi, sztálini propaganda jut elsőként eszébe. Erre van egy nagyon-nagyon eklatáns példa, az 1932–33-as holodomor, az ukrán éhínség, amit a szovjet szervek szándékosan idéztek elő, és olyan jól sikerült ezzel kapcsolatban a sztálini propaganda, hogy egy Pulitzer-díjas újságíró, Walter Duembi írt egy cikket a New York Timesban, nem egy akármilyen kis médiumban, és ott letagadta azt, hogy Ukrajnában éheznek. Úgy, hogy járt Ukrajnában. Azt hiszem, hogy ez egy nagyon éles példa arra, hogy milyen sikeressé tud válni a propaganda, és ha nagy ugrással eljutunk a jelenbe, azt látjuk, hogy ma is komoly erők mozdulnak meg azért, hogy gyakorlatilag egyik végtől a másikba lendítsék át az emberek véleményét. Most mindjárt ebből a történelmi példából kiindulva elmondanám az első kérdésem. Az eszközök hasonlóak, miközben megjelent számos digitális eszköz, ami egyrészt lehet jó is, hiszen az internet mutat egy nagyobb képet arról, hogy mi van a valóságban, másrészt kialakultak a digitális buborékok, amelyekben sokkal egyszerűbb terjeszteni azt a fajta álhír- és propagandahalmot, ami aztán az agymosáshoz vezet. Tehát mit gondoltok, mennyit változott, mennyiben*

változtak az eszközök, és mennyivel hatékonyabbak ma, mennyivel könnyebb az agymosás, mint a sztálini diktatúra idején?

Csunderlik Péter Az „agymosást” hallva mindenkinek a goebbelsi meg a sztálini propaganda jut eszébe, de a modern propaganda eszköztárát Woodrow Wilson demokrata elnöksége alatt találták ki. Wilson 1916-ban azzal a kampányszlogennel nyert újra elnökválasztást, hogy ő az, aki távol tartotta az USA-t az I. világháborútól. Viszont 1917-re már olyan erőssé vált az amerikai Wall Street-i lobb, mivel az antant hitelezőjévé vált az Egyesült Államok, hogy az USA-nak gazdasági érdeke lett az antant győzelme, és mindehhez járul, hogy Németország a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetésével indokot is adott arra, hogy az amerikaiak belépjenek a háborúba. Gyakorlatilag fél év alatt kellett átállítani az amerikai közvéleményt a háborúpártiságra. Akkor teremteték meg az agymosás modern politikai eszköztárát: egy egész szövetségi információs gépezettel egyoldalúan tájékoztatták a nyilvánosságot a civilizációt veszélyeztető, barbárnak beállított németek atrocitásairól. Wilson elnöksége idején tehát agymosást folytattak, de egy számomra szimpatikus cél érdekében tették ezt, hogy az USA háborús szerepvállalásával „biztonságossá tegyék a világot a de-

mokrácia számára”. Fölállították a Committee for Public Information nevű hivatalt a közvélemény tájékoztatásáért felelős intézményként. Azóta is minden disztópiában tájékoztatási minisztériumnak hazudják a propagandaminisztériumot. Az eszköztárak változnak, de a lényeg ugyanaz. Akkoriban egyébként minden mozielőadás előtt felbukkantak a négyperces előadásokat tartó emberek, elképesztő mennyiségben képezték ki őket. A mozielőadás előtt „tájékoztatták” a közönséget, csak azután lehetett megnézni a filmet. Miképp ma egy YouTube-videót is csak akkor lehet megnézni, ha valaki végigtekinti a fizetett kormányzati hirdetést. A propaganda elképesztő hatékonysággal működött. Tudunk arról, hogy egy cowboyszerű figurát annyira elragadta az indulat, hogy belelőtt a mozivászonba, amikor bemutatták a *Beast of Berlnt*, a II. Vilmos császárt démonizáló filmet. Tehát tudnunk kell, hogy a liberális kapitalista demokráciában találták ki a modern tömegpropagandát. Jó cél érdekében használták, és mind a sztálini propaganda, mind a goebbelsi ebből tanult.

Krekó Péter A háborús időszakok ritkán a szólásszabadság kiteljesedésének időszakai. 21. század eleji példa, amikor az iraki háborút megelőző fél évben az amerikai média is erős propaganda-üzemmódba kapcsol. A kutatások szerint az amerikai választók hatvan százaléka gondolta akkor azt, hogy Szaddám Huszein személyesen felelős szeptember 11-ért, amire ugyebár sok bizonyíték nem volt. Tehát azért kell lerohanni Irakot, mert Szaddám Huszein a felelős szeptember 11-ért. Az volt a fő politikai cél, hogy a háború szolgálatába

állítsák az amerikai közvéleményt, és azt nagyon sok szerkesztőség nem is feltétlenül politikai parancsra, hanem meggyőződésből tette. De tudunk olyan pszichológiai meggyőző kutatóprogramról is (Yale-program), amit a II. világháborút megelőzően a Pentagon finanszírozott, és az szintén a hatékony propaganda módszereit elemezte, de Bartlett, a híres emlékezetkutató pszichológus is végzett ilyen irányú kutatásokat brit állami megbízásból a Cambridge-en. Fontos tehát, hogy lássuk, a propaganda nem csak az autoriter rendszerekre jellemző logika. Eszter kérdezte, hogy mennyire teszi a mostani médiakörnyezet könnyebbé a propagandát, az agymosást. Totalitárius rendszerből nagyon kevés van ma a világon, Észak-Korea mellett talán Kína nevezhető még annak. Ami viszont igazán sokkoló a mai világban, az az, hogy részben vagy teljesen szabad médiaviszonyok mellett is lehetséges az agymosás. Látjuk, hogyan lehet a társadalom egy részét vagy egészét egy narratíva szolgáltatába hajtani részben a fejlett technológia segítségével, részben a befogadó által. Az agymosás olyan szimbolikus kielégülést nyújthat, hogy kifejezett igénye lehe rá a befogadó közegnek. Azaz: sokszor nem mások mossák az agyunkat, hanem mi mossuk a saját agyunkat úgy, hogy ehhez a közösségi média – hogy képszerű legyek – a lavórt nyújtja, a politikus meg a szappant. Ez ma tehát részben önkéntes és nem olyan erőszakos folyamat, mint ahogy szerintem azt láttuk sokszor a 20. században, különösen a diktatúrákban.

Tóta W. Árpád Előrebocsátom, hogy a kollégák tudósok, én meg csak egy újságíró vagyok. Tehát ők ezt a

dolgot kutatják, én meg benne élek egy olyan szakmában, ami ebben súlyosan érintett, de nem vagyok ennek akadémikus szakértője. Szóval ez egy kicsit olyan, minthogyha itt két agronómus ülnek, én meg a szántó-vető paraszt vagyok, ők majd elmondják, hogy működik a krumplibogár, meg honnan jön, amivel meg is érkeztünk a témánkhoz, merthogy a CIA dobálta le őket egykor repülőgépről. Én meg az vagyok, aki majd közbevág, hogy a rohadék krumplibogár. Viszont azt nem gondolom, hogy jelentős változást hozott volna ebben akár az internet maga, akár a közösségi média. Agymosás mindig is volt. Krekó Péter megpendítette, akarjuk, hogy mossák az agyunkat, ami azért van, mert szeretnénk minél kerekébb magyarázattal dolgozni a mindennapokban. A tudomány nem ad ilyen biztos támaszokat, mert egyikünk sem látja át a kvantumfizikától az informatikán keresztül a genetikáig azokat a kulcsfontosságú ügyeket, amelyek pár éven belül gyökerestül felforgatják a világot. Van tehát életünkben a bizonytalanság, ehhez képest tök jól jön egy ilyen kis kerek izé. Ennek egyébként megvan az eléggé megcsontosodott intézményrendszere, amit vallásnak neveznek, és ami kifejezetten arról szól, hogy ne kérdezősködj annyit. A legtöbb hitoktató azért nem egy Pázmány Péter, hanem általában hamar elérkezik oda, hogy elég volt a kérdésekből. Szóval szerintem nincs nagy változás, ami van, az pedig pozitív. Pár éve elővettem kamaszkorom meghatározó művét, Nemere István Titkok könyve című opuszát, '86-ban jelent meg, kis kék színű könyv volt egy UFO-val a címlapon. Ez volt az első itthon ebben a témában, hihe-

tetlen dolgok szerepeltek benne. Volt ebben egyébként a nyitásra váltó szocializmusnak egy ilyen frissessége, hogy úristen, nemcsak a szocializmus nem volt igaz, hanem minden máshogy van, mert például vannak ufók. Elővettem ezt a könyvet, és elkezdtem végigmenni egyesével a történeteken, amelyeket Nemere összeszedett annak idején. Most pedig azt látom, hogy mindegyik egytől egyig régen megcáfolt, eleve kitalált, légből kapott hazugság az elejétől a végéig. Ezt most már legalább én tudom csekkolni. De '86-ban senki nem fért hozzá a pontos információkhoz, és ha Nemere azt írta, hogy egy svéd lapban megjelent, hogy ott lezuhant az ufó, és föl is boncolták, akkor mit csinálsz? Nem tudtad ellenőrizni.

Herskovits *Akkor ugorjunk a NER-hez meg a mai viszonyokhoz! Többen említettétek, hogy az agymosás a valláshoz hasonló, és hogy megvan az embereknek az igényük arra, hogy átmossák az agyukat. Most azt látjuk, hogy van egy teljesen egyértelműen megítélhető esemény, a 21. században egy agresszor állam területszerzés céljából lerohan egy másik országot. Ehhez képest jutunk el oda 2022 februárjától napjainkig, egy választási kampánnyal terhelten, hogy gyakorlatilag a Fidesz-választók egy része már megkérdőjelezi azt, hogy ki az agresszor és ki az áldozat ebben a történetben.*

Csunderlik Már sokan az USA-t tartják az agresszornak.

Herskovits *És folyik a proxy-háború, melynek során igen súlyos dolgokat értek el az agymosással. Ahhoz, hogy idáig eljusson a kormány,*

a politikai vezetés, nyilvánvalóan kell a vallásos révület, amiről Árpád beszélt. Hol volt az a pont, amikor ennyire sikerült beszippantani a pártnak a választóit, a híveit? Melyek voltak a főbb állomásai annak, hogy el tudtak jutni idáig az agymosásban?

Krekó Egyre rosszabb a helyzet. Ez alapvetően azon építkezés eredménye, ami 2010-től zajlik, de a médiarendszer koncentrációjának és a médiahatóságnak nagy szerepe volt benne, hiszen szisztematikusan rányomta a pecsétet minden kormányközeli médiaegyesülésre, és megakadályozott szinte mindent, ami a kritikus médián belül zajlott volna. Szerintem 2010 azért fontos határvonal, mert akkor kezdődött, és az utolsó nagy ugrás a KESMA létrehozása 2018-ban. Az a 2002-es alapélmény, hogy ha nincs velünk a média, akkor elveszítjük a választást, azóta is meghatározza a Fidesz politikáját. Sokan azt gondolták – magam is egy ideig –, hogy a 21. században nem lehet ennyire primitív médiarendszert kiépíteni, annak szofisztikáltabbnak kell lenni, nem lehet, hogy nincsenek disszonáns és kritikai hangok, hiszen ez a 20. század meghaladott logikája. Ehhez képest azt látjuk, hogy kiválóan működik. Az emberi megismerés logikája egy-két évszázad alatt nem nagyon változik, ezért nem változik az sem, hogy mitől tud egy kampány hatékony lenni. Inkább a 20. századnak ezt az agydöngölős, propagandisztikus logikáját látjuk viszont a mai magyar kampányvalóságban, mint az újfajta angolszász logikával működő, inkább a sokféle narratíván keresztüli összezavarást célzó

szofisztikáltabb, összetettebb és modernebb logikát, de mind a kettő benne van. A háború kapcsán két mozzanat nagyon lényeges. Először is, a „keletre tartás” nagyjából 12 éves folyamat. 2010 környékén a Fidesz tábora volt a legkritikusabb Oroszszággal szemben, és mostanra eljutottunk oda, hogy ha megkérdezzük a fideszes szavazókat, akkor első helyen Amerikát, a másodikon Ukrajnát említik a háború fő felelőseként, Oroszország pedig csak a harmadik a sorban. Ma a Political Capital kutatásai szerint Fidesz-szavazók fele azt gondolja, hogy a magyar kormány meg sem szavazta a szankciókat. 2014-ben nemcsak a teljes lakosságban, de még a Fidesz szavazói körében is többségben voltak azok, akik inkább Washington felé orientálódnának, mintsem Moszkva felé, 2018-ban viszont már az volt, hogy a Fidesz-szavazótábor inkább Moszkva felé gravitált, mint Washington felé, és ez 2022-re még inkább felerősödött. Ez nem független attól, hogy az utóbbi időben az antiamerikanizmus is egyre inkább ömlik a médiából. Pedig ez nálunk nem a politikai kultúra szerves része: mi nem Szerbia vagyunk, nem Bulgária, nem is Szlovákia, a pánszlávizmus fűtötte Amerika-ellenességnek nincs nálunk hagyománya, de a CIA-ellenes toposzok, a „majdani puccs” emlegetése, a dollárbaloldalazás, stb., amelyeket hallunk, megváltoztatták a helyzetet. Nálunk most a hidegháborús szovjet logikába illeszthető Amerika-ellenesség úgy tud kiteljesedni és hatni a jobboldali szavazótáborban, hogy gyakorlatilag nem okoz kognitív disszonanciát. A narratíva szerint korábban a Szovjetunió meg a kommunizmus volt a rossz internaci-

onalizmus képviselője, de ma Brüsszel és Washington Moszkva „örökösé”, mert nemzetközi intézményeket építenek, míg ezzel szemben Oroszország a hagyományos értékek és a nemzetállam képviselője. Elképesztő változás. Tizenkét év alatt ilyen mélyen át lehet fordítani a jobboldali közvéleményt a történelemben mélyen gyökerező identitáskérdésekben is. Mint ’56 például. Nagyot ment például a kormányoldali nyilvánosságban az a történet, mely szerint ’56-ban is csak az ukránok jöttek ide, és irtották a magyarokat, az oroszok gyakorlatilag itt sem voltak. Hogy a közgondolkodást ennyire sikerül átírni a Putyin-rendszer logikája alapján, az egyedülálló az EU-ban. Nagy kérdés, hogy ebben mennyire van benne a magyar „nemzetkarakter”, vagy mennyire inkább a politikai helyzetkép, a gyenge ellenzék, meg egy karizmatikus vezető nagyon hatékony technológiai gépezetének a szerencsétlen együttállása, nem tudjuk pontosan – én inkább az utóbbi magyarázatokat részesítem előnyben. Az Európai Unióban ilyen hatékony agymosó gépezet máshol sehol nem működik.

Csunderlik A 2000-es évekbeli orosz médiáról olvastam Peter Pomerantsev *Minden igaz, semmi sem az, ami látszik* című könyvét. Egy Londonban tanult tévés írta, aki azzal futott be karriert a putyini Oroszországban, hogy nyugati szakemberként megtanítja korszerűen tévézni az oroszokat. Elmeséli, hogy miként építették fel Putyin kultuszát a tévével, ami összetartja a sok-sok időzónára oszló Oroszországot, azzal az üzenettel, hogy Putyin az egyedüli biztos pont. Ehhez reg-

gel azt kell mondani a médiában, hogy a cárizmus volt a jó, délben azt, hogy a Szovjetunió, este pedig azt, hogy a rendszerváltás utáni Oroszország a jó. A lényeg, hogy az összezavart tévénező ne tudja meg, hogy mi is igazából a jó, csak egyetlen fix pont legyen a rendszerben: Vlagyimir Putyin. Putyin kultuszát pedig úgy építették föl, hogy gengszterfilmekből ismert maffiózónak mutatták, a megjelenését és a szerepléseit is úgy fazonírozták, hogy maffiafilmekből ismert jelene-
teket idézzon. Úgy rendelte be Putyin a kormányzókat, és úgy egyeztetett velük, mint a *Keresztapában* az öreg Dont játszó Marlon Brando a helyi maffiafőnökökkel. Miért csinálták ezt így? Mert a peresztrojka és a Szovjetunió szétesése után az emberek egyvalakire számíthattak: az anarchiába süllyedt, Jelcin-korszakbeli Oroszországban a helyi maffiózó volt az, aki rendet tartott, és akire számítani lehetett. A szétesett államban a maffiózóknak lehetett bízni, nem a reformközgazdászokban, akik ezerszázalékos inflációt okoztak. Amit Pomerantsev leír, posztmodern propaganda. Viszont a NER „fullba nyomott” propagandája inkább az ötvenes évekhez nyúl vissza. Úgy mesélik el az ukrainai háborút, ahogy 1958-ban a „Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvéséről” szóló „fehér könyv” 1956-ot. És ez simán átmegy. Úgy tűnik, Goebbelsnek tényleg igaza volt, az a leghatékonyabb propaganda, hogy a lehető leghülyébb befogadót kell megcélozni, és az ő szintjére belőtt információt kell nyomni ezerrel, mert akkor hat. Nincs szükség arra, hogy szofisztikáljanak.

Tóta W. Továbbra is azt gondolom, hogy az áldozat teszi magát áldozattá azáltal, hogy tartozni akar valahova. Itt, ugye, virtuális közösségekről beszélünk. Nyilván az a fideszes néni, aki évente elmegy két lakossági fórumra, valójában nem tartozik oda, nem is számíthat erre a közösségre a krumplosztást leszámítva. De lelkiileg igen, és mivel nincsen senkije, a pártközösség tudja ezt helyettesíteni, és ez nagyobb erő, mint az, hogy mi történik valójában Ukrajnában. A hit így működik, nem véletlenül említettem a vallást, hanem azért, mert az is csak akkor tud működni, hogyha az ember szándékosan, tudatosan kizárja az ellentmondó információkat. Van egy rokonom, hithű katolikus, ő mondta, hogy ha teheti, nem néz föl éjjel a csillagokra, mert szembesülne azzal, hogy mekkora a világ, és hogy milyen üres, és milyen kicsik vagyunk benne. Ez megingatja a hitét, úgyhogy inkább úgy van vele, hogy nem vesz tudomást arról, hogy léteznek más galaxisok, amelyekről nem tudunk semmit, és nincs a teremtet világban teológiailag megmagyarázható helyük, ezért inkább ezzel nem foglalkozik. Én a kommentelőimen, az olvasóimon – nem csak a jobboldaliakon – gyakran látom, hogy „annál rosszabb a tényeknek”. Hogy is mondjam, mindenki Sztálin köpönyegében bújik össze, úgy látszik. Tök mindegy, mi történt, ne gyere nekem azzal, hogy Bucsá. Talán itt csúszunk el egyébként, amikor megpróbálunk tolmácsolni vagy körzővel mérni. Ezek az emberek lemondanak a tudásról, s lemondanak arról, hogy tudják, valójában mi a helyzet odakint a naprendszerben, Ukrajnában meg a Magyar Nemze-

ti Bankban vagy a forintárfolyamban. Nézd meg a mai híradásokat! A NER-sajtó gyakorlatilag arról számol be minden címlapon, hogy óriásiak a sikerek. Amíg az ember a forintárfolyamot meg nem nézi, vagy ki nem nyit egy másik újságot, ami nem ez van, addig ez így tökéletes. De nem, nem is akarják tudni. Tehát ez a „mindent tudni akarok”, ami egy szovjet jelszó volt gyerekeknek, nagyot változott. Az emberek többsége nem akar mindent tudni, hanem csak azt akarja, hogy ma este még nyugi legyen.

Herskovits *De most egy olyan válsághelyzetről beszélünk, amikor háború van a szomszédunkban. Tehát itt azért nagyon súlyos helyzet van, ami tényleg indokolja, hogy ezek az emberek miért akarnak hinni az agy mosásnak. Idéznék egy 2018-as kutatásból, a Medián megbízásából a Political Capital készítette. A Soros György-féle kampányról volt szó, de akkor még nem volt válsághelyzet. Találtak egy 90 éves bácsit, akit a semmiből előhoztak, és három évvel a 90 éves bácsi „bevezetése” után a megkérdezettek fele elhitte azt az összeesküvés-elméletet, hogy Soros György menekülteket akar Európába szállítani. Minden úgy működött, mint ma, a sokkal kiélezettebb helyzetben. Miért?*

Csunderlik Azért Soros György nem csak egy „90 éves bácsi”. Az idei félidős kongresszusi választáson Soros közel 130 millió dollárt adományozott a demokraták kampányára, ezzel 50 millió dollárral előzte meg a második helyezettet. Tehát nemcsak arról van szó, hogy Soros egy filantrop, valóban hatni akar a közügyek-

re az ideái mentén. Szerintem a NER-propaganda a James Bond-filmek jól ismert főgonoszaihoz próbálja hasonlítani Sorost, amikor démonikus figurává növeszti. Antiszemita élként pedig rájátszanak a „bankár zsidó” toposzára. A 19. század végén, az 1873-as első gazdasági világválság után jelent meg a „bankár zsidó” figurájával kapcsolatos elképzelés, ami aztán kiteljesedett a náci propagandafilmekben, a Rothschild családról is készítettek egyet. A Soros-kampány nem nyíltan antiszemita, de összekacsint az antiszemita szavazókkal. A „bankár zsidó” toposzát aktivizálták a magyarok gondolkodásában, aminek tehát van előképe. Ráépítettek, így tudták használni. És ahogy keresztül tudják vinni az üzeneteiket, az félelmetes. Például, hogy a Fidesz-szavazók hány százaléka gondolja azt, hogy a kormány mindig ellenezte a szankciókat, noha a Fidesz megszavazta azokat.

Krekó Mi pont azt láttuk a kutatásainkban, amire Péter is utal: az antiszemita és a Sorossal kapcsolatos konteók elég magas szinten korrelálnak. Aki tehát hajlamos abban hinni, hogy a zsidók minden mögött ott vannak, és ők húzogatják a szálakat, általában Soros Györgyről is elhitték ugyanezt. Mindez egyébként a muszlimokkal kapcsolatos összeesküvés-elméletekkel is összefügg. Nem meglepőek ezek az eredmények, csak mégiscsak ellentmondanak a hivatalos sorosellenes kampány apologétáinak, akik szerint valójában a muszlimoktól a kormány féltette korábban a hazai zsidó közösséget, a hazai meleg közösséget, a nőket. Fontos azt is hozzátenni, hogy 2015 környékén Soros

György még egy nagyjából semleges és többé-kevésbé ismeretlen figura volt a magyarok többsége számára. Innen sikerült 2017-18-ra eljutni oda, hogy olyan diabolikus figurává vált, akit mindenki ismer, és közutálat tárgya. A kampányok ráadásul túlnyúlnak a kormánypárti buborékon. Ellenzéki oldalon szerintem nincs is sok értelme buborékról beszélni, hiszen szembejön az utcán is a kormányzati óriásplakát, és ahhoz tényleg zacskót kell az embernek húzni a fejére meg betömni a fülét, hogy az információk ne hassanak rá. De más példa is van arra, hogy a narratíva végül felülírja a valóságot. Emlékezhetünk arra, hogy a Covid-járvány elején mennyi olyan vélemény volt, hogy amikor elkezdenek az emberek hullani, és magas lesz a halálozás, akkor már azt a kormány tényleg nem tudja majd megmagyarázni. Magyarországon ehhez képest az egész Európai Unióban a második legmagasabb, világszinten a negyedik legmagasabb volt lakosságárányosan a halálozás, most közel 49 ezernél tartunk. A hasonló méretű Ausztriában 21 ezer ember halt meg. Volt-e ennek bármilyen hatása a kormány népszerűségére? Semmi. Magyarország egy szociálpszichológiai laboratórium. Igen jó szociálpszichológiai érzékkel rendelkező emberek végzik a kísérleteket, döbbenetes és rémisztő hatékonysággal dolgoznak. Abban Árpádnak teljesen igaza van, hogy az embereknek az információhoz való viszonya mindig kettős és ha politikáról, közéletéről beszélünk, akkor sokszor fontosabb az, hogy olyan véleményem legyen, ami jól illeszkedik a környezetem vélekedéséhez, ami társas szempontból

nekem valamilyen előnyt nyújt. Vagy azért, mert közös témát szolgáltat, vagy azért, mert ugyanabban hiszünk mindannyian és akkor a csoporttudat megerősít minket. A fejlett demokratikus társadalmakban viszont kialakul az az általában egyes elitcsoportok irányából megfogalmazódó igény, hogy mégiscsak vannak tények és van valamiféle olyan közbeszéd, ami a törzsi logikába belefeszülő polarizált és a valósággal köszönőviszonyban nem lévő narratívákat kordában tartja. A kormányoldali újságírók szokták mondani egyre nyíltabban: mi nem a tényeket akarjuk leírni, hazafias narratívát akarunk közvetíteni azért, hogy megmaradjon a nemzeti kormányunk. Ha ez válik normává, akkor a tényekkel kapcsolatos realitáskontroll nullává csökken. Most a Fidesz szavazótáborának többségében az energiaár-emelkedést egyértelműen Brüsszel hibájának tartják. A narratíva felül tudja írni a valóságot. Abban sem feltétlenül hiszek, hogy a nagyon súlyos gazdasági nehézségekkel teli időszakban a Fidesz-szavazók hiedelmeit a helyzet meg fogja ingatni. A kormányoldalon egyáltalán nem érdekli a döntéshozókat, hogy az ellenzékiek hogyan gondolkodnak, a közvélemény-kutatások többsége csak és kizárólag a kormánypárti szavazókra meg a potenciális kormánypárti szavazókra fókuszál, az ellenzékieket sokszor egyáltalán meg sem kérdezik.

Tóta W. Jósolni nagyon nehéz. Majd meglátjuk. Nehéz lesz azért felülrni a valóságot akkor, amikor az már bejön az ablakon. Ez állítólag már Oroszországban is érezhető.

Könnyen el lehetett adni a háborút addig, amíg nem volt mozgósítás. Miután bekopogott az ajtón a valóság, onnantól már mindenki kénytelen újraszámolni, hogy akkor tényleg megéri-e nekünk Herszon úgy, hogy az én gyereketem viszik el oda. Tehát tők más így számolni, mint úgy, hogy az egész egy elvont dolog, ami-ben megélhetem a törzsiségemet, a valahová tartozásomat, úgy a politikai szimpátiámat, mint a nemzetit, és verhetem a mellemet féltéglával, hogy tulajdonképpen győzünk. Még akkor is verhetem, hogyha egyébként sejtem vagy talán meg is tudtam, hogy nem annyira győzünk, és megint más, ha elviszik a gyereket. Most itt nálunk a gyereket nem fogják elvinni, de hogy mit fog enni, az a kérdés azért föl fog merülni. A történelem azt mutatja egyébként, mondjuk a mienk, hogy az ötvenes években is volt narratíva bőven, ha valamiből sok volt, az a narratíva. Kevesebb volt viszont a krumpli, és amikor a kettőt már muszáj volt összemérni, és hát ugye ma is narratíva lesz vacsorára, akkor az emberek előbb-utóbb azt mondták, hogy akkor most számoljunk már el, kedves komcsik, mi a szar is történik itt voltaképpen? És ami '56 után következik, az pedig semmi másról nem szól, mint hogy legyen krumpli. Az ideológiát magunk mögött hagyjuk, csak krumpli legyen, aztán meg már hús is kellett, szóval ez egy ördögi kör. És még valami. Többen hangoztatják, hogy az újságok és a tudomány tudása illúzió, vagyis hogy ő, aki az élet iskoláját végezte el, valójában jobban tudja, hogy működik a világ, mint te az akárhány diplomáddal. Mert te például nem tudod, hogy az egész globális felmelegedés, az vagy nem

létezik, vagy belülről a gyíkemberek fűtik a földet, tehát ő olyan dolgokat tud, amik alapvetően megváltoztatják a világról alkotott képünket, neked meg erről fogalmad nincsen, mert a tudásfajacomot nem forgatod elég gyakran, hanem külföldről olvasgatsz mindenféle hülyeséget. Szóval ő az, aki valószínűleg állandó frusztrációban van amiatt, hogy nem sok mindent ért. De hogyha ezeket a konteókat elfogadja, akkor hirtelen följebb kerül, mint a világ összes akadémiaja. Ahol még azt sem tudják, hogy milyen alakú a Föld.

Csunderlik A magyar történelemmel foglalkozó Facebook-csoportok alvilágában elfogadott „igazság”, hogy aki rendelkezik PhD-fokozattal, vannak könyvei, és az akadémiai intézményrendszerhez tartozik, az csak hazudhat. Megvolt ez korábban is. A finn–magyar nyelvrokonságot hirdető Hunfalvy Pálékat is úgy minősítették, hogy itt a Habsburgudvar pénzén fenntartott „tudósok” el akarják venni a dicső hun múltunkat. Elképesztő, hogy bár világszinten Hitler után Attila a második legelutasítottabb szereplő, a magyarok azért harcolnak, hogy a rokonuknak tudják. De hozzászólnék az anyagi jólét kérdéséhez is. Szerintem túlértékeljük a propaganda jelentőségét. A náci birodalom kapcsán az újabb kutatások arra hívták föl a figyelmet, hogy még a náci párttagok egy része sem volt antiszemita, és nem hitte el, amit a náci propaganda állított. Az 1940-es *Az örök zsidó*, a leghírhedtebb náci propagandafilm, megbukott a német mozikban. A német mozinézők nem voltak rá kíváncsiak, sok volt nekik, nem értettek azzal egyet, hogy a zsidókat patká-

nyokként ábrázolják, de a Harmadik Birodalom a húszas évek gazdasági válsága után jólétet adott – tehát nem igaz, hogy vaj helyett ágyút adtak, miképp Göring hirdette, mert vaj is volt. És az életszínvonal tovább emelkedett, amikor a zsidó vagyont elvették és újraosztották, mert a náci szociálpolitika egy részét a zsidó vagyon elvételével fedezték. Mivel egészen 1944-ig nem csökkent az életszínvonal Németországban, a németek sikertörténetként élték meg a háború végéig a náci párt uralmát, és nem az antiszemitizmus, nem a propaganda tartotta egyben a táborát, hanem egyszerűen a németek nagy része jól járt. És lehet, hogy a német vasutak alkalmazottja tudott is adott esetben a deportálásokról, mert nehezen hihető, hogy nem tudott róla, de úgy volt vele, hogy parancsra cselekszik. Mint ahogy Robert Merle bemutatja a *Mesterségem a halál* című művében a Rudolf Hössről mintázott, minden parancsot teljesítő főszereplőjével, Rudolf Langgal, aki mindig csak a „hogyan” kérdését teszi fel, a „miértet” soha. Csak addig van állása, amíg teljesíti a parancsokat. Sokszor azt érzem amikor a Fidesz propagandájával magyarázzák a sorozatos kétharmados győzelmeit, ez önfelmentés arra, hogy valamilyen feladat nincs elvégezve az ellenzéknél. Egy személyes példa: 2018 márciusában a Déli pályaudvarról mentem haza, és előttem két nagyon-nagyon deklasszált figura beszélgetett a kampányról. Azt mondták, ekkora hülyeséget ki hallott, mint ez a migránsokat betelepítő Soros; ki az, aki elhiszi? De hozzátették, hogy ők a Fideszre szavaznak, mert azt látják, hogy már a kőművesek is whiskyt isznak, és job-

ban élnek a magyarok, nincs bizonytalanság, és ez jó.

Krekó Ez fontos gondolat és részben igaz, mert azért 2012-ben volt egy szerény gazdasági hanyatlás, de 2014-ben valóban a rezsicsökkenés „segített”, ’18-ban is ott volt egy masszívan kedvező konjunkturális környezet, 2022-ben meg rengeteg nép közé szórt pénz. Ha megnézzük, hogy kik szavaznak leginkább a Fideszre, az viszont erősen árnyalja ezt a gazdasági redukcionista elemzést. Kik a Fidesz leglelkesebb szavazói? A nincstelenek. Ezt számos kutatás igazolta. A 21 Kutatóközpont elemzésében például 14 részre osztották a társadalmat iskolázottsági és anyagi szempontból, és azt találták, hogy az alsó tizenegyedben volt a legmagasabb – 50 százalék feletti – a Fidesz támogatottsága, a legvagyonosabbak körében – akik 2018-ig a legfőbb kezdvezményezettjei voltak az alapvetően jobboldali gazdaságpolitikának – a legkevesbé népszerű. A megélhetés önmagában nem elegendő, bár fontos magyarázat, de azért nagyon látszik, hogy a narratíva tényleg sokszor felül tudja írni a valóságot.

Csunderlik Tennék egy utalást G. Fodor Gábor és más orbánista elemzők politikai gondolkodására, mert ezt az egész konzervatív realista politikai filozófiát eléggé ismerem, és azt látom, hogy Orbán és a tanácsadói alapvetően úgy gondolkodnak, hogy aki egy tál levesre van az éhenhalástól, azt egy tál levessel meg lehet vesztegetni. Tehát nem is érdekük az, hogy felzárkóztassák a magyar társadalom jelentékeny részét, hanem pont azt szeretnék, hogy

nagyjából hárommillióan a létminimum környékén vagy éppen alatta éljenek, akik emiatt veszíthetik a legtöbbet: kihullhatnak a társadalomból. Tehát ha nincs a közmunka, ami mégiscsak valami, ha nincs az az egy tál leves, amit a helyi Fideszpotentát biztosítani tud, akkor nekik tényleg végük, tehát nemcsak egy osztályt csúsznak lefelé, hanem a semmibe hullnak. És ez magyarázza, hogy a legnyomorultabb helyeken miért a Fideszre szavaznak, mert a kormánytól legalább kapnak valamit, és nem látják azt, hogy az ellenzék tudna bármit is nyújtani nekik. Hozzáteszem, hogy miért is lenne jelen az ellenzék intézményesen egy zsákfaluban tizenkét év kivéreztetése után?

Krekó Általában igazad van abban, hogy az ellenzék sok munkát nem végzett el, de azt szerintem nem lehet várni az ellenzéki pártoktól, hogy a szociális szolgáltatásokat újraépítsék. És az is kérdés, hogy ezt politikailag ki tudná-e aknázni. Ellenzéki országgyűlési képviselő mesélte, hogy Budapesten olyan területeken osztott élelmet, ahol nincstelenek élnek, és tudta, hogy gyakorlatilag mindenki, akinek az ételt viszi, a Fideszre fog szavazni. Ez tehát csak egy karitatív akció volt. Nem fog valaki feltétlenül azért rád szavazni, mert ételt adsz neki. De valóban létezik a Péter által említett függőségben tartás, ami inkább feudálisztikus logikára utal, és élesen szembemegy a demokráciák növekedés- és teljesítményalapú legitimációs rendszerével. Több kutatás is kimutatta továbbá, hogy akik a legkiszolgáltatottabbak, azokra tud legjobban hatni a propaganda.

Ők általában nem 120 forrásból tájékozódnak egyszerre. nagyobb az aránya az őket elérő információban a hivatalos kormányzati narratívának, mert ahogy korábban említettük, ami az utcán „szembejön”, az a fideszes vagy kormányzati óriásplakát. És ezt nem mindenki balanszírozza ki Economist-elemzésekkel, HVG-publicisztikákkal vagy Telex-cikkekkkel.

Herskovits Jó, *akkor még egy nagyon gyors kör. Eddig arról beszéltek, hogy nagyjából mi történik a propagandára fogékony rétegnél, hogyan köszön be a valóság. Most Árpád nagy sikerű mondatát idézném, a választó inkább narratívát vacsorázik, minthogy tényleg a valósággal foglalkozzon. De akkor mi ebből a kiút, vagy hol van az a pont, amikor mégiscsak bekopog a valóság. Vagy bármeddig el lehet vinni ezt a fajta agymosást?*

Csunderlik Kérdeznék valamit. Tóta W. Árpádnak volt egy beszélgetőkönyv-terve Bayer Zsolt-tal. Azért kérdezem ezt itt, mert Bayer volt az, aki tavaly február elején kijelentette, hogy hülye az, aki azt hiszi, hogy Oroszország megtámadja Ukrajnát. Ez egy elég egyértelmű állítás volt, de mire lehet vélni utólag? Ennyire nem volt képből a Fidesz vezetése sem? Bayer mégiscsak az a fideszes véleményformáló, aki nem egyszerű végrehajtó a KESMA-rendszerben, hanem elég közel áll Orbán Viktorhoz.

Tóta W. Tisztázzunk valamit, nem jártunk össze, nem lett Bayer a gyereke kereszta, meg egyáltalán nem is találkoztunk, csak

váltottunk néhány levelet, és azokban főleg történelemről csevegtünk. Úgyhogy nem tudom, mert addigra már megszakadt az együttműködés, hogy jött neki ez a mondas, de gyanítom, hogy kapott egy fülest a felsőbb körökből, hogy nem lesz háború. Aztán nagy lelkesen továbbadta, de hát sajnos a felsőbb köröket is átvágták.

Csunderlik Mutatja, hogy Putyin mennyire tartja Orbán Viktort.

Tóta W. Az sem volna reális, hogy Putyin odaszaladjon a rettenetes asztal másik végéhez, hogy figyelj, megsúgom neked, de ne mondd el senkinek. Szóval ennyi. De inkább válaszolj a kérdésre, hogy örökké fog-e tartani. Te vagy a történész, melyik rendszer tartott örökké?

Csunderlik Eljön az a pont, amikor narratívával és összeesküvéselméletekkel már nem lehet jóllakni. Ugyanakkor az összeomlásban reménykedők ne feledkezzenek el arról, hogy 1943-ban milyen sokan reménykedtek valami nagy-nagy összeomlásban, ami elsőpri a Horthy-rendszert, aztán sokan közülük maguk is a Duna-parton vagy a koncentrációs táborokban végezték. Ha kibontakozik is valami új és előremutató, az odavezető út elképesztő fájdalommal fog járni. Másfelől az se egyértelmű, hogy a NER nem bírja ki a mostani válsághullámot. Már vagy tízszer, tíz különböző válság kapcsán hallottam az elmúlt tíz évben, hogy ebbe már biztos belebuknak Orbánék, aztán mindegyik válságból megerősödve kerültek ki, mert az indulatokat és a gyűlöletet mindig sikeresen kanalizálták valamilyen felépített, „külső ellenség”

felé, úgyhogy ez most is sikeres lehet akár. Ezért visszafogottságra inteném azokat az ellenzéki politikusokat és véleményformálókat, akik rendre kijelentik, hogy most már itt az a nagy válság, ami elsöpri a NER-t. Orbán ezt a válságot is a maga hasznára tudja fordítani. Ebben nagyon otthon van. Csak úgy lehet politikailag kihasználni válságokat, ha teszünk érte: nem elég a gazdasági válság, ha az emberekben nem alakul ki a válságérzet, és ha a problémáikért nem a kormányt teszik felelőssé, akkor nem lesz kormánybukás. Ezt a politikai feladatot az ellenzéknek kell elvégeznie, és világos programot is kell adnia, hogy a Fidesztől elfordulók lássák az alternatívát.

Tóta W. Megéltünk egy rendszer-váltást is.

Csunderlik Én nem, csak négyéves voltam.

Krekó De aktív részese voltál négyévesen is, tehát a rendszer megdöntésében, gondolom, neked is volt tevőleges szereped!

Csunderlik Eléggé szimbolikus volt, amikor a dorogi Dózsa György oviban farsangi bált rendeztek, és az összes fiú amerikai nindzsának öltözött. Ott azért megbicsaklott az államszocialista rendszer legitimitása, ami kulturálisan arra épült, hogy a legrosszabb szovjet film is jobb, mint a legjobb amerikai; a nyugat és a kelet kultúrharca elvesztette a rendszer, amikor mindenki Chuck Norris-akciófilmeket akart nézni, a gyerekek meg nindzsajelmezben parádéztak az *Amerikai nindzsa* nyomán.

Tóta W. Megjegyzem, a rendszer-váltás idején nem úgy omlott össze a rendszer, hogy ne lett volna kaja a kádárizmus végén, és nemcsak nálunk, hanem talán a lengyeleket meg a románokat leszámítva, nem volt tömeges éhezés a keleti blokkban. Ennek ellenére váltak fenntarthatatlanná ezek a rendszerek, úgyhogy még az sem biztos, hogy tényleg az a peremfeltétel, hogy éhezni kell, mert különben nem lehet változás. A jelek szerint vannak más faktorok is.

Krekó Az a kérdés, hogy mi ez, amiben élünk. A rendszert nagyon nehéz nekünk kívülről látni, de őszintén szólva azt se nagyon látom, hogy kívülről nagyon-nagyon okosat lehet mindig mondani. Ha azt kérdezzük, hogy ez olyan típusú rendszer-e, mint a Szovjetunió, ami egy idő után nem tud továbbélni a megváltozott geopolitikai környezetben, arra az a válaszom, hogy nem. Vagy olyan rezsim, ami egy emberhez kötődik, és ez tartaná össze? Én alapvetően inkább az utóbbira hajlok, de mások szerint ez az agymosó gépezet, amiről eddig beszéltünk és ami intézményesen kiépült Magyarországon, olyan hatékony, jól programozott és olajozott, hogy ehhez nem kell egy ember, mert maga az infrastruktúra nagyon hatékony, szóval jól elműködik esetleg Orbán nélkül is. Én azt gondolom, hogy a rendszer alapvetően Orbánhoz kötött, és hogy ebből fakadóan, amikor egy embernek az ítélőképességétől függ az, hogy mennyire mennek jól a dolgok, és hát azt most látjuk szerintem, hogy narratívafronton, amiről beszélünk, még mindig csodálatosan jól mennek a dolgok. Még mindig 50 százalék körül, 52-53 százalék a

biztos szavazó pártválasztók között a Fidesz támogatottsága, még ha a szavazótábor volumene zsugorodott is. Ott van a gazdasági front, ahol már kevésbé mennek jól a dolgok. Két út van, az egyik az, hogy akkor narratívát kell vacsorázni és egyébként elüldözni mindenkit az országból, aki tehetne itt az ellen, hogy valami legyen. Vagy pedig korrigálni, de az erre való hajlam nincs meg. Ilyen vékony pallón rég egyensúlyozott a kormány, de komoly ellenfelek nélkül az a végső kérdés, hogy belebotlik-e a saját lábába.

Herskovits Várjuk a hozzászólásokat.

Csepeli György Szerintem ti cortex narratívában mozogtok, én inkább a limbikus narratívát javasolnám, az agy szerkezetére gondolok. A probléma, amit boncolgatunk, ha agymosásban gondolkodunk, akkor a limbikus rendszerről, az érzelmekről szól. Azért olyan hatékony a propaganda meg a manipuláció, mert maximálisan kiaknázza az érzelmi lehetőségeket. A magyar sajátosság a szorongás és a remény. Vannak pozitív és negatív érzelmek, és úgy látom, hogy mesterien játszanak a negatív érzésekkel. Készítettünk egy mikrovizsgálatot Miskolcon a hallgatóimmal, elképesztő mennyiségű szorongás van az emberekben, gondolom, az országban is. És az, amit nem értünk, hogy mitől van az orospártiság. Ez valójában háborúellenesség. Rettenetesen félnek az emberek a háborútól, és hogyha ezt meg akarjuk változtatni, akkor nyilvánvalóan valami pozitív dologgal, a reménnyel kéne előjönni, mert lenne rá kereslet, de egyelőre úgy látszik,

a reményt nem kínálja senki. Csak megjegyzem, hogy tegnap egy barátom volt egy fideszes fejtágítón, egy közismert publicista tartott előadást hatalmas sikerrel, és tulajdonképpen meghirdette a Huxit programját, tehát Magyarországnak ki kell mennie az Európai Unióból, követnie kell Nagy-Britannia példáját, és tulajdonképpen egyetlen barátunk van, Oroszország. Félő, hogy ez lesz az agymosás legújabb fejezetének vezértémája, ezt fogják nyomni orrszájba.

Csunderlik Tegyük hozzá, hogy az eddigi közvélemény-kutatások uniós átlag fölötti EU-pártiságot mutattak ki Magyarországon, tehát nagyon nehéz lenne keresztülvinni a Huxitot. Talán ezért se fogalmaznak meg egyértelműen EU-ellenes üzeneteket, hanem azt állítja a kormánypropaganda, hogy meg kell újítani az EU-t, és létre kell hozni a „nemzetek Európáját”, mindig ezt kommunikálják, erősítve az euroszeptikus hangokat. Nagyon nehéz lenne keresztülvinni a Huxitot, szerintem Orbánnak nem is érdeke, mert a magyar döntéshozás súlya Andrássy Gyula és az Osztrák–Magyar Monarchia idején sem volt ekkora, mint most az EU-ban, amikor a vétó joga lehetőséget ad az erőn felüli érdekérvényesítésre. Kosuth Lajos óta nem is foglalkoztak annyit magyar politikussal, talán még Kádár Jánossal sem, mint Orbánnal, akiről a *New York Times*ban születnek publicisztikák, mondjuk, olyanok, amilyenek.

Tóta W. De ezek egyébként arról szólnak, hogy a vétó mint olyan miért nem jól működő rendszer, és

hogyan lehet azt másra lecserélni, hogy ezek a kis szarháziak ne dugdossák a botot a küllők közé.

Csunderlik Igen, de az ország messze a valós súlyánál nagyobb szerepet tölt be jelenleg az európai vagy a világpolitikai színtéren, úgyhogy Orbánéknak sem lenne érdekük kilépni az EU-ból, ami biztosítja ezt. Másrészt meg Putyinnak is csak addig jó Orbán és Magyarország, amíg trójai falóként lehet használni az unión belül. Tehát minden szempontból hátrányos lenne a kilépés Orbánéknak, nemcsak az anyagi források elvesztése miatt, hanem mert a politikai súlyát is elveszítené az ország.

Krekó Ez nem teljesen igaz. Van egy másik sajátossága is a rendszernek, ez pedig az, hogy hatalmon kell maradni. Elképzelhető olyan konstelláció, amikor úgy érzik, hogy a hatalmon maradás az EU-struktúrákon belül sokkal nehezebb, mint azon kívül. És abban szerintem igazad van, hogy most még nagyon sokat kéne dolgozni a közvéleményen annak ellenére, hogy már tíz éve zajlik az EU-ellenes kampány.

Herskovits *88-ról 80-ra csökkent a Fidesz-hívek között.*

Krekó Én azzal nyugtatom magam, lehet, hogy wishful thinking, hogy ez megint csak a zsarolás üzengetés része: ha nem fizettek ki, akkor kilépünk az Európai Unióból. Csak az a baj, hogy a Brexit kapcsán is azt láttuk, hogy aki elkezd játszani a tűzzel – lásd Cameron, legyünk államférfiak, tartsunk népszavazást az uniós tagságról, úgyis bent ma-

radunk –, abból baj lehet. Tehát én nem vagyok abban száz százalékgig biztos, hogy azért azt nem lehet elérni, hogy a Fidesz-szavazók nagy része szembeforduljon az Európai Unióval és valahogy az ellenzéki szavazók meg elbizonytalanodjanak ebben a kérdésben.

Tóta W. Én nem tartanék ettől egyáltalán, sőt, még azt sem gondolom, hogy ez az uniónak címzett zsarolás lenne. Ez egy belpiacos hiszti. Arra való, hogy lehessen tárogatózni arról, hogy ki kéne innen lépni; akár egy borzasztó házasságban, hogy én most mindjárt összecsomagolok, és már a kilincsre teszem a kezemet, de aztán mégis visszasomfordálok, mert odakint hideg van, és amúgy se tudok hová menni. Van egy közönség, amelyik ebbe szívesen beleéli magát, ezért aztán úgy bólogatnak, akár egy metálkoncerten, hogy hú, igen, ki kell lépni, aztán skype-olnak a gyerekkel, aki Németországban dolgozik, és aki-nek nagyon nehéz lenne, hogyha kilépni, vagy legalábbis jóval nehezebb. De a másik meg az, hogy akinek van rálátása vagy ismerőse itt, mondjuk, Győrben vagy környékén, az tudja, hogy ha onnan az Audi egyszer elmegy, márpedig nem feltétlenül akar az uniós határon kívül termelni, akkor nem csak Győr-Moson-Sopron megye, hanem még a környezete, a környező megyék is gyakorlatilag a lefolyóban fognak eltűnni, mert ott mindenki az Audival valamiféle függőségben dolgozik, az orvos is. Nincs olyan család, amelyik ne lenne érintett, és ez csak egy a hatalmas cégek sorában. Tehát ezek nélkül nem az a kérdés, hogy mekkora az uniópártiság, hanem hogy utána hogyan kezelnék a következményeket.

P. Szűcs Engem a legjobban az érdekelt, hogy mi történik az agymosás után. Agymosott és agymosott között ugyanis különbség van. Van, aki egészen addig, ameddig a Reichstagra nem tűzték ki a vörös zászlót, agymosott állapotban volt, de volt, aki különböző és korábbi időszakokban eszmélt csak föl. Más az az agymosott, aki félelemből vagy egyéb szempontokból hagyja magát manipulálni, és más az, aki mélyen hisz. A vakhit határozza meg az agymosást. Van bennem egy bájos kép, talán csak az én korosztályom emlékszik rá, de lehet, hogy a fiatalabbak is látták a *Macskafogó* animációs film végét, amikor a gonosz macskákat a kutya megeszi, és mind csodálatos vegetáriánus macskákká válnak. Ez a poszttagymosás. Mi történik, amikor az agymosás véget ér?

Csunderlik Az egyik kedvencemet idézem, Gratz Gusztáv írta *A dualizmus kora* című 1934-es művében, hogy az ember nagyon könnyen teszi elvvé és elhatározássá azt, ami voltaképpen csak érdeke. A nyugat-németek esetén is az történt, hogy amint már nem a nemzetiszocialista rendszerben éltek, hanem egy nyugatos demokrata rendszerben, jobban megérte nekik inkább nyugatos demokratának tűnni. Szóval azzal nyugtatom magam, ahogy a történelemben számos átöltözést láthatunk, elég, ha csak *A tizedes meg a többiekre* utalok, amelyben mi, magyarok, mindig csak átöltözünk. Továbbra is vannak kétségeim azal kapcsolatban, hogy a társadalom mekkora hányada tette ténylegesen magáévá a propagandát, és mi csupán csak a mimikri. Fölhívnám még a figyelmet valamire: vidéken, a ki-

sebb településeken nincsen két elit, csak egy. 1918–19-ben, a Tanácsköztársaság falusi direktóriumaiába is kik kerültek be? A kommunista direktóriumokba is bevették a lelkészt meg a helyi tanítót, merthogy nem lehetett őket lecserélni másra. Vidéken ugyanazok az emberek szokták a váltásokat végignyomni, a vidéki elit rendre alkalmazkodott a modern magyar történelemben. A vidéki kistelepülések polgármesterei valóban úgy gondolják, hogy Wass Albert a legjobb magyar író? Lehet, hogy tíz éve is másképpen gondolták, és tíz év múlva is másképpen fogják gondolni. Valószínűleg egyszerűen tudják, hogyha támogatásért folyamodnak, akkor kapnak pénzt a központból, ha Wass Albert-szobrot akarnak állítani, vagy éppen Trianon-élművet. Erre adnak pénzt, miközben se a pénzosztóknak, se a pályázóknak valószínűleg nincs víziójuk se Trianonról, se tudásuk Wass Albertről. Csak tudják, hogy ezek a kifejezések és nevek jelszókként működnek.

Krekó Philip Converse amerikai társadalomkutató '64-ben eléggé pesszimista kicsengéssel cikket írt a közvélemény működéséről. Azt ecsegette, hogy milyen magas a demokráciákban azok aránya, akik a legutóbb hallott információk alapján alkotnak véleményt. „Nature of the Timesnak” nevezte ezt a csoportot (az idők szele), amit hallok éppen a tévében, elhiszem. Szerintem megvan ez a nagy csoport Magyarországon is, akiket „véleménynélkülieknek” is hívnak. E csoport tagja azt fogja visszhangozni, amit a legtöbben hallanak, és ha megnézünk ma egy választást szociológiailag – mondom úgy, hogy

én is lakótelepen nőttem föl –, azt látjuk, hogy a lakótelepek lakosságának gondolkodását hogyan sikerült tradicionális baloldaltól átfordítani jobboldaliba. Azokat a választói csoportokat meg a kevésbé tehetőseket tudták átforgatni, amelyek esetében nem volt erős, mély meggyőződés. Nekem az az elméletem, hogy a magyar társadalom alapvetően anomikus, tehát nincsenek erős értékorientációi. Arra sincs pozitív definíciónk, hogy mi a magyar. Csak arra, negatívan, hogy mi nem az. Nincsenek egyértelmű értékelkötelezettségek. Az egyik kutatás ezt mutatja ki a magyar értékrendszeréről, a másik azt. Képlekeny massa. És aki ezt a masszát meg tudja ragadni és valamivé formálni, azé lesz. 2006 környékén az egész ország reformlázban égett a megszorítások bejelentése előtt. A tévé azt harsogta, hogy milyen jók a reformok, és a közvélemény-kutatásokban sokkal toleránsabb volt a magyar társadalom. Ezt a képlekenységet elvben jóra is fel lehetne használni.

Tóta W. Csak kelleni fog egy ilyen nagyon jóindulatú diktatúra... Jóindulatú propagandaplakátokkal fogja telerakni az országot. Idézetek lesznek rajtuk...

Váradi Júlia Engem folyamatosan ez foglalkoztat: milyen elképesztően agymosható magyar nép tagjai vagyunk. Mindent elhisznek és mindenre hajlandók és mindent bevesznek. Hogy lehet ennyire könnyen átfordítani a tényekből, a valóságból a hazugságba az emberek hitét? Egyszerűen nem tudok rájönni, hogy vajon Magyarországon miből származik, mi magyarzza

meg, hogy éppen ebben az országban, amelyik geopolitikailag ennyire kitett helyzetben van, mi indokolja, hogy ilyen minőségű társadalom a magyar, amellyel ezt meg lehet csinálni? Ezt egyébként külföldiek is sokan kérdezik tőlem, és nem tudok rá válaszolni.

Hann Endre De miért gondolná bárki, hogy ez olyan speciális?

Váradi Mondj másik ilyen!

Hann Hát én megemlítek egy másik kis országot, az Egyesült Államokat. Nagyon sok különbség van még mindig, mert ott nem sikerült a sajtot ennyire legyalulni. Mondjuk, ha Trump kapott volna még négy évet, lehet, hogy előbbre haladt volna abban, hogy a médiát is sokkal szorosabb kontroll alá vonja. De amúgy egy csomó dologban alig különbözik Magyarországtól.

Váradi Ezt nem hiszem el.

Hann Hány demokráciában alakul ki ugyanilyen vagy hasonló megosztottság, hogy fifti-fifti. Kevésen múlik a győzelem. Az egyik oldal nagyjából ugyanazokat a narratívákat nyomja, mint amire a magyar közönség is vevő. Tehát én nem érzem a mi helyzetünket annyira különlegesnek. Azonkívül, hogy van egy karizmatikus vezetőnk, Orbán Viktor, aki nagyon tudatosan, nagyon korán, tervezett módon fölépítette, hogy a médiát gleichschaltolja. Ez a mai demokratikus rendszerekben, azt hiszem, példátlan. De nem véletlenül történt, tudatos volt. A másik, amit szerettem volna mondani, hogy a nincstelenek, a legisko-

lázatlanabb, legszegényebb rétegek körében a legnagyobb a kormánypárti támogatás. De Orbánékat nemcsak a szegények támogatják. Az ő esetükben nem agymosásról van szó. Ők a feudálisztikus viszonyokban megmaradt közönség, amelyik a kormányban látja az életben maradását. Engem a kutatásban az lepett meg leginkább, hogy korreláció volt a kistelepüléseken a közmunkával foglalkoztatottak aránya és a Fidesz-szavazat között. Ez csodálatos. De mondom, nem az ő agymosottságuk az érdekes, hanem a középosztályé. Nekem is számos személyes élményem van, körülbelül olyasmi, amit itt valaki mondott: meg se akarják a tényeket hallani. Van olyan közeli ismerősöm, ritkán beszélgetünk, inkább kerüljük, nagyon konzervatív, nagyon katolikus és nagyon kommunistaellenes. Egyszer kivételesen vitába keveredtünk korrupció témában. És amikor mondom neki, hogy Mészáros Lőrinc, azt felelte, ha ő ezt a nevet meghallja, azonnal kikapcsolja a készüléket. Van egy önvédelmi mechanizmusa, miszerint ő azt már meg sem akarja hallani.

Sziklai János Milyen képet próbál sulykolni Orbán Viktor, milyen a magyar? Többször említette az agyafúrtságot. Egy másik dolgot is állandóan sulykolnak kimondatlanul, ami annak idején a nyilasok narratívája volt, próbálják állandóan hangsúlyozni, hogy mi ugyan nagyon furfangos nemzet vagyunk, de mindenki ellenünk van. Ezt a nyilasok azzal fejezték ki, hogy egyedül vagyunk. Volt ilyen című lapjuk is. Orbáné is erre játszanak rá. Állan-

dóan sulykolják, hogy mi annyira pozitívak vagyunk, különösen én, mármint Orbán Viktor, és ehhez képest senki nem akarja azt, amit én, illetve mi akarnánk, és emiatt bennünket mindenki támad, természetesen leginkább az EU vaskalapos hivatalnokai, és a magyar néplélek erre nagyon fogékony. Az emberek szeretik nem beismerni a hibáikat, mindig mindenért mások a hibásak, és ebbe a gondolkodásba nagyon jól belefér az, hogy mi egyedül vagyunk, és mások vittek rossz utakra bennünket.

Krekó Hallhattuk egy sajtótájékoztatón, hogy mekkora hatalmas nagy győzelmeket arattunk megint Brüsszelben. De azért egy fél mondat elhangzott, hogy az uniós támogatások veszélybe kerültek, ám ezzel kapcsolatban a kormánynak semmi felelőssége nincs, a baloldalnak van, a baloldal a felelős. Az összeesküvés-elméletek egyrészt a beavatott tudás érzését keltik, másrészt a paranoiának groteszk módon önbizalomerősítő hatása is van. Az egyéni szintű paranoia is arról szól, hogy bár szörnyű dolog, hogy mindenki engem figyel, - de hát azért figyel mindenki engem, mert annyira fontos vagyok! Ez kollektív szinten is működik: mi annyira fontosak vagyunk, hogy az egész világ ellenünk áskálódik.

P. Szűcs Ezt a csokrot az agymosással kapcsolatos esettanulmányokkal, esetcikkekkel, egészítjük ki. Köszönöm szépen az érdeklődést és a beszélgetést, és minden kedves olvasónknak boldog új esztendőt kívánok!

Agymosásra születünk

Ültem a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának székében, szemben a sajtó- és propagandaügyi főkéderrel, aki egyszerű politikatechnikusként bizalmasan elém tárta a funkciójához kötődő probléma lényegét: „Az lenne a dolgunk, hogy a KISZ-fiatal, amikor kikerül a KISZ-ből, úgy gondolkodjon, ahogy mi szeretnénk. Az lenne a dolgunk, hogy tudjuk, hogy a 14 éves fiatal mit gondol, tudjuk, hogy mit szeretnénk, ha gondolna 18 éves korában, és tudjuk, miként lehet őt az ifjúsági lapjainkkal és egyéb eszközeinkkel innen oda eljuttatni. Csak hát az a probléma, hogy nem tudjuk a 14 évesről, hogy mit gondol, nem tudjuk, hogy mit szeretnénk, ha 18 éves korában gondolna, és nem tudjuk, miként juttassuk el őt innen oda.”

Ezt halál komolyan mondta az eléggé magas rangú KISZ-káder a 80-as években, a nem sokkal korábban átadott, szocialista kacsalábon forgó KISZ-palotában, háta mögött a vén Dunával. Úgy mondta, mint magától értetődő dolgot. Úgy beszélt velem bizalmasan, mint csapattárrsal, hiszen az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének megbízásából kutattam barátaimmal az ifjúsági sajtót. Nem látta, mert a munka érdekében nem is láthatta rajtam, hogy én nem az ő csapatában focihozom. Eléggé látszottam az ellenzéki csapat peremén ahhoz, hogy ne kapjak társadalomtudományi állást, de annyira nem voltam aktív és ér-

demes, hogy ne kapjak érdemi kutatásra és elemzésre is lehetőséget adó munkákat, amelyek aztán az eretnek következtetéseikkel együtt eltűntek az intézet archívumának mélyén.

Egyértelműen agymosási feladatról beszélt az illetékes káder, és nem úgy, mint rendkívüli, hanem úgy, mint hétköznapi és általános dologról. Olyan agymosásról beszélt, ami nem fáj, amelyben nincs erőszak, nincs durva behatolás a célszemélyek életébe, nincs fenyegetés, drill, semmi ilyesmi.

Amit a KISZ-káder ilyen sallangmentes banalitással megfogalmazott, lényegét tekintve nem volt más, mint amit a kultúrpolitika vezető entellektüeljei, magasan művelt influenszerei célul tűztek: tudjuk, hogy az emberek kiinduló állapotban miként értelmezik *Az ember tragédiáját*. Rendezzük úgy, hogy „melléttünk szóljon”. Hogy azt gondolja róla a közönség, ami nekünk jó. Tudjuk, hogy a túrt szerzők művei nyomán a befogadó a helyes gondolatok mellett helytelen gondolatokat is befogad, legyen tehát marxista kritika, amely erre a helytelen részre rámutat, és kimossa azt a befogadók fejéből. Vagyis helyreemossa a befogadó agyát.

A KISZ-káder kultúrpolitika által megjelölt feladatának végrehajtási feltételei tárgyilag megvoltak, szellemileg viszont nem. A párt rendelkezett valamennyi szignifikáns

hatással bíró közéleti fórummal, tömegkommunikációs eszközzel és a közoktatással. Szellemileg viszont nem rendelkezett semmivel. Semmilyen tartalommal, amely a KISZ-kamaszok vagy a művészetfogyasztók agyába a közreműködésével bemosódhatott volna.

Mert mit gondoljon például az a 18 éves fiú? Legyen kommunista ifjú? Gondolja azt, hogy a kommunizmus felé haladunk, és ez jó, és neki az a dolga, hogy a jelenlegi társadalmi rendszert mozdítsa a kommunizmus irányába? Oda, ahol egyre kevesebb szerepe van a piacnak, a pénznek, a magántőkének, ahol önkormányzó munkásközösségek integrációja határozza meg a gazdasági életet, amelynek fölénye megmutatkozik a kapitalista államoké felett? Ahol a világforradalom eszméjének internacionalista terjesztéséért mindent megteszünk? Ahol az állam funkciói fokozatosan leépülnek? Ahol a diktatúrát gyakorló legszélesebb rétegek, a proletariátus, a parasztság és a vele szövetséges értelmiség számára a szabadságjogok teljesebben és valószínűsággal érvényesülnek, mint a nyugati világban, és csak a társadalom kicsi részét képező osztályellenesség számára korlátozzák őket? Ahol az elidegenedett munkamegosztás béklyói legalábbis meglazulnak?

Isten ments! Aki ezt gondolja, az felforgató, a fennálló rendszer, a létező szocializmus ellensége, és legjobb úton van az ellenzékiesség felé. Amint az 1956-ban is és a maoista eretneknek indult fiatalok esetében is kiderült.

Akkor mit gondoljon az a 18 éves? Hogy se kommunista, se antikommunista ne legyen?

Ne gondoljon semmit! Ez az egyet-

len értelmes cél. Tegye, amit tehet, egy országban, amely teszi, amit tehet. Az adott körülmények között.

A Kádár kori agymosás célja ennyi lehetett. Voltaképpen ez volt a legrafináltabb agymosás, mert csak mosni kellett meglévő vagy máshonnan befogadható politikai, világnézeti tartalmakat, és nem kellett a helyükbe semmit bemosni az agyba.

Az egykori KISZ-káder nem tudta, hogyan kell ezt csinálni. Az egész gépezet sem tudta, melynek része volt. Nem tudta, ami a verbális, textuális agymosást illeti. De mi szükség is lenne ilyesmire ott, ahol csak eltüntetni kell tartalmakat, nem beplántálni?

A Kádár-korszakban a tettek beszéltek. Ha ezt teszed – ezt tesszük veled. Ha azt – akkor azt. Vannak tettek, amelyeket büntetünk, amelyeket jutalmazunk, amelyeket nem is büntetünk, nem is jutalmazunk. A nagy csoportokon belül vannak fokozatok.

Az agymosás helyett tettmosás folyt. Kondicionálás.

A felszínen természetesen mindenféle tartalmak lebegtek, amelyeknek sulykolása az egytulajdonú médiatérben, állampárti közoktatásban agymosásszerűen hatott, de ezek esetében sem az agytartalom átalakítása volt a lényeg, hanem a nem kívánatos tartalmak kiszűrése a nyilvános kommunikációból. Nem az volt a lényeg, hogy az embereket meggyőzzék, mondjuk, a csehszlovákiai bevonulás vagy a Szovjetunió afganisztáni agressziójának helyénvalóságáról, hanem az, hogy az emberek ne mondják az ellenkezőjét annak, amit az állampárt hirdet, hiszen az megingatta volna az állampárt legitimitását.

Az Arcanum Digitális Tudástárának tanúsága szerint az agymosás szó a hidegháború fagyos éveiben, a koreai háború idején jelent meg a magyar nyelvű sajtóban. Az itthoniban és a külhonban egyaránt. A korábbi találatok az Arcanum keresőprogramjában a nagymosás szót rejtik, ami – a mosógépek elterjedésével – akkor ritkul meg a magyar sajtóban, amikor az agymosás szó felszaporodik.

Nézzük néhányat az „agymosás” szó első előfordulásai közül!

Esti Budapest, 1953. május 6. „A Newsweek, az amerikai bankároknak ez a szócsöve arról ír, hogy a hazatért hadifoglyokat, akiknek a szeme ma már tisztábban látja a világot, agymosásnak kell alávetni! »Jó néhány amerikai hadifogoly személyi lapjára ráírták a kémiszolgálat tisztjei: tilos beszélni vele!« – folytatja a lap, majd arról beszél, hogy minden visszatért hadifoglyot a tokiói kórházak zárt osztályán helyeznek felügyelet alá és »a látogatóknak két különleges engedélyre van szükségük, hogy beléphessenek ezekbe a termekbe«. [...] Ha kifelé másként is beszélnek, azért jól tudják, milyen úton jutottak el a panmindzsóni tárgyalóasztalig; ez az út rengeteg emberélet, sokmilliárd dollár és jónéhány tábornok feláldozása után is visszavezetett a 38. szélességi foktól a 38. szélességi fokig.

Amitől azonban legjobban rettegnek a részvénytulajdonos urak: a szovjet diplomácia minden szavát és minden cselekedetét száz- és százmillió emberből álló kórus visszhangozza, a szovjet diplomaták szava és a népek akarata egy és ugyanaz. [...] Ezért szeretnék »kimosni« a hadifogságból visszatért embereik agyá-

ból az új világ képét, ezért akarják újra különböző provokációs manőverek hálójával befonni, visszahúzni a megegyezés útvjáról a koreai tárgyalásokat. És: ezért kell a béke embereinek, a béke harcosainak minden egyes lépésnél szívós harccal védeniük a béke friss hajtásait a »békepánikba« zuhant háborús uszítók kezének érintésétől.”

A *Béke és Szabadság* 1953. augusztus 5-én közli Howard Fast (akkor még) szovjetbarát kommunista amerikai író naplójának az agymosásról szóló részét: „Felesleges, hogy részletesen számoljak be mindarról a szörnyűségről, amelyet hazánkban visznek véghez a fasiszták. Nap mint nap amerikai hadifoglyok érkeznek haza Koreából. Ezeket a hadifoglyokat itt, az Egyesült Államokban különböző intézményekben lakat alatt tartják, elzárják a világtól: agyukat ugyanis »meg kell tisztítani a kommunista eszmék« minden nyomától, amelyek Koreában »megfertőzheték« őket. Hát nem borzalmas ez? Gyakran eltöprengtem azon, mi történne velem, ha a titkosrendőrség az én agyamban is megkezdene a »tisztogatást«, úgy, ahogy azt a fasizmus idején a német és olasz börtönökben sínylődő antifasisztákkal tették. Ha ilyen gondolataim támadnak, mindig sikerül elűznöm lelkemből a félelem árnyékát. Azokra az általam is ismert bátor emberekre – csendes és derék, fiatal és öreg emberekre – gondolok, akik ezekben az években szétzúzták a hazugság falát és végülis eljutottak az igazsághoz.”

A *Színház és Mozi* 1954. július 9-i számában Aczél Tamás Sztálin-díjas író számol be új darabjáról, melynek témája a koreai háború: „Schwäble ezredes, mint talán az olvasók em-

lékeznek rá, Koreában őszintén bevallotta, hogy az amerikai támadók baktériumháborút folytatnak. Elmondta, hogy ő maga és repülőosztaga részt vett a baktériumok ledobásában. Amikor aztán a fogságból hazakerült, megindult az amerikai propaganda, megkezdődött a nyomás, és Schwäble ezredes visszavonta a vallomását azzal, hogy azt »kikényszerítették« belőle. De azt még ő sem merészelte hangoztatni, hogy a koreai szabadságharcosok bármilyen erőszakot alkalmaztak volna ellene, csupán azt állította, hogy »agymosásban« volt része, illetve intenzív rábeszélésben, ami fenyegetéseken alapult. Ugyanakkor a tengerészeti bíróság előtt felolvasta a hiteles vallomását, egy tizenkétezer szavas bonyolult és agyafúrt jogi alkotást, amelyről mindenki tudta, hogy nem ő írta. [...] Az esetről készülő szín-darabomat legszívesebben »lelkiismereti tragédiának« nevezném. Egy ember magába száll, megmondja az igazat, utána ígéretésekkel rábíráják, hogy vonja vissza az igazságot és hazudjon, mire hoppon marad.”

1954. október 5-én írja a *Szabad Nép*: „A »The New York Times« egyik legutóbbi számában azt olvashatjuk, hogy az Egyesült Államok légierije hadifogolyiskolát állít fel pilótái számára Dél-Koreában, hogy kiképezze őket: »hogyan álljanak ellen a kommunista agymosásnak, ha esetleg kommunisták fogságába kerülnének«. [...] A tanulókat megérkezésükkor barakkokba terelik és elveszik cigarettájukat. Ezután különözöngző nélkülözéseknek és kihallgatásoknak vetik alá őket, hogy előkészítsék a végső megpróbáltatásra, a politikai kihallgatásra. A kihallgatást Young kapitány vezeti, akit

a tanulók »Rettenetes Iván« néven becéznek. Következik a borzalmasnál borzalmasabb kérdések kereszt-tüze: »Miért van ön Koreában? A kommunizmus ellen harcol? Gyűlöli a háborút? Szeretné, ha nem lenne többé háború? Szeretné, ha véget érne a koreai háború?« És most jön a legrettenetesebb: »Ha a béke mellett van, írja alá a békeívet.« A »The New York Times«-cikk tulajdonképpen szenzációs beismerést tartalmaz. Kiderül, hogy a kommunista »agy-mosás« nem más, mint néhány egyszerű kérdés, olyan kérdés, amely az egész világon minden becsületes embert foglalkoztat: Gyűlöli ön a háborút? Szeretné, ha soha többé nem lenne háború? Most már csak egy világos: miféle hatást akar az amerikai hadvezetőség azzal elérni, hogy »megismerteti« a katonákat azokkal az igazán nem túlságosan ijesztő kérdésekkel? E kérdésekre ugyanis minden valamirevaló ember szívéből azt válaszolja: igen! És ezt válaszolták annak idején a koreai háború amerikai hadifoglyai is. Ez ellen kell tehát megedzeni az amerikai katonákat a »hadifogoly-iskolában«. De nehéz lesz az amerikaiaknak arra »kiképezni« pilótáikat, hogy ha egyszer szabadon beszélhetnek a békéről, ne szívük szerint válaszoljanak: »Igen, szeretnénk, ha nem kellene többé otthagyni otthonunkat, ha nem kellene Li Szín Man-féle alakok kedvéért harcolnunk. Szeretnénk, ha nem lenne többé háború!«

Az agymosásnak voltak brutális-kínzások és fölöttébb kellemes formái. Némely politikai fogolyba olyan mélyen belekínózták a bűnösségüket, hogy még a rehabilitációs eljárás során sem voltak hajlandók ártat-

lannak vallani magukat 1954-ben. A kommunista diktatúrákba látogató politikai zárándokok agyát pedig minden földi és lelki jóval, kedveskedéssel, a megbecsülés ezernyi jelével mosták át, ahogy arra tömérdek példát találunk Paul Hollander *Politikai zárándokok* című könyvében. De a sztálingrádi vesztést, Paulus tábornokot is kitartó és változatos testi-lelki dédelgetéssel emelték a Szovjetunió barátai közé. (Ennek lelki folyamatát képzeletesen végig Térey János *Paulus* című eposzában.)

A tömeges agymosásban azonban nincs „személyre szervezett” kínzás és hízélgés. Agymosó és agymosott nem érintkezik közvetlenül.

A fent idézett példák egyrészt azt mutatják, hogy az agymosás része az agymosás vádjá. Másrészt pedig azt, hogy az agymosásnak nem kell együtt járnia a tartalom melletti érveléssel. Sőt. A fenti idézetekben minden eleve, objektíve adottnak vétegetik, megkérdőjelezhetetlenül igaznak tételeztetik.

Az, hogy az amerikaiak által megszállt Dél támadt a szovjet megszállás alatt lévő Észak ellen, hogy az amerikai agresszor jutott el hatalmas hullahegyek árán a 38. szélességi foktól a 38. szélességi fokig, mert ők voltak a területtrábló agresszorok; hogy az amerikaiak biológiai fegyvert vetettek be; hogy mindenki a szovjet politikai álláspontot, felelősségtulajdonítást és feltételeket támogató békefelhívást támogatja, aki békét akar, és aki nem, az a háborút, a halált pártolja.

Ezek a szovjet kisvilágban érvényes igazságok voltak, amelyekről a szovjet befolyási övezeten kívüli nagyvilágban a nagy többség tudta, hogy ha-

zugságok. (Sőt, a baktériumvád már akkor is hallgatásba fulladt a Szovjetunióban, amikor Aczél Tamás még színdarabot akart írni róla. Csak Mao Kínájában tartottak ki mellette.)

Az agymosás nem érvelés útján történik. Ez különbözteti meg a meggyőzéstől vagy győzködéstől. Az érvelés feltételezi, hogy vannak ellenérvek. Hogy érvek csatáznak. Az agymosásban viszont az elsajátítandó igazság axiómaként jelenik meg. Mint ami magától értetődik, természetes, mindenki így gondolja. Így gondolni normális. Másképp gondolni nem normális. Normális vagy deviáns? Magányos, elszigetelt rabja egy téveszmének, vagy a nagy igazságközösség része?

Ebből következik, hogy abban a külső, sötét világban, amelyben a mi igazságunk, vagyis maga az igazság nem vált még a nép közös, egységes igazságává, agymosás által tartják távol a néptől azt az igazságot.

Mindez felkavaró következtetéshez vezet. Ahhoz ugyanis, hogy a szocializációs folyamat maga is agymosás, és moshatóvá neveli az agyat. Mindannyian keresztülmegyünk ezen, mindannyian keresztülhajtjuk rajta gyermekeinket. Ugyanis beléjük neveljük, mi a normális, a természetes, a magától értetődő, mi a jó, mi a rossz a mi kulturális, civilizációs, társadalmi, világnézeti körünkben. Nem úgy neveljük gyermekeinket, hogy pici koruktól felmutatjuk nekik, milyen sokféleképpen lehet a világban élni, viselkedni, hinni, valamit jónak vagy rossznak, normálisnak vagy deviánsnak, természetesnek vagy természetellenesnek tartani, és érveket hozunk, hogy a sok közül miért azt válasszák, ame-

lyet mi javasolunk, megengedve, hogy egészen mást válasszanak... Nem. A gyereknevelés nem így folyik. Például nem toleráljuk, hogy a gyerekeink úgy köpködjének, büfögjenek stb., ahogy bizonyos kultúrákban bevett. De (ha módunkban áll) azt sem engedjük például focistává érő fiunknak, hogy minden társától undorodva elforduljon, aki a pályán köpköd, mert tudjuk, hogy a fociban ez bevett dolog. Látjuk a tévében.

A legliberálisabb nevelés is agymosó neveléssel kezdődik tehát, és fokozatosan megy át a legjobb esetben érvelő, választásokat engedő vagy ösztönző szakaszba. Addigra azonban az ember már bele van szocializálva a világ számos kulturális, világnézeti stb. köreinek egyikébe. Bele van égetve az agyába, hogy vannak maguktól értetődő dolgok, hogy „mindenki tud-

ja”, mi a normális. Vagyis eredendően agymosás által agymosásra alkalmassá neveljük gyermekeinket, és nem is tehetünk mást, mert csak így tudjuk megadni nekik a kellő biztonságot, komfortot, esélyeket.

Az ember tendenciaszerűen annál védettebb az agymosással szemben, minél inkább önálló gondolkodásra, kételkedésre, a nem meritokratikus alapú tekintély elvetésére, szellemi, kulturális nyitottságra, életmódváltozatok elfogadására stb. neveljük. Miközben az adott világban való otthonosságra, beépülésre, különböző körökkel, közösségekkel való azonosulásra és az ehhez kellő opportunizmusra is szüksége van az embernek.

Az agymosás kérdése tehát éles pedagógiai, szocializációs dilemmához vezet minket.

Gondoltuk volna?

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Tusk, a német- és oroszbérenc

„Für Deutschland” azt jelenti németül, hogy „Németországnak”. Ezt a két másodperces bejátszást a propagandaszócsové züllesztett, egykor közszolgálati Lengyel Televízió (TVP) 2020 óta több mint százszor mutatta be annak bizonyítására, hogy Donald Tusk volt miniszterelnök, aki 2021 óta ismét a Polgári Platform (PO), a jelenlegi legnagyobb ellenzéki párt vezetője, a németek fizetett ügynöke. Néha még azt is idézik tőle, hogy „Danke für alles” („Mindent köszönök.”).

28 Mi történt? Tusk 2020-ban, már az Európai Néppárt elnökeként beszélt németül a CDU vezetői előtt. Megköszönte, hogy a német kereszténydemokraták a járvány ügyében éppúgy példát mutattak a szervezett és transzparens válságkezelésben, mint általában a demokratikus kormányzásban, és ez nemcsak Németországnak („nicht nur für Deutschland”) előnyös, hanem szomszédainak és egész Európának is. A két szó értelmetlen kiragadása még a kormánypárti többségű médiatanácsnak is sok volt, és többször megróttá érte a TVP-t, amelynek akkori elnöke, Jarosław Kaczyński pártelnök bizalmasa azonban ezt egyszerűen figyelmen kívül hagyta.

A 2015 óta kormányzó Jog és Igazságosság (PiS) vezetője számára már az is gyanús, ha valaki idegen nyelven beszél – ő ilyesmire nem képes – és külföldre mászkál. Ráadásul Lengyelország 78 évvel háború utáni új

határainak meghúzása után se nőtt egészen össze, és mind Szilézia, mind Pomeránia és az egykori Danzig még mindig sokszor gyanús. A meggyilkolt elődje helyébe lépett gdański főpolgármester asszonyt PiS-es bírálói gyakran Frau Bürgermeisterinnek gúnyolják, mert nem tagadja meg a ma már teljesen lengyel város német múltját. Tusk pedig azzal tetézi a bajt, hogy kasub, vagyis egy sajátos – sokak által önálló nyelvnek tekintett – lengyel dialektust beszélő, évszázadokon át németekkel együtt élő népcsoportból származik.

Az említett volt tévéelnök, Jacek Kurski a 2005-ös elnökválasztás előtt, amelyen Tusk veszített a mostani PiS-vezér ikertestvérével, Lech Kaczyńskival szemben, dobta be azt a rágalmat, hogy Tusk nagyapja a világháború alatt a Wehrmachtban harcolt. Ezt itthon a *Magyar Nemzet* rögtön felkapta, náci kollaboránst is csinálva a nagypapából, és mellékelve egy SS-tiszteket ábrázoló fotót, amelyen az egyik alak egy kicsit hasonlított Tuskra. (Az illetők valódi neve pontosan ismert.) Eltekintve attól, hogy mi köze valakinek ahhoz, mit csinált a nagyapja az ő születése előtt tizenöt évvel, a valóság a következő: Józef Tusk a danzigi lengyel kisebbség tagjaként postás, majd vasutas volt, kisebbségi szervezetekben működött, és az ottani Gestapo veszélyes lengyel nacionalistaként tartotta számon. 1939-ben letartóztatták, és négy évet töltött a stutthofi,

majd a neuengammei koncentrációs táborban. A danzigiai egyébként 1939-ben teljes jogú birodalmi állampolgárokká váltak, ellentétben az úgynevezett Főkormányzóságban élőkkel, tehát katonakötelesek voltak. A megbízhatatlan, már 37 éves idősebb Tuskot mégis csak 1944 augusztusában (!) hívták be, amikor már nagy volt az emberhiány. Így tényleg a Wehrmacht harcosa lett, persze nem önként. Ám nemsokára megszökött, és a háborút Dániában, az emigráns kormány által irányított lengyel erők katonájaként fejezte be! Sebj, azért volt egy kabátügye a Wehrmachttal, a részletekkel ki törődik.

Ez pedig ma azért fontos, hogy Tuskot egész pártjával, az ellenzék legfontosabb erejével együtt németbérencnek lehessen beállítani, aki nek 2023. őszi választási győzelme az ország gyarmati sorba döntését, a nemzeti szuverenitás elvesztését jelentené. Bár Lengyelországban létezik komoly független média – tévé, online portál és újság egyaránt –, ennek a propagandának van hatása, mert a gyűlölködő köztévét részben megszokásból még mindig sokan nézik, főleg a kevésbé iskolázott falusi lakosság körében. Az egész hadjárat azt próbálja feledtetni, hogy a PO ugyanúgy az 1989 előtti illegális ellenzékből, a Szolidaritásból indult, mint a PiS. 2005-ben még komolyan szó volt a két párt közös, koalíciós kormányzásáról, csak aztán a parlamenti választás után pár héttel zajlott elnökválasztás eredménye ezt lehetetlenné tette. Meg azt is feledtetni kell, hogy Tusk körül nincsenek volt kommunista funkcionáriusok és titkosrendőrségi besúgók, mint Kaczyński körül. Mint tudjuk,

mindenkinek csak a másik oldal exkommunistája bűdös.

Jó tudni – ugyanabból a forrásból –, hogy Tusk oroszbérenc is. Ugyanis 2007-ben kormányra jutva megpróbálta normalizálni a kapcsolatokat a szomszédos nagyhatalommal. (Szomszédos, mert ott a kalinyingrádi exklávé.) Azt is mondta, hogy nincs akadálya orosz cégek lengyelországi befektetéseinek. Ekkor még híre sem volt a Krím megszállásának és a kelet-ukrajnai megyék elszakításának, sőt a Lech Kaczyński elnök és kísérete életét követelő szmolenszki repülőszerencsétlenség sem történt még meg, amelyet a PiS úgy próbál beállítani, hogy Tusk Putyinnal együtt szervezett gyilkos merényletet a – vele ellentétben – hazáját szolgáló államfő eltávolítására. (Bővebben: Domány András: *Egy sosem volt politikai gyilkosság anatómiája*, *Mozgó Világ*, 2011/10.) Nem, 2009-ben még egy kezelhetőnek látszó Putyin uralkodott Moszkvában, akkor éppen miniszterelnökként, tehát Tusk partnereként, mert így került meg azt alkotmányos tilalmat, hogy folyamatosan nem lehetett harmadszor is elnök. A II. világháború kitörésének 70. évfordulóján elment Gdańskba, és mondott egy elég tiszteletes beszédet. (Ezt a dialógust folytatták volna 2010 áprilisában orosz földön, a katyíni emlékhelyen, ha nincs a katasztrófa.) És ekkor a két miniszterelnök – oh! irgalom atyja, ne hagyj el – mosolyogva fogott kezét, sőt beszélgetve sétált a sopoti mólón! Elképzelhető, hogy ezt a felvételt is hányszor mutatták be a dátum közlése nélkül.

2017-ben, amikor meghosszabbították Tusk megbízását az Európai Tanács elnökeként, az akkor még 28

tagállam közül 27 támogatta őt (Orbán Viktor is! akivel akkor még azonos európai pártcsaládba tartoztak), csak saját utódja, a saját hazáját képviselő Beata Szydło szavazott ellene. A hazatérő miniszterelnöknőt Kaczyński óriási virágcsokorral fogadta a repülőtéren, amit se azelőtt, se azután nem tett soha, és hősként ünnepelte.

Hogy mindennek milyen hatása lesz a 2023-as választásra, azt e sorok

írásakor nem tudhatom. Valószínűleg fontosabb lesz az, hogy az ellenzék képes-e összefogni. De roppant jellemző az az elképesztő energia, amelyet annak bizonyítására fordít a lengyel kormánytábor, hogy a legfontosabb ellenzéki vezető nem egyszerűen más politikai elképzeléseket és részben eltérő világnézetet kínál a választópolgároknak, hanem nemzetellenes, hazaáruló, az ország tönkretéveje. Vannak, akik ezt elhiszik.

Csillagra ragyog, ragyog

Nagyságod az Ég magasságával vetekedik, ellenségeid sorra porba hullanak előtted, életük csak a kisujj hegyén lebeg – ígéri a szellemvilággal jó kapcsolatokat ápoló varázsló, és a nyomaték kedvéért hozzát teszi: a legnagyobb ellenséged sem nyomt soha többet, mint egy toll a tyúk segglyukán. A sorsot, ha kemény is, mint a vas, el lehet hárítani megfelelő áldozatokkal. A sorsdöntő választás előtt álló afrikai vezető és reszkető csapata leöli az áldozati állatokat az ősök lelkei számára, bismillah, isten nevében, mert az ősök támogatása nélkül elveszett porszem vagyunk.

Mindenki bizodalommal és odaadással hiszi mindezt, mert régóta hallja és sokszor hallja, és tudjuk, hogy amit rendületlenül ismételnek újra meg újra, az előbb-utóbb igazzá válik.

Pontosítanám: ha valamit tartóan, nagyon sokszor ismételve hallunk, azt egy idő múlva igaznak hisszük. Ezt hívják agymosásnak, és ezzel el is jutottam a mai magyar valósághoz, amely bőségesen kínál példákat a látványos agymosásra. Zsizsegni kezdett fejemben a NER, és már készültem a címadással: Cso-daszarvas agymosoda, esetleg Nemzeti konzultáció agymosópor, amikor megfutamodtam, és inkább ráhajtottam menekülő utamra, az afrikai vonalra. Témánkhoz az is kínál zamatos falatokat, annál is inkább, mert a lényeg, az agymosás menetrendje és

sikerének titka hasonlatos. Viszont nem kell szégyellnem, mert nem a hazám. Nem fáj úgy. Még mulathatok is rajta, ahogy ismertetem a *couleur locale*-t; elképesztő, mi mindent képes elhinni a jóra való nép a marabunak. És mi mindent képes kitalálni a hatalomra törő vagy hatalmát megőrizni akaró vezér és propagandafőnöke, a híres és nagy hatalmú marabu.

A marabu nem madár, illetve az is, de itt más: az arab *morabit*, szerzetes-katona szóból honosodott meg a francia nyelvben (*marabout*). A marabu az iszlám szent embere, köztisztelőben álló tudós és tanító; a nagy marabuk sírja híres zarándokhely. A fekete-afrikai országokban nemcsak vallási tanítóként tisztelik, de úgy tartják, természetfeletti hatalommal rendelkezik, talizmánok és áldozatok segítségével gyógyít egészséget és társadalmi gondokat. A varázslást, bűbájlást a Korán ugyan tiltja, de sok marabu él vele. Sőt, többnyire a szent könyv egy erős mondatát írják apró jelekkel a kérelmező számára készített talizmán belső rejtékébe, abban a meggyőződésben, hogy ereje kisugárzik és megsokszorozza a kívánt hatást. A sikeresen varázsló marabu híre messze földre eljut, sok ember keresi nála a gyógyírt ezer bajára. Több afrikai regényben olvastam, több történetben hallottam a szellemi világgal megbízható kapcsolatban álló marabuk félelemkeltő hatalmáról.

Köztudott, legalábbis Afrikában, hogy a földrész országaiban nem fogják elnökké választani azt a férfit, akinek a saját személyes marabuja nem rendelkezik óriási varázserővel, és a szolgálatában álló marabuk csoportja (a propagandaosztály) nem biztosítja az állandó jó kapcsolatot az ősök szellemével. De ennél is jobb, ha nem marabu, hanem maga a kiválasztott vezető az, aki intim kapcsolatban áll a láthatatlan világgal, ő maga is varázsló, méghozzá nagy varázsló. Erre nyilván szüksége is van, különben hogyan tudná megszerezni, majd megőrizni a hatalmat? Ez esetben az agymosás egy egész országra szól, a mosoda irányítói (tulajdonosai, alkalmazottai, papjai, ügynökei stb.) mindenre odafigyelve tudnak rájátszani a hiszékenységre, hatni az érzelmekre, kikapcsolni a józan észet, kizárni a kételyeket, gyűlölhető ellenséget kínálni a népnek, és szebb jövőt, hatalmat, sikert ígérni rogyásig. Jobb esetben még spirituális kalandot is, bár ezt nem mindenki igényli.

Egy egész országot vagy legalább a kétharmadát meg lehet így hülyíteni. Egy-egy embert meg aztán különösen. Van erre néhány nevezetes példám, szenegáli történetek. Mour Ndiaye a dakari Közegészségügyi Szolgálatnál dolgozott vezető állásban. A politika tette erre a posztra, hálából múltbéli érdemeiért a Pártban. Van egy bölcs marabuja, Birama, akinek a szerencsését köszönheti. Havonta viszi neki az ajándékokat, rizst, teát, cukrot, szappant, és minden tanácsát vakon követi. Mour ne tartson semmitől, Inch'Allah, ha Isten is úgy akarja, minden egyre jobban sikerül neki. Arra született, hogy uralkodjon, ez

benne van a csillagaiban. Azon kevesek közé fog tartozni, akiktől az ország sorsa függ. Csillaga ragyog, ragyog: jólét, boldogság. Nagy meglepetés vár rá. Áldozzon föl egy kost. Minden rendben lesz, Inch'Allah.

Az ország elnöke helyettest keres maga mellé, és Mour Ndiaye mindenáron elnökhelyettes akar lenni. Birama, a marabu megnyugtatta: ha az imádságok, amelyeket védelmed és sikereid érdekében elmondok, esőcseppek lennének, te már rég megfulladtál volna. Ez biztatóan hangzik, de Mourt nyugtalanítja riválisainak véleménye, akik szerint ő, aki még annyit sem tud, hogy hibátlanul beszéljen az ország hivatalos nyelvén [franciául], hogyan tudhatná ellátni ezt a funkciót? Mour felesége, Lolli is ábrándozik arról, hogy elnökhelyettesné lesz; örömmel hallja Birama biztató szavait: Inch'Allah, meglesz neki az elnökhelyettesi poszt. De ehhez most már több kell, mint eddig: Mournak föl kell áldoznia egy bikát, harminchárom részre darabolnia, és egy pénteki napon szétosztania a szegények között. De vigyázat, ha a ház lakói közül valaki fogyaszt abból a húsból, ellenséggé válik, és lehetetlen né teszi Mour győzelmét! Amiként ellenség mindenki, aki nem Mourt támogatja! De a gonosz ellenség az áldozat erejével legyőzhető. Nem kellene óriásplakátok ehhez, sem pártos tévéműsorokban elhangzó beszédek, a marabu pusztá ereje elegendő, ahogy kapcsolatba lép az ősök szellemével. Majd az egész ország követi.

Mournak egyre inkább az a benyomása, hogy ellenségek veszik körül. Fékezhetetlen vágyában, hogy elnökhelyettes legyen, egy Biramánál

is híresebb marabuhoz fordul, aki szigorú utasítást ad: Mour ő maga, saját kezűleg vágjon le egy folttalan, rőt színű bikát, darabolja hetvenhét részre, és ossza szét a város összes kerületében a koldusoknak. Még néhány vég fehér vásznat, háromszáz vörös és négyszáz fehér kóladiót is ugyanígy, a város minden pontján, és ha ezt teljesítette, egy hét múlva az elnök kinevezi helyettesének.

A Közegészségügyi Szolgálatnál minden beosztott ismeri a főnök titkos vágyát, zsákszámba hordják neki a kóladiót és a vég vásznakat, hogy mihamarabb teljesüljön a nagy marabu jóslata – aminek érvényességében senki nem mer kételkedni. Nem jóslat az, hanem szakvélemény. Közben készséggel terjesztik a rivális elnökhelyettes-jelöltekről mindazt a rosszat, amit csak ki tudnak találni főnökük szolgálatában; és találékonyságban nincs hiány.

Történetünknek meglepő a vége. Az agyomosás hiábavaló volt, a valóság nem hajlott a marabu szavára – bár így lenne minden ország minden agyomosása esetén! Mour Ndiaye nem kapta meg az elnökhelyettesi pozíciót, a koldusok kiröhögték, és a főnököt körbehízelgő hivatalnokok elkezdték kritikával figyelni a marabuk agyomosó szavát.

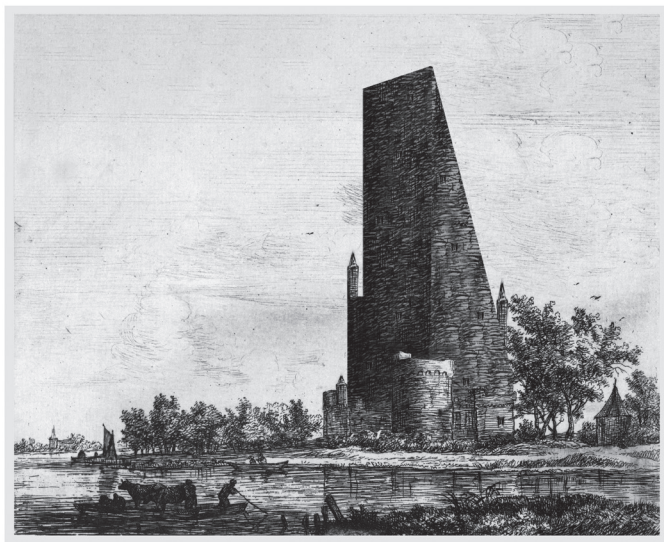
De azért ne higgyük azt, hogy vége az agyomosás hatalmának. Ugyancsak Szenegálban ismert az a történet, amely szerint egy helybéli fiatal lány fekete szülőföldjéről elment a fehér világba, ahol megtanult, megismert, megemésztett sok mindent, átvette a fehérek kultúráját, „szerettem az operát, a sajtokat, a bort, éltem az európai értelmiségi nő életét”, mesélte később. De a sokféle tapasztalattól elcsigázva, önmagában

bizonytalanul, kételyektől gyötörve, hazatért ősei földjére. Falujában azzal telt az ideje, hogy kereste önmagát, és rátalált egy murid vallási vezetőre. A murid vallás az iszlám misztikus ágához, a szufikhoz tartozó szenegáli wolof irányzat. A muridizmus a szellemi vezér iránti teljes engedelmességen alapul. Bírálói szerint feudális struktúra. Egyesek háremet emlegetnek, mert a tiszteletre méltó öreg marabu huszonhét feleségét bezárva tartja, de a faluban az a hír járja, hogy a nők ott nagyon boldogok. Európát járt hősnőnk ebben először a nő alávetettségét látja. Megdöbben, amikor egy férfi, a nagy vallási vezető iránti tiszteletből, mert így biztosan bejut majd a Paradicsomba, 16 éves serdülő lányát az öreg marabunak ajándékozta.

Hősnőnk tekintete fokozatosan változik meg, ahogy egyre jobban érzi magát a Mester házában, ahová közeli otthonából naponta ellátogat. Már nem botránkozik meg, hogy mindig mindenki letérdel vagy leguggol az öreg marabu előtt, fejét mélyen lehajtva. Minden nőből fenntartás nélküli, odaadó tisztelet és engedelmesség árad feléje, végtelenül bölcsnek, szelédnek, gyöngédnek és minden tekintetben, a szexualisat is beleértve, lenyűgözőnek találják. Huszonhatan várják derűsen, hogy mikor hívja vissza őket ágyába-asztalához a férj, miközben az aznap – vagy azon a héten, arra a hónapra – kiválasztott huszonhetedik élvezi a férj társaságát. Ez a férj nem csupán férj, sokkal több: mélyen tisztelt vallási vezető. A vele való kapcsolat spirituális dimenziójának nagy szerepe van abban, hogy a nők körében derű és békesség uralkodik.

Az európai életében csalódott hős-nők, aki a nyilvánosság előtt beszámolt arról, miként tért vissza ősei vallásához, és nyert megnyugvást a poligámiában, jó néhány, korántsem szenvedélymentes kirohanást intéz a monogámia és a fehér ember szerelmi szokásai ellen, ezzel is hangsúlyozva a hatalmas különbséget a poligámia javára. A monogám házasságban élő nőket úgy mutatja be, mint akik féltékenységtől gyötörve kénytelenek élni, hogy végül frusztráltan elváljanak. Ő pedig végre megbékél önmagával, a világgal,

megismeri végre a gyönyört, miután a vén marabu magához emelte, ki virágzik benne az odaadó szerelem. Házassága az érzéki és gyöngéd szellemi vezetővel visszaadja az önbizalmát, a huszonnyolcadik feleség helyzetében semmilyen megaláztatást nem lát, inkább az autentikus női szerep szép elismerését, és megtalálja a boldogságot egy olyan patriarchális rendszerben, amelyről azt állítja, hogy a szabad nő státusát biztosítja számára. Ez nem sikerülhetett volna a megelőző hosszú évszázadok sikeres agymosása nélkül.

Szakadástól szakadékig

Mi félszavakból is.

Ők úgyszintén.

Azt mondják, háborús infláció, szankciós felár, azt feleljük, Matolcsy.

Azt mondják, szuverenitás, kontrázunk, európai egység.

Azt mondják, keleti nyitás, azt mondjuk, nyugati értékrend.

Azt mondják, tűzszünet, béketárgyalás, rávágjuk, Putyin, Putyin, Putyin.

Azt mondják, az ukránok miatt van, azt mondjuk, orosz hadihajó, húzz a faszba.

Azt mondják, keresztény Európa, azt mondjuk, szekuláris állam.

Azt mondják, Semjén Zsolt, azt mondjuk, Iványi Gábor.

Azt mondják, etnikailag egységes ország, visszavágunk, tarthatatlan tan, veszélyes ideológia, és nem azt mondjuk, nem azt mondjuk! hogy anyád!

Azt mondják, ne legyen fajtakeveredés, soroljuk, Loic Nego, Tokmac Nguen, MMae testvérek.

Azt mondják, Isten, haza, család, azt mondjuk, a család az család, love is love.

Azt mondják, Brüsszel, azt mondjuk, Unió.

Azt mondják, Trump, rávágjuk, dehogy s nehogy, inkább bárki demokrata.

Azt mondják, cselekvőképes kormány, szomorkodunk, csődbe vitt ország.

Azt mondják, stabilitás és kiszámíthatóság, azt feleljük, ingatag alapok, hiányzó jogbiztonság.

Azt mondják, stratégiai nyugalom, úgy értjük, ideges hétköznapiak.

Azt mondják, rezsicsökkentés, azt feleljük rezsicsökkentés csökkentése, és nem azt, hogy nyolcszoros gázárak.

Azt mondják, ársapka, azt mondjuk, hiányra is hiány.

Azt mondják, munkaalapú társadalom, visszaszólunk, támogatás három hónapig, közmunka minimálbér alatt.

Azt mondják, illiberális demokrácia, azt mondjuk, köztársaság.

Azt mondják, dollárbaloldal, visszavágunk, maffiaállam.

Azt mondják, teljes foglalkoztatás, árnyaljuk, növekedést fékező munkaerő-hiány.

Azt mondják, patrióta gazdaságpolitika, azt mondjuk, Lölő.

Azt mondják, növekedési kötvényprogram, soroljuk, Csányi, Garancsi, Szíjj.

Azt mondják, zéró tolerancia a korrupcióra, röhögünk, nyakig ér.

Azt mondják, zéró tolerancia az antiszemitizmusra, azt mondjuk, nicsak, ki beszél.

Azt mondják, tanár ne engedetlenkedjen, kérdezzük, holnap ki fog tanítani.

Azt mondják, egyetemi reform, kontrázunk, szabad ország, szabad egyetem.

Azt mondják, Fudan, azt mondjuk, népszavazás.

Azt mondják, iskolai testnevelés, hitoktatás, szomorkodunk, készségfejlesztés, felzárkóztatás, kompetenciák.

Azt mondják, stadionok, rávágjuk, kórházak.
 Azt mondják, olimpia, azt mondjuk, pedagógusbér.
 Azt mondják, nincs hálapénz, azt mondjuk, nincs diagnosztika, nincs gyógyítás, csak sor van és hiány.
 Azt mondják, V4, nevetünk, V1.
 Azt mondják, M1, beszélünk, hazugsággyár.
 Azt mondják, Kossuth, azt mondjuk, Klubrádió.
 Azt mondják, Paks II., helyesbítünk, megújulók.
 Azt mondják, önálló pénzpólitika, azt mondjuk, euró.
 Azt mondják, szja-visszatérítés, azt mondjuk, áfacsökkenés.
 Azt mondják, értékőrző nyugdíjak, dühöngünk, időskori elszegényedés.
 Azt mondják, babaváró, azt mondjuk, szegregáció.
 Azt mondják, szja-visszatérítés, riposoztozunk, perverz újraelosztás.
 Azt mondják, kanyarban előzünk, röhögünk, kisodródtunk, lefulladtunk, pofára estünk.
 Azt mondják, szociális törvény, azt mondjuk, lex Megdöglesz.
 Azt mondják, Magyarország előre megy, nem hátra, rávágjuk, dehogynem, csak hátra.
 Azt mondják, nemzeti konzultáció, nem mondunk semmit.
 Azt mondják, német megszállás, azt mondjuk, Horthy.
 Azt mondják, Mága, rávágjuk, Presser.
 Azt mondják, Vidnyánszky, azt mondjuk, Alföldi.
 Azt mondják, Soros, azt mondjuk, Orbán.
 Azt mondják, Gyurcsány, azt mondjuk, Orbán.
 Azt mondják, Gyurcsányné, azt mondjuk, Orbán.
 Azt mondják, családban marad, konkretizáljuk, Tiborcz.
 Azt mondják, veszélyhelyzet, azt mondjuk, diktatúra.
 Azt mondják, áldott karácsonyt, azt mondjuk, boldog karácsonyt, jó pihenést.
 Azt mondják, 2060, bólintunk, el innen.

Nem mondtam, hogymondtam rá egyet

Stumpf András* beszélget Rab László

Sok mindenben nem értünk egyet Stumpf Andrásal. Interjúnkból kiderül, hogy az őszi beszéddel kapcsolatos álláspontunk: ég és föld. A *Válasz Online* mostani „jó” arca – voltaképpen ezért esett a választásunk a jobboldali újságíróra – minden bajok forrásának tekinti, a demokrácia végének. Mi viszont úgy tekintünk rá, mint az ország hazudozással történő elfoglalása, egy csinos puccs kiindulópontjának. Alanyunk életútja, karrierje viszonylag szerencsésen alakult. Sikerült kihúznia a fejét abból a csapdából, mely azt az egyszerű választást kínálta a jobboldali zszurnalisztának, hogy vagy beáll a sorba, és nyomja a propagandát, vagy partvonalra kerül. A nyomtatott *Heti Válasz* soraiból többen az egyszerű megoldást választották, Stumpf megőrizte azt a lehetőséget, hogy akár a kormány ellen is megmerjen szólalni. S lett azon kevesek egyike, akinek eredeti hangjára a baloldalon vagy középtájon is sokan odafigyelnek. A beszélgetést karácsony előtt rögzítettük, s eredetileg az agymosás lett volna a vezérfonal. Ehhez képest sikerült lecövekelni annál a megosztóvonalnál, mely immáron közel két évtizede megosztja a magyar politikai mezőt.

– *Mi lesz itt ebből az egészből? A demokrácia 2010 utáni szisztematikus felszámolására gondolok. Mikor kezdődnek az Orbán-rendszer végnapjai?*

– 2042-ig előretekinteni kicsit korai lenne. Most nem úgy tűnik, hogy közelednének azok a végnapok.

– *Ha ezt a mai rendszert a Kádár-rendszerrel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a nyolcvanas években azt mondtuk, a Kádár-rendszer nagyon sokáig fog tartani, és soha nem lesz vége. Ehhez képest jött Gorbacsov és a peresztrojka, és a rendszer egy szemvillanás alatt összeomlott.*

– Nem a magyar rendszer omlott össze, hanem a szovjet szűnt meg. Abban a meccsben a Szovjetunió adta meg magát, tehát világpolitikai hatások okozták a magyar rendszerváltást.

– *Most viszont az van, hogy az ellenzéki választó négyévenként arra készül, sitty-sutty, vége lehet az agymosó Orbán-rendszernek. Megvan tehát az az érzet, négy elvesztett választás után is, hogy végre véget ér.*

– Aki ezzel áltatja magát, alaposan el van tévedve. Belülről megbuktatni az Orbán-kormányt gyakorlatilag lehetetlen. Volt a tavalyi kampányban egy nyilvánvaló pillanat, amikor ez világossá vált számomra: amikor a háborúra kezdtek reagálni. Még az elhagyatott cigánysorra is sikerült eljuttatni az információt, hogy ha

* Stumpf András 1980-ban született Budapesten. Újságíró, a *Válasz Online* társalapítója és munkatársa. – A szerk.

jön a kormányváltás, akkor Márki-Zayék a gyerekeiteket golyófogónak Ukrajnába küldik. Bármilyen üzenetet két hét alatt eljuttatni az ország minden szegletébe – ezt csak a jelenlegi kormány tudja megcsinálni. Ezzel nem lehet versenyezni. Orbán Viktor tehát csak önmagát tudja leváltani. Akkor, ha nagyon nagyot hibázik. Ez elvileg vele is megtörténhet, de a lényeg, hogy jelenleg rajta kívül álló erő nem tudja már össze-
dönteni ezt a rendszert.

– *A nemzetközi politikai helyzet az európai uniós csatározásokkal és a háborúval most megint kezd nagyon összetett lenni. Láttuk, hogy a rendszerváltást is a külső mozgások előzték meg.*

– Valóban. Van egy háború a szomszédunkban, egyértelmű az amerikai–orosz és az amerikai–kínai szembenállás, az Európai Unió keresi a helyét, és az is látszik, hogy a Fidesz alól kezd kicsúszni az európai talaj. Arra elvileg megvolna a lehetőség, hogy elvegyék a szavazati jogot, és ezzel kvázi kilökjék az unióból Magyarországot, de ez nem érdeke Brüsszelben senkinek. Minden birodalom, akkor is, ha sajtós pszeudobirodalom, azt szereti, ha minél nagyobb. A britek után óriási presztízavesztés lenne, ha a magyarok is távoznának. Az egy szétmálló unió lenne. Az örökké ellenkező „rosszcsont” is jobb, ha bent marad. Egyébként a világpolitikai helyzet sem mérhető ahhoz, ami a második világháború végén össze-roppantotta a Horthy-rendszert, de ’89–90-hez sem, amikor a Szovjetunió összeomlott, miközben Amerika megnyerte a hidegháborút. Nem látok tehát olyan világszintű katak-

lizmát, amely mintegy mellékesen elsodorná az Orbán-rendszert is – ahogy az a korábbi magyar rendszerekkel megtörtént.

– *Azt hogyan kommentálja, hogy miközben „a szankciós politika tönkretesz bennünket”, a magyar lakosság orosz- és Putyin-párti lett? Hozzászoktunk már a propaganda-hazugságokhoz, de ezt nagyon nehéz megemésztetni. Nekem például, aki a hetvenes-nyolcvanas években szocializálódtam, különösen bajos. Amikor az ember ezzel a jobboldali sajtóban széles körben ismertetett ténnyel szembesül, kénytelen föltenni a kezét, és azt mondani, köszönöm szépen, ebből most nem kérnék.*

– Személyes érintettség miatt pontosítanám a kérdést. Nem a jobboldali sajtó, hanem a kormánypropaganda szajkózza ezt az álláspontot. A kettő között nagyobb a különbség, mint valaha. Tizenöt évvel ezelőtt még lehetett azt mondani, hogy van a jobboldali sajtó, azon belül egyik-másik propagandisztikusabb, párthűbb, valamelyik pedig szabadban adja elő magát. Most már nem ez a helyzet, mert összeállt a KESMA, a kormány kvázi tulajdonában lévő propagandagépezet, és csak néhány elkülönült kis sziget maradt meg, az úgynevezett független sajtó, amelyen belül találunk echte ballib orgánumot, mint a 444, vagy középibet, mint a Telex. Mi ott gyürkőzünk a jobbközép, nemzeti szabadelvű Válasz Online-on, és van a kicsit néppárti, enyhén jobbos konzervatív beütésű Magyar Hang. A tönkretett piac maradékan próbálják meg tartani magukat a jobboldali elkötelezettségű független lapok is. Mellettük vannak a piacon olyan

lapnak kinéző kiadványok, amelyek a kormány tulajdonában állnak, és nem újságként viselkednek, hanem a politikai kommunikáció eszközei.

– *Mint az Egy perc nevű iszonytató periodika az M1-en. A meccsek szünetében és végén ott dübörögnek a kormányhazugságok, nem tudja az ember elrántani előlük a fejét. Mindig van két-három fake news, amelyeket el kell ültetni a magyar lakosság fejében. Az agymosás tökéletes terepe.*

– Rogán Antal jól megtervezte, remekül működik. Csak ne keverjük össze a jobboldali sajtóval és az újságírással. A független jobboldali sajtó ugyanis nem állt be a sorba. 2008-ban, amikor Orbán részéről elhangzott, hogy nem akarunk a Gazprom legvidámabb barakkja lenni, elfogadtuk ezt az álláspontot. Amit 2007-ben és 2008-ban mondott az oroszokról és a gázzal, igaz volt, és igaz ma is. Akkoriban éppen Gyurcsány Ferenc találkozgatott nyakrafőre a Totó kutyát ölelgető Putyinnal. Én meg akkor nagyokat köptem abba az irányba – természetesen csak képletesen. Most is köphetnékem van, csak most sajnos Orbán Viktor csinálja ugyanazt, amiért akkoriban Gyurcsányt kárhoztatta.

– *Számít valamit ez a „köpés”?*

– Nekem feltétlenül. És az olvasóinknak is, különben nem fizetnének elő, és nem jönnének el a klubestjeinkre.

– *Ők mérsékelt jobbosok? Hogy kell őket elképzelni? Mint az MDF-eseket régen?*

– Az egykori MDF-tábor legnagyobb része betagozódott a Fideszbe, már

régen, de még abból a nemzedékből is vannak olyanok, akik számára egy ponton nyilvánvaló lett, hogy ez nem az a konzervatív-szabadelvű kormányzás, amelyről eredetileg szó volt. Ennek a körnek legismertebb tagja talán Jeszenszky Géza egykori külügyminiszter, aki egyébként a kezdektől előfizetőnk, rendszeresen eljár a klubestjeinkre. Támogató olvasóink viszont rendkívül sokszínűek, sem nemzedéki, sem politikai, világnézeti szinten nem egységes közeg – bár a liberális progressziónak, a woke-kultúrának többségük aligha elkötelezett híve. Az olvasótáborunk mindenestre olyan emberekből áll, akik kíváncsiak a világra, a bármilyen oldali propagandára viszont nem.

– *Attól nem tart, hogy végső soron ugyanolyan buborékban kénytelen élni és írni, mint mi magunk, akik a mozgó cikkek közlésekor azt érezzük, hogy sokszor csak és kizárólag a saját buborékunk tagjait tudjuk megszólítani?*

– Szerencsére nem, hiszen a *Válasz Online* decemberben ünnepelte negyedik születésnapját, folyamatos volt a fejlődés minden értelemben: több ezer előfizetővel és több tízezer állandó olvasóval büszkélkedhettünk. Bizonyos fokú buborékosodás persze elkerülhetetlen. Két út áll előttünk. Vagy elmegyünk külföldre cipőpucolónak, esetleg hamburger-sütőnek – ez benne volt a pakliban, amikor négy évvel ezelőtt ránk zárták a *Heti Választ*, ahol addig dolgoztunk –, vagy megpróbál az ember olyan buborékot építeni, amelyben jól érzi magát, amelyben elég sok okos ember van ahhoz, hogy élmény legyen tartani egymással a kapcsolatot, sőt, szervezni ezt a közösséget.

Azt azonban nem lehet számonkérni az olvasóival szoros kapcsolatot tartó sajtón sem, hogy kormányokat váltson le. Ez nem a sajtó feladata. Ez mindig túlzott és irreális elvárás volt. A politikusok részéről is sokáig felülértékelt volt a sajtó szerepe, azt gondolták, ha megjelenik egy dörgedelmes publicisztika róluk, azt politikailag kezelni kell. A Fidesz jött rá elsőként, hogy az értelmiségi publicistikák alig számítanak, a számok annál inkább. Nézzük csak, hány ember veszi meg ezt meg azt az újságot! Ha sok, át kell venni vagy meg kell szüntetni, ha kevés, nem számít, be lehet teríteni a teret propagandával – mérhetetlen közpénzből. Persze a Fidesz is hajlamos túlértékelni a minőségi sajtó politikai szerepét. 2010-ben mi volt konkrétan a kezükben? A *Magyar Nemzet*, melynek a belpolitikai része volt a párt ökle, valamint a HírTV. Kétharmadot nyertek úgy is. Anélkül, hogy átvették volna az egész sajtót. Amikor a második választás után kivégezték a *Népszabadságot*, azután pedig az *Indexet*, azt szerintem már a hatalmi paranoia részeként tették. Nem volt nagy szükség rá politikailag, inkább érzelmi kérdés lehetett, hogy ne legyenek nem tőlük függő méreates sajtóorgánumok.

– *Nemrég hoztak egy olyan rendeletet, amellyel támadást indítottak a sajtószabadság megmaradt szigetei, a független újságok ellen. Megszüntették a kormánypropagandát – vagyis a szankciós hazugságokat terjesztő állami hirdetéseket – tartalmazó lapok árusítóinak területhasználati engedélykötelezettségét. Így az újságárusok bürokratikus eljárás nélkül árusíthatják a propaganda-*

sajtót, de az állami hirdetésekből nem részesülő ellenzéki és független lapokat eltakarítják az útból.

– Szerintem erre sem lett volna szükség, egyszerűen rááll a kezük. Mindig megnyerték kétharmaddal a választásokat, akkor is, amikor még nem voltak ilyen sajtórendelkezések. '18-ban a Simicska-ügynek köszönhetően még kicsit akadozott a gépezet, de '22-re már hibátlanul pörgött a KESMA. Persze a választást nem csak a média teljes leuralása miatt nyerték meg, ahhoz azért az ellenzék teljesítményének és a törvényi feltételeknek is volt némi közük. Nincs tehát szükség az ilyen rendelkezésekre, de gondolom, úgy érzik, jobb a biztonság. Ha minden az övék, abból baj nem lehet számukra, míg ha nem minden az övék, abból talán. A hatalom természete ilyen. Totalitásra törekszik, ha valaki vagy valami útját nem állja, megy előre. Ez a valami persze belső is lehetne, afféle kulturális, erkölcsi izé, de a mai hatalmasok láthatólag nem tudnak úgy gondolkodni, hogy jut is, marad is, a demokrácia sajátossága a váltógazdaság...

– *...és nem tudnak versenyben gondolkodni sem.*

– Dehogynem. Csak éppen olyan versenyt szeretnek, amelyben a győztes mindent visz. Nincs olyan, hogy ezüstérem. A bokszoló, aki kiüti a másikat, amaz megfekszik, nem mozdul... ez a Fidesz versenylogikája. És láthatóan működik. Ennek ismeretében tehát az Orbán-rendszer végnapjairól beszélni teljesen felesleges 2023 elején.

– *Az ember azért fölkapja rá a fejét, amikor ilyet olvas a túlsó olda-*

lon az ön tollából. „Ha a Matolcsy Ádámok országában bárki elhiszi, hogy a szombat óta jogilag létező, ma munkába álló Integritás Hatóság érdemben változtatni tud a magyar közállapotokon, az olvasson több klasszikus filozófust. Egyet mindenképpen: Láncki Andrást, aki hét éve megmondta már, hogy »amit korrupciónak neveznek, az gyakorlatilag a Fidesz legfőbb politikája«. A valóság azért elkezdett kopogtatni Orbán Viktor ablakán is, s a váratlan kormányátalakítás is ennek következménye lehet.” Egyre több a kormánykritikus hang a véleménycikkeiben. És egyre több mindent kell összefoglalni az agymosásos orbáni évtized visszaéléseiről.

– Matolcsy Ádám Porsche-parkja eddig is bicskanyitogató volt, de most már úgy teszik az ölébe a milliárdokat, hogy közben nem sikerül megemelni a pedagógusok bérét. Még csak inflációkövető szintre sem. Gimnazisták tüntetnek a tanáraiért. Más teljesítménye Matolcsy Ádámnak mindeközben nincs, csak az, hogy ő a NER kádergyereke. Nagyjából ugyanaz a helyzet vele, mint Mészáros Lőrincsel, aki úgy vitte haza a fél országot, hogy valójában nem is létezik. Ami fölött rendelkezik, afölött nem ő rendelkezik. Amíg futott a szekér, ez nem volt gond, hiába írogatta a sajtó a leleplező történeteket. Most, hogy kezd elfogyni a pénz, majd megint át kell gondolni a kommunikációs stratégiát. Menni fog. Könnyen lehet, hogy ezért hozták a propagandakiadványok terjesztését könnyítő rendelkezéseket is. Arra ugyanis, hogy ne rájuk haragudjanak, nem sajnálják a pénzt. A legutóbbi kampányuk is nyolcmilliárd forintba került.

– Számít rá, hogy eljön az erőszak ideje is? Amikor majd nem lehet máshogy menteni a menthetőt?

– Nem. Figyelnek arra, hogy ne készüljenek olyan képek, amikor rendőrök verik szét a tüntetőket. Mint Gyurcsány idején. Az SZFE-ről se vonszolták ki rohamrendőrök a diákokat. A Fidesz politikai identitásának alapeleme, hogy demokráciadeficit akkor volt, amikor a rendőrök 2006-ban pépesre verték a tüntetőket, majd elítélték őket ártatlanul. Náluk ilyen nincs, és fontos is nekik, hogy ezt el tudják mondani magukról. Remélem, továbbra is fontos lesz. Nyilván minden attól függ, hogy mekkora elégedetlenség lesz az országban, de nem hinném, hogy kitörne az erőszak, és rohamrendőröket kellene bevetni. A magyar társadalom nagyon lomha, sokat tűr. Néha nagyot tud robbanni persze, de attól szerintem messze vagyunk. A választási győzelemhez pedig bőven elég a két és fél-hárommillió szavazat. Megvan a Fidesznél mindenki e-mail-címe, rendben van az adatbázis, hatékony a nemzeti konzultáció, tudják tartani a kapcsolatot a saját közönségükkel. Ráadásul akkor és úgy változtatják meg a választási törvényt, amikor és ahogyan csak akarják.

– A felmérések szerint a fiatal, egyetemre járó vagy gimnáziumot végzett szavazók körében annyira azért nem áll olyan jól a Fidesz. Minél tanultabb csoportokat nézünk, annál kisebb az előnye. És bízni kell abban, hogy ezeknél a csoportoknál talán nehezebb kivitelezni az agymosást.

– Az sem hülye, akinél egyébként hat a propaganda. Egy csomó dologban ügyesebb, okosabb nálam:

jobban meg tudja szerelni a villanykapcsolót, például. Az mondjuk nem nehéz... A lényeg, hogy mindenki éli az életét, és marad néhány perce arra, hogy megtudja, mi van Magyarországon. Érthető módon a megszokott csatornáit használja erre: van, aki az M1 *Híradót* nézi, mások átörgetik a netet. Nem esett az *Index* olvasottsága, az *Origo* is fényes időszakát éli, pedig ott aztán tombol a totális elmebeteg fake news és a bulvár keveréke. Mégis azt olvassa, aki megszokta régen, hogy az a kezdőlapja. Harminc-negyven éve, a rendszerváltás pillanatában még nem láttuk, milyen lesz majd az internet, szóval utólagos okoskodás, de: akkor kellett volna elkezdni a képzést az általános iskolákban. Hogy képes legyen a magyar megkülönböztetni a hazugságot az igazságtól, a sajtószerű működést a propagandától. Nyilván voltak nagyobb alkotmányos gondok a rendszerváltás környékén, de az új generációt fel kellett volna készíteni arra, hogyan lehet tájékozódni. Nem az átlagember tehet arról, hogy nem tudja megkülönböztetni ezeket – soha senki ezzel a tudással nem vértelte fel.

– *Van arról elképzelése, hogy kinek ír? Mi a Mozgó Világnál azt képzeljük, hogy a művelt, tájékozott közönségnek írunk, hiszen az olvasóink között valóban sok képzett könyvtáros, mérnök és pedagógus van.*

– Van átfedés a *Mozgó Világ* és a *Válasz Online* között, csak a hetilapos és online hagyományaink több lehetőséget adnak nekünk, mint amennyi egy folyóiratnak van. Amúgy szerencsére nem kell magam elé képzelnem az olvasót, amikor írok, mert minden hónapban van egy

estünk a Fonó nagytermében, ott találkozunk az elég szép számmal megjelenő közönségünkkel. Sokat fiatalodott az olvasótáborunk a *Heti Válasz* nyomtatott időszakához képest, ebben segítettek a podcastjeink is, többek között.

– *A jobboldali újságírás sajátossága, hogy amikor önmagában kellene tekinteni például a demokrácia állapotát vagy az elnyomó rendszer kialakítását, a manipulációs mechanizmusok működését, mindig előkerül az az érv, hogy így ment ez korábban a Bajnai- vagy a Gyurcsány-kormány idején is. Az is előfordul, hogy a korrupciós gépezet működésére vonatkozó kérdéseket azzal ütik el, hogy a régi MSZP-SZDSZ-időkben is így működött a gépezet. Hamis viszonylagosságok ezek, nem gondolja?*

– Nem lehet a dolgokat önmagukban tekinteni. Gyurcsány nélkül nem érthető meg Orbán, Orbán nélkül nem érthető meg Gyurcsány. 2006 fordulópont a magyar politikában. Ott lett vége annak, ami 1990-ben elkezdődött.

– *Most pedig 2023-at írunk, egekben az infláció, épp kirugdossák a tanárokat az iskolákból, egy csomó lakásban jéghideg a radiátor. Egyrészt egészen mást gondolunk erről a politikai pillanatról, hiszen ez az a pont, amikor a Fidesz először kezdte használni a pánikgombot, és színre lépett az agymosó technikáival. Másrészt mire megyünk az „ösbűn” felemlgetésével? Magyarozza ez valamelyest az ország mostani állapotát?*

– Azért azt ne felejtjük el, hogy Gyurcsány Ferenc jelenleg a legerősebb ellenzéki politikai vezető.

Ezért sem irreleváns a 2006-os esetet főlemlíteni. Mert ott és akkor viselkedett úgy először politikus látványosan, hogy egyértelművé vált: valójában csak a pillanatnyi hatalmi érdek számít. Nincs erkölcs, nincs ethosza a demokráciának. Amikor pedig a zavargások után gyorsított eljárásban elítéltek ártatlan embereket is, a gumilövedékeztető, kardlapoztató rendőrtábornokokat pedig kitüntették, sajnos félrenézett a bal-liberális értelmiség nagy része – utólag is tisztelet a kivételeknek, Hajós Andrásnak és Kőszeg Ferencnek. „Ugyan, kérem, mindenhol vannak túlkapások, belefér a demokráciába” – az alaphang ez volt. Meg az igazságbeszédezés. Nem volt tehát finnyás az értelmiség, nem kezdett aláírást gyűjteni azért, hogy nem, ez nem fér bele. Azt mondta, minden jobb Orbánnál. Csakhogy éppen ezzel ágyazott meg az ő kétharmadának. Ha akkor leszedik Gyurcsányt a sakktábláról, sosincs kétharmad. És ha nincs kétharmad, akkor nincs NER sem.

– *Ha ezen a nyomvonalon megyünk tovább, oda jutunk, hogy mentik a mai „bűnöket” az akkori „bűnök”. Az Orbán-rendszer a politikai manipulációval mindent kihozott a gyurcsányozásból, már négy választáson bevetette ezt a harci eszközt, és lám, nem lehet tőle szabadulni ma sem. Így viszont nincs lehetőségünk arra, hogy a NER országot megbénító mechanizmusának mélyére ássunk. És nem tudunk beszélni a tízes évek lopásairól és rablásairól sem, amikor kifosztották az államkasszát, mert Gyurcsány egykor elmondta az őszödi beszédet, melynek értelmezése a mai napig megosztja a politikai*

térfél szereplőit. Ha jól számolom, akkor 2009-ig lehet a nyakába varrni a kormányzati „mulasztásokat”. Azt az időszakot, amikor elkezdte építeni az MSZP romjain a Demokratikus Koalíciót – s ma valóban az ellenzék legnagyobb pártja élén áll –, nem lenne érdemes különválasztani? Jobban látnánk tőle a jelent.

– Szögezzük le: nem mentik az akkori bűnök a mai bűnöket, de a régi bűnöket sem szabad elbagatellizálni. A Gyurcsány-korszak végén jött egy irgalmatlanul nagy válság, de azt se felejtjük el, hogy következett aztán tíz év gazdasági fejlődés. Azt, hogy mennyit tett zsebre a Fidesz, és mennyit tüntettek el a közösből, s hogy lett a közpénzből villa meg magántőkealap – mert újabban ez a menő –, nem volt annyira érdekes, ameddig prosperitás volt. 2010 után Orbán kormánya kezelte a válságot, erősödött a gazdaság, kicsit jobban kezdett élni az ország. Ha választani kell, hogy kevesebbet lopnak, de kevesebb jut nekem is, vagy többet lopnak, de több marad nálam, akkor minden normális ember azt mondja, hogy rendben van, lopjál többet, a lényeg, hogy nekem is több jusson. Az pedig, hogy a felívelés nem Orbánék dicsősége, s nem valami magyar csoda, mert az egész régióban megtörtént, igaz ugyan, de az emberek nem régiós összehasonlításokat nézegetnek. Hanem azt, hogy mennyi szabadon elkölthető pénzük marad a muszájkiadások (rezsi, étel) megfizetése után. A prosperitás érzéséhez ez járul hozzá leginkább, s ha ez az érzés megvan, miért is akarna változást az illető? Ezt már könnyű összekötni azzal, hogy a stabil (értsd: egypárti) kormányzás és az erős vezető tette ezt lehetővé, ami nyilván-

valóan nem igaz, hiszen politikailag rendkívül instabil régiós országokban is végbement ez a felívelés a 2010-es években, de mint mondtam, nem várható el a tömegektől, hogy régiós összehasonlításokat böngésszenek. A kérdés most az, hogy ha a prosperitás érzése már nem lesz meg, vajon akkor is sikerül-e megtartani a hitet, hogy ez Orbánnal még mindig a lehető világok legjobbika, s nélküle csak rosszabb lehetne a helyzet. Attól tartok, a válasz ma már: igen.

– *Mellesleg ha annyira meghatórozzák a 2006-os események az ország 2023-as állapotát, arról talán a jobboldali sajtóban is meg lehetett volna vagy meg lehetne kérdezni magát az érintettet, Gyurcsány Ferencet, esetleg azokat a „gyurcsányistákat”, akik éppen a fideszes agymosás korszakának eljövételét látják az egykori eseményekben. Mondja már meg nekem, hány ilyen természetű interjú jelent meg a Simicska-féle nyomtatott Heti Válaszban vagy annak bezúzása után a Válasz Online-ban?*

– Csak azért nem kárhoztatom most az interjú készítőjét felkészületlensége miatt, mert nagyrészt nem az ön hibája: Mészáros Lőrinc emberei, miután megszerezték a *Heti Választ*, nemcsak bezárták a lapot, de az archívumot is eltüntették az internetről. Azért az Arcanumon fellelhető a korabeli lapszámok, kereshetően is, tehát rá lehet azért lelteni mondjuk arra az interjúnkra, amelyet Gyurcsány Ferencel még miniszterelnöksége idején készítettünk. Igaz, az még az őszi szegény előtt volt. Azóta sem hangzott el mindenesetre a mondat tőle, amely-

lyel hamut szórt volna a fejére az akkoriakért, interjúkérelemmel tehát még várnék. A történet rengeteg szereplőjével, érintettjével viszont beszélgettünk hetilapos korunkban is – emlékeztetnék például a hasábjainkon két részben megjelent nagy Fábry–Vágó-vitára 2008-ból. Meg most is: legutóbb éppen Lendvai Ildikóval készítettem méretes interjút, szóba hozva azokat az időket is. De volt ilyen Ujhelyi Istvánnal is. Azzal tehát nem nagyon lehet „megfogni” a *Választ*, hogy ne kerestük volna meg a történet fontos szereplőit minden oldalról.

– *Egy tévés beszélgetésben hangzott el az ön szájából, hogy nem fog krokodilkönnnyeket hullatni amiatt, hogy a Pesti Srácok nevű kompánia alól kihúzzák a talajt. Miért?*

– Egyrészt nem húzzák ki, csak a tévéjük ment a lecsóba, mert a kutya se volt rá kíváncsi, de hasábjokon az egyik legtisztább 56-os motívumot bitorolva éltethetik Putyint és gyalázzhatják az ukránokat olyan helyzetben, amikor az oroszok tankokkal, drónokkal, rakétákkal támadtak meg egy szomszédos országot. Vannak mindenesetre olyan mértékű emberi kvalitáshiányok, amelyek lehetetlenné teszik a párbeszédet, egy-két ottani figura pedig határozottan ebbe a kategóriába esik nálam.

– *Nem ül le velük egy asztalhoz, de a végén államtitkár lesz belőlük, vagy olyan filmintendáns, aki ötvenmillió autóval furikázik.*

– Ez van. Senki se állította, hogy anyagilag kifizetődő nem tolni semmilyen pártnak vagy gazdasági érdekkörnek a szekerét.

– *Kicsit azért savanyú a szőlő?*

– Mézédés. Akkor lenne savanyú, ha nem a saját döntésem lett volna mindez. Ha nem kaptam volna én is „remek”, pénzes ajánlatot.

– *Kapott? Mit?*

– 2015-ben olyat, hogy ha elfogadtam volna, lehet, hogy ma olyan autótól járnék, mint Rákay Philip. Nem mondtam, hogy alszom rá egyet, még udvariasságból sem tettem hozzá, hogy majd másnap visszaszólók. Szeretem azt gondolni, hogy tisztességes maradtam, de egyébként nem csak ezért volt jó döntés azonnal nemet mondani akkor. Amikor ugyanis eladod magad bárkinek, legyen az politikai vagy gazdasági csoport, esetleg a maffia, nagyon kiszolgáltatott helyzetbe kerülsz. Lehet, hogy betartják két-három hónapig, amit ígértek,

bekerülsz a „jóba”, élvezed, hogy sok pénzt keresel. De onnantól kezdve a markukban vagy. Megszűnt a hitelességed. Amikor pedig megfelelzik a fizetésed, esetleg kirúgnak, mi védené? Semmi. Onnantól tehát azt csinálod, amit mondanak. Csakhogy ez kényelmetlen. Ha nem akarsz nagyon rühellni magad, elhiteted magaddal, hogy nem is ócska szolga vagy, hanem egy magasztos ügy kemény katonája. Egyre inkább túlteljesítesz, egyre jobban fogod gyűlölni, aki nem a te brancsodba tartozik. Így is lehet élni, de én azért örülök annak, hogy nem ezt az életet élem. Helyette újságot írok a társaimmal együtt alapított lapban, kizárólag az olvasóinktól függve – amíg ők támogatnak minket, mert fontosak nekik a cikkeink, podcastjeink, klubestjeink, addig fogunk létezni. Remélem, sokáig.

Bodonyi Zoltán: Jerikó 1.

Az agymosás

46

Az agymosásnak érdemes megkülönböztetni egy szűkebb tudományos meghatározását és egy köznyelvi használatát. Magát a kifejezést először az újságíró Edward Hunter használta a *hsi nao* fordulat fordításaként. Ezt a kifejezést egy kínai informátora használta arra az átnevelő mozgalomra, amelyet a kínai kommunisták a hatalomátvétel után kezdeményeztek. Szisztematikusan először Robert Jay Lifton pszichanalitikus pszichológus vizsgálta az 1950-es években olyan nyugati és kínai emberekkel készített interjúk segítségével, akik frissen szabadultak többéves átnevelő program után. Ennek az eljárásnak kutatásai szerint alapvető feltétele, hogy az illetőt elszigeteljék a társas világtól, fizikai megpróbáltatásoknak tegyék ki (pl. éheztetés, alvásmegvonás), és fenntartsák a fizikai bántalmazás fenyegetését.

A köznyelvi használat szerint az agymosás azt jelenti, hogy egy embernek vagy egy közösségnek alapvető attitűdjeit, vélekedéseit és értékeit a propaganda eszközeivel ezen eszközök birtokosai úgy változtatják meg, hogy a befolyásolt emberek számára nem válik tudatossá a befolyásoló hatás, és a sugalmazott vélekedéseket, attitűdöket és értékeket magukévá teszik. Ez a felfogás azt is feltételezi, hogy ez a tudatátalakítás hosszú távra, akár egy életre szól, kitörölhetetlen.

Az agymosás mind a tudományos, szűkebb értelmében, mind a

köznyelvi használatban manipulációra épít. A manipuláció lényege, hogy a manipuláció célpontjánál úgy idézzünk elő vélekedés és/vagy viselkedésváltozást, hogy a befolyásoló szándék a célpont előtt rejtve maradjon, az legyen a tudatos élménye, hogy ő maga, szabad akaratából jutott adott vélekedésre vagy tanúsítja az adott viselkedést. A manipuláció tehát közvetett befolyásolási stratégiák alkalmazását jelenti, ami lehet mind pozitív, mind negatív a célszemélyre nézve. A közvetettségre azért van szükség, mert a közvetlen befolyásolási próbálkozás esetén ellenállásra lehetne számítani. A célszemélyre nézve pozitív szándékú közvetett befolyásolásra a nevelésben vagy a pszichoterápiában találunk példákat. Az agymosás esetében rosszindulatú manipulációról van szó, mert az agymosást alkalmazó manipulátor célja, hogy a saját érdekeinek megfelelően és a célszemély vagy célcsoport rovására alkalmazza a tudatos ellenállást megkerülő közvetett befolyásolást.

Érzékeltetésül álljon itt egy rekonstruált forgatókönyv annak szemléltetésére, hogy milyen közvetett befolyásoló eszközöket alkalmaztak a kínai politikai tisztek a koreai hadifogolytáborokban az amerikai hadifoglyokkal. Egy ilyen hadifogolytáborban a hadifogoly bizonytalanlannak, fenyegetőnek és rossz kilátásokkal terhesnek látja a helyzetét, kiszolgáltatottnak érzi magát. Ezt nap mint nap megtapasztalja, ami

könnyen vezet a tanult tehetetlenség pszichológiai állapotához. Ez az állapot azt jelenti, hogy az illető azt tanulja meg, hogy az adott helyzettel szemben tehetetlen, s ennek következtében akkor sem próbál kimene-külni belőle, amikor arra alkalom kínálkozik. Ez egyfajta védekezés az elviselhetetlen lelki teher ellen. Ebben a lelkiállapotban kísérik a hadifoglyot a politikai tiszt sátrába. A legkézenfekvőbb, hogy erőszakra, kínzásra számít, és a hagyományosan működő, koreaiak által vezetett táborokban ez is volt a tipikus bánásmód. A kínai politikai tiszt ehe-lyett hellyel kínálja, esetleg cigaret-tával is. Az adott helyzetben ez olyan jelentős gesztus, amit a reciprocitás univerzális emberi normája alapján viszonzni muszáj. Hatalmas iro-dalma van a szociálpszichológiában, hogy milyen vak kényszerítő ereje van a reciprocitás normájának. A maga kiszolgáltatott helyzetében mivel viszonzhatná a hadifogoly ezt a gesztust? Egyetlen módja van rá: megszegi a szigorú katonai sza-bályzatot, amely előírja, hogy a sor-számán és egységének megadásán túl nem válaszolhat semmilyen kér-désre. Súlyos dilemmahelyzet. A po-litikai tiszt feltesz egy ártalmatlan kérdést, amit nehezebb megtagadni, mint válaszolni rá. Például: „Él az édesanyja?” Ebben a dilemmahely-zetben a hadifogoly könnyen enged a kísértésnek, és válaszol. Ez a be-folyásolás szociálpszichológiájában Robert Cialdini nyomán a „láb az ajtóban” technika alkalmazása (bár a kínai politikai tiszt valószínűleg nem Cialdiniből készült). Kérjünk olyan csekélységet, amit könnyebb teljesíteni, mint megtagadni. Erre békeidőben is többnyire a kérés

teljesítésével reagálnak az emberek. Ha ezt a csekély kérést teljesítették, akkor egy ugyanolyan jellegű, de jó-val nagyobb kérést is inkább teljesí-tenek. A hadifogolynál a reciprocitás dilemmájában ez a hatás fokozottan érvényesül. Ez a technika arra az univerzális tulajdonságunkra épít, hogy következetesnek kell mutat-nunk magunkat – kifelé is, de ön-magunk felé is. Néhány ilyen ártal-matlan kérdés és az annak nyomán kialakuló párbeszéd nyomán létre-jön a szituatív norma: beszélgetést folytatok a tilalom ellenére. Innen-től kezdve nehéz megtagadni, hogy kevésbé ártatlan kérdésekre, pl. az Egyesült Államokban problémát okozó munkanélküliségre vonatko-zó kérdésekre is válaszoljon. A po-litikai tiszt tesz néhány feljegyzést, majd visszakísérteti a hadifoglyot a körletébe.

Néhány nap múlva újra a politikai tiszthez kísérik a hadifoglyot. Most a politikai tiszt a jegyzeteit elővéve ott folytatja a beszélgetést, ahol ab-bahagyták. A hadifogoly tudja, hogy ezzel lényegében hazaárulást követ el, de a helyzet dilemmáját csak úgy tudja megoldani, ha következetesen kitart az addigi magatartásánál, rá-adásul okkal fél a következményektől, ha egyszer csak megtagadná a válasz-adást. Ezzel a kis lépéses technikával, váltogatva a reciprocitás és a követ-kezetesség normáinak érvényesítését a politikai tiszt eljut egy olyan kije-lentéshez, ami valami negatívumot tartalmaz az Egyesült Államokról (pl. létező probléma a munkanélküliség). Ezen a ponton a politikai tiszt elő-vesz egy papírlapot, és egy tollat ad a hadifogoly kezébe, és arra kéri, hogy írja le, amit most mondott. Ez nyilván ismét súlyos dilemmát okoz, írásba

adni egy a hazájára vonatkozó kritikus megfogalmazást! De megint csak ott tart, hogy nincs észszerű emberi indoka megtagadni a kérést, és persze ott van a kiszolgáltatott helyzet és az esetleges súlyos következmények. Leírja. Visszakísérik a körletbe. Pár nap múlva a politikai tiszt csoportos foglalkozást szervez, ahol részt vesznek a hadifogoly körletének társai. A politikai tiszt előveszi a papírt, és felolvassa, hogy mit nyilatkozott a társuk a hazájukkal kapcsolatban. Most már a társai nyilvánossága elé került a cselekedete, és különösen erős feszültség – bevett kifejezéssel kognitív disszonancia – keletkezik a hadifogolyban: ez a nyilvánosságra került cselekedet kimeríti az ellenséggel kollaborálás fogalmát. A dilemma abban áll, hogy vagy vállalom magam és társaim előtt, hogy kollaboráns vagyok, vagy magamévá teszem a hazámmal kapcsolatos társadalmi kritikát. El lehet képzelni, hogy egy ilyen dilemma elé került hadifogoly a feszítő disszonanciát az attitűdje magyaráztatásával próbálja feloldani. És itt már a nyilvánosság előtti elköteleződés esetével van dolgunk, aminek rendkívüli erejét megint csak számtalan empirikus kutatás bizonyítja. Innen egyfelől lehet tovább hajtani a hadifoglyot ezen az úton, még erősebb ideológiai elköteleződés irányába, másfelől a nyilatkozatát terjeszteni lehet szórólapokon a frontvonalon túlra.

Ebben a fiktív forgatókönyvben, aminek elemeit a hazatért hadifoglyokkal folytatott intenzív vizsgálatok jegyzőkönyveire támaszkodva állítottuk össze, megtalálhatók a legfontosabb társas befolyásolási mechanizmusok, amelyek a legkülönbözőbb helyzetekben alkalmazha-

tók, s amelyek megfelelnek az agymosás köznyelvi fogalmának. Ezek mindenekelőtt a fenyegetettség, a reciprocitás, a következetesség, a társas elköteleződés, a kognitív disszonancia és a tanult tehetetlenség.

A józan ésszel élő emberben mégis felvetődik a kérdés, hogy egyének és csoportok hogyan hihetnek meggyőződéssel objektíve nyilvánvalóan hamis vagy téves dolgokban. Ennek a mechanizmusára drámai módon világítanak rá a ma már több évtizedre visszanyúló kutatások és bizonyítékok, amelyek a hamis beismerő vallomásokkal kapcsolatosak. A rendőrségi kihallgatások során az utóbb egyértelműen ártatlannak bizonyult gyanúsítottak is nemegyszer elhiszik a végén, hogy elkövették, amivel gyanúsították őket, sőt, hajlandók részletes beismerő vallomást tenni egy valójában el nem követett bűncselekményről. Anélkül, hogy részletezném az idevágó kutatásokat, annyit érdemes megjegyezni, hogy az ilyen helyzetbe került gyanúsított kiszolgáltatott helyzetben van, és könnyen kialakul nála a tanult tehetetlenség. Ehhez hozzájárul, hogy a világ számunkra mindig az elménk által konstruált világ, s ezt a konstrukciót a társas helyzetünk nagyban befolyásolni képes. Ha bizonytalanok vagyunk, akkor evolúciónk során bevált viselkedés, hogy hallgatunk a társainkra, különösen pedig a tekintéllyel bíró emberekre. A gyanúsítottat éppen ilyen bizonytalan helyzetbe hozzák a kihallgatások során, sőt, pl. az Egyesült Államokban a mai napig legitim gyakorlat, hogy megtévesztik a gyanúsítottat, pl. a poligráfteszt eredményét illetően, vagy más, a tudományra, tanúvallomásokra hi-

vatkozó módon. Az őrizetben lévő gyanúsított rendőrségi kihallgatása talán szélsőségesnek tűnő helyzet, de a hétköznapi társas, szervezeti, társadalmi helyzetek mégis sok rokon vonást tudnak mutatni vele. Hogy az ilyen hamis vagy téves beismerő vallomás mennyire hátköznapi módon is előállhat, arra egy szociálpszichológiai kísérlet meggyőzően rávilágít.

A kutatóknak olyan kísérleti helyzetet kellett teremteniük, amelyben etikusan képesek előállítani a hamis beismerő vallomás helyzetét. A kísérlet során a résztvevők párokban számítógépes feladatot végeztek gyors vagy lassú tempóban, amit egy metronóm beállításával szabályoztak. A feladat abban állt, hogy a pár egyik tagja a metronóm ritmusában betűket olvasott föl, a másik tagnak pedig egy számítógép billentyűjén ebben a ritmusban be kellett ütnie a betűket. Amikor gyors volt a tempó, a gépelők kevésbé tudták magabiztosan követni a billentyűk lenyomását. Az olvasó szerepét beépített ember játszotta.

A kísérletvezető, aki a gépelővel és olvasóval szemben helyezkedett el az asztalnál, és a képernyő felé volt fordítva, figyelmeztette a gépelő résztvevőt, hogy ne üsse le az ALT billentyűt, mert a szoftver bizonyos tulajdonsága miatt ennek következtében lefagy a számítógép, és elvesznek az adatok. A feladat első 60 másodperce eseménytelenül zajlott, de ekkor a kísérletvezető dühösen kitört, és megkérdezte a gépelőt, nem nyomta-e le az ALT billentyűt. Ezután kicsit matatott a billentyűzettel, majd megállapította, hogy az adatok elvesztek, és emiatt a gépelőt vádolta, mondván, hogy bizto-

san megnyomta a tilos billentyűt. A résztvevők először mindannyian tagadták a vádat – természetesen jogosan, hiszen ártatlanok voltak.

Ezen a ponton a kísérletvezető a diktáló beépített emberhez fordult, és megkérdezte, hogy látott-e valamit. A beépített ember az esetek felében azt mondta, hogy nem, másik felében azonban azt állította, hogy látta, hogy a gépelő leütötte az ALT billentyűt. Az utóbbi esetben a gépelők mindegyike néma döbbenettel reagált.

A kísérletvezető – tekintet nélkül arra, hogy a szemtanú mit nyilatkozott – elővett egy papírlapot, és látszólag rögtönözve írt egy vallomást: „Leütöttem azt ALT gombot, és a program lefagyását okoztam. Én vagyok a hibás.” Ezzel a lapot áttolta az asztalon, és kérte a gépelőt, hogy írja alá. A gépelők közül több mint kétszer annyi írta alá azok közül, akik szembesültek a – hamis – tanúvallomással. Érzelmileg szemlátomást kiberultak.

De ez még nem minden. Amikor a gépelő kiment a szobából, találkozott a váróban az állítólagos következő résztvevővel, aki persze beépített ember volt. Ez a várakozó megkérdezte tőle: „Valami zúrt hallottam, mi történt odabent?” Az aláíró gépelők egy jelentős része olyasmit válaszolt, hogy „Lenyomtam egy billentyűt, amit nem lett volna szabad, és lefagyasztottam a kísérletvezető számítógépét.”

És ez még mindig nem minden. A kísérletvezető kijött a váróba, és tudatta a várakozóval, hogy újra kell konfigurálni a rendszert egy hiba miatt. Ekkor odafordult az iménti gépelőhöz, és megkérte, hogy jöjjön vissza a laborba, mondván: „Ha nem bánja, szeretném újraolvasni a

betűket, amiket begépett. Talán rekonstruálni tudja, hogyan és mikor ütötte le az ALT billentyűt.” Azok közül, akik téves beismerő vallomást tettek, számosan konfabuláltak a „bűnös” eseményt. Például egyikük így reagált: „Igen, itt álljon meg. A jobb kezem oldalával lenyomtam pont az után, hogy az „A”-t olvasta.”

Foglaljuk össze, milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy emberek a társas környezet, különösen tekintélyes és/vagy hatalommal bíró emberek hatására önként megváltoztatják nézeteiket, sőt emlékezetüket. Egyik fontos tényező a veszélyérzet, a fenyegetettség érzése, pl. egzisztenciális fenyegetettségé. Ehhez kapcsolódik a bizonytalanság érzése, tehát a manipulátornak az a célja, hogy fenyegető helyzettel kapcsolatban bizonytalanságot keltsen a célszemélyben vagy -csoportban. Tanulságos példával szolgálnak a szekták, pl. Jim Jones és a Népek Temploma szekta esete, eredetileg kilátástalan helyzetben lévő, tanácstalan emberek kezdték őt követni, mert azt ígérte nekik, hogy megvédi őket. Tehát a manipulátor gerjesszen veszélyérzetet és bizonytalanságot, és magát mint megmentőt tüntesse fel. A rendőrségi kihallgatások egyik tipikus technikája, hogy a kihallgató úgy állítja be magát, mint aki segít a szorult helyzetben lévő vádlottnak azzal, hogy csak enyhe következményeket helyez kilátásba arra az esetre, ha vall.

Fontos tényező az elköteleződés. Például bizonytalan vagyok, hogy fenyegető veszély esetén kire hallgassak, kit támogassak. Ha a manipulátornak sikerül elérni, hogy dominánsan az ő érdekeit szolgáló információ jusson el hozzám, és teszek egy támogató lépést, akkor el-

köteleződöm. Például az adott képviselőre szavazok. Ettől kezdve, ha ellentétes impulzusok érnek, akkor előáll a kognitív disszonancia, hiszen első lépésben már elköteleződtem, s ez arra késztet, hogy meggyőzzem magam arról, hogy helyesen döntöttem. Ehhez fontos a társas támogatás megnyerése is, ezért érdekemben fog állni, hogy akit tudok, meggyőzzek, ha pedig ez sikerül, akkor már a társas megerősítés is annak a meggyőződésnek dolgozik, amire a manipulátor törekedett. Ebből az ördögi körből pedig nagyon nehéz kitörni.

Az agymosás közkeletű felfogása szerint az tartós, akár életre szóló változást okoz ideológiában, értékrendben, attitűdben, érzelmekben. Maga a hasonlat kínálta kép is ezt idézi: átmosás az agyát, kimossák belőle a régit és megtöltik az újjal – ahogy az eredeti politikai mozgalom, a kínai kommunisták célul tűzték ki. Ezt a képet erősítette az is, ahogy a bulvár és Hollywood annak idején feldolgozta ezt a témát. A valóság ennél árnyaltabb. A kutatások például kimutatták, hogy azok az amerikai hadifoglyok, akik hazatérve erős szimpátiát tanúsítottak a táborban beléjük plántált baloldali ideológia iránt, néhány év elteltével nagyrészt visszatértek hazájuk és társadalmi környezetük gondolkodásának és értékrendjének keretei közé. Ennél nehezebb helyzetben voltak az „agymosott” (gondolkodási reformon átesett, átnevelt) kínaiak, akiknél a társadalmi környezet továbbra is az új ideológiával vette őket körül. A manipuláló hatalomnak tehát abban áll az érdeke, hogy folyamatosan fenntartsa azokat a tényezőket a célcsoportban, amelyek a céljának

megfelelő nézetek, attitűdök és az ezt képviselő hatalom elfogadását támogatják: folyamatos fenyegetettség, ellenségskép, bizonytalanság, dömpingszerű dezinformáció, gyanútlan elköteleződés (pl. társadalmi konzultáció), ami kognitív disszonanciát is előidézhethet.

És végül egy utolsó szempont, amit mind a közkeletű felfogás, mind a tudományos kutatás hajlamos elfelejteni. Az agymosást úgy állítják be, mint egyirányú folyamatot, ahol a gyanútlan célpontokat tudatos stratégiával megtévesztik. A valóságban az agymosásnak elkönnyvelt jelenségek mögött gyakran, ha nem többnyire, kisebb-nagyobb mértékben ott van a célszemélyek valamilyen érdeke, gyakran önmaguk előtt is rejtett érdeke, ami azt eredményezi, hogy az önmegtévesztés, önámítás mechanizmusainak felhasználásával akár maguknak sem bevallva a saját, nemritkán önző érdekeiket követve hagyják, hogy mossák az agyukat.

Az utóbbi évek egyik legsúlyosabb társadalmi, egzisztenciális problémáját az energiaárak emelkedése jelentette, részben objektíven, részben propagandacélokból felnagyítva. A rezszi az átlagháztartások számára fontos költség. Amikor 2013-ban a fosszilis energiahordozók alacsony világpiaci ára lehetővé tette, a kormány hatósági árat vezetett be, azt állítva, hogy az alacsonyabb, mint a piaci ár. Ez gesztus, amit viszonzni kell, továbbá egy fenyegetés kom-

munikálása, amittől a kormány megmenti az embereket. A kézenfekvő viszonzás a kormánypárt támogatása a választásokon. A tartós hatáshoz szükséges a dezinformáció, illetve az információ visszatartása is, ami itt azt jelentette, hogy bár időközben a világpiaci ár a hatósági ár alá került, tehát valójában az emberek többet fizettek az energiáért, mint amit a piac indokolt, a csekélyen folyamatosan az eredeti, már régen nem aktuális árhoz viszonyított „megtakarítás” jelent meg, amit folyamatosan kísért a „rezsicsökkentés” hamis eufemizmus. Itt persze érvényesült a goebbelsi logika.

Most annak vagyunk tanúi, hogy a kormány ismét hatósági árat vezet be, azt kommunikálva – és ezt a nem kifejezetten kormánypárti média is így közvetíti –, hogy májusig nem nő az energiaár. Egy ekkora energiasokk után ez nagyon biztatóan hangzik és viszonzást követelő gesztusnak tűnik. Valójában ugyanakkor a piaci árak zuhanó tendenciát mutatnak, mára a háború előtti szintre estek vissza, és jó esély van rá, hogy ez a tendencia folytatódik. A nem agymosó kommunikáció tehát arról kellene hogy szóljon, hogy a hatósági árrögzítés miatt májusig nem fog csökkenni az energia ára. A veszélyhelyzet, a félelem, a reciprocitás és a védelem ígérete együtt a tanult tehetetlenséggel, azaz a sikeres agymosás feltételeinek fennállása, ezt a stratégiát sikeressé teszi.

Mikor nehezebb értelmiséginek lenni – a kommunizmus alatt vagy után?*

Bevezető megjegyzések

Azt hiszem, magyarul nem kell a címnak választott kérdést. Egy kicsit engem is elbizonytalanít, pedig magam fogalmaztam. Azzal kezdem, hogy nem nehéz megállapítani (mert köztudott), hogy a kommunizmus alatt volt nehezebb nyilvánosság előtt kimondani vagy írásban közölni olyan értelmiségi meglátásokat, melyek nem követik, hanem megkérdőjelezzik az uralkodó képleteket. Ennél sokkal összetettebb feladat eldönteni, hogy mikor nehezebb eljutni képletekből kilépő gondolatokig. A kommunizmus alatt vagy egy posztkommunista időszakban? Aztán ide kötődik az a kérdés is, hogy melyik időszakban válik fontosabbá az értelmiség. Manapság vagy a kommunizmus alatt? (Vagy egyszerűen: manapság vagy korábban, akár kommunizmus volt éppen a helyszínen, akár más?)

Párhuzamokat keresve, rátérek egy eseményre, melyhez valamilyen személyes emlékem is kötődik. 1969. január 5. és 7. között egy fontos értekezlet zajlott Párizsban. A cél az volt, hogy a vietnámi háborúból kiutat kereső vélemények fogalmazódjanak meg és szembesüljenek. Jelen voltak különféle vallási felekezetek képviselői és számos értelmiségi, akikhez

különböző álláspontokat képviselő politikai tisztségviselők csatlakoztak Vietnámból és Amerikából. A résztvevők között volt Harold Berman harvardi professzor is, aki január 19-én megfogalmazott egy beszámolót a konferenciáról. Ezt ő személyes beszámolónak nevezte (*personal report*). Ebben az évben (1969-ben) doktorandusz voltam a Harvardon, és Berman volt a mentorom. Egy beszélgetés során – mely nem korlátozódott a diszsertáció kérdéseire – odaadta nekem a beszámoló fénymásolt példányát. Hozzátette, hogy ez bizalmas jellegű. Feltételezem, hogy a bizalmasság azóta feloldódott, de nem a beszámoló tartalmáról akarok most írni. Azt a kérdést szeretném felvetni, hogy elképzelhető-e ma egy konferencia, melynek résztvevői a hadban álló országokból összejött gondolkodó emberek, akik – mondjuk – az ukrainai háborúval kapcsolatban cserélnék eszmét. Az a valószínű, hogy ez ma már nem reális opció. Itt következik a kérdés, hogy nincs-e eltűnőben körülöttünk az értelmiség, sőt egyúttal talán a gondolkodás jelentősége is.

Több oka is van, hogy ma felvetődik a kérdés: fenntartható-e az értelmiség szerepe? Vannak okok, melyek magukon viselik a bélyegét a környezetnek, melyben alakultak. És ide kapcsolódik az a kérdés is, hogy milyen hozadékaik vannak/voltak ezen a ponton a kommunizmusnak, illetve a posztkommunista társadalmi valóságnak.

* Magyar nyelvű, szerkesztett változata egy előadásnak, mely 2022. november 24-én hangzott el egy belgrádi konferencián, a Szerb Tudományos Akadémia szervezésében, *Intellectuals Yesterday and Today* címen.

Megjegyzés az értelmiségiek jelentőségéről

Az értelmiség szerepe és fontossága sokszor vált már kétségtelössé. Akkoriban is, amikor még értelmiségiek jöhettek össze Párizsban egy békekonferencián, de korábban is.

1951-ben jelent meg Marshall McLuhan *The Mechanical Bride* című ismert könyve, (nekem az 1968-as harmadik kiadás került a kezembe). A könyvben ott áll ez a mondat is: „This urgency for the concealment of intelligence is felt today as acutely among leaders as formerly among intelligent girls on an average date.”¹ Vagyis hogy a vezetők ma (mármint 1951-ben) ugyanúgy hajlamosak titkolni intelligenciájukat, mint ahogy ezt korábban intelligens lányok tették egy egyszerű találkán. Mert a találkán az volt a cél, hogy tetszetős lányként vonjanak magukra figyelmet, és az érdeklődést csak zavarta volna, ha feltárják intellektuális képességeiket is. Mondhatnánk, hogy ez a megállapítás inkább szellemes, mint elemző, de nem alaptalan a feltevés, hogy politikai és más vezérek akkor jártak és járnak jobban, ha csak azt láttatják, hogy egy tetszetős eszme oldalán állnak (a vonzalomversenyben lévő eszmék egyikének oldalán). Mert a vezérséget veszélyeztetheti, ha feltárják, hogy nemcsak hívei egy eszmének, hanem gondolkodnak is rajta (sőt esetleg több eszmén is gondolkodnak). És ha megrögződik ez a gondolkodásrejtő magatartás, akkor az is lehet, hogy a vezérek (vagy mások) egy idő múlva el is fe-

lejtik, hogy hová tették félre a gondolkodóképességüket.

Ma sokan beszélnek az értelmiség válságáról és a szakértelem térsztéséről. Nagy érdeklődést keltett például Tom Nichols *A szakértelem halála* című könyve.² Hogy egy korábbi példát is felhozzak, *Értelmiség és szakszerűség* című írásában Bibó István azt látja (1947-ben), hogy egy olyan társadalom vitázik, „amelyben emberek, pártok és osztályok között heves pozícióharc folyik, és ebben a pozícióharcban lényeges és döntő *fegyver* egyrészt a szakszerűségre való *hivatkozás*, másrészt az a *gyanakvás*, mely ezt a hivatkozást fogadja”.³ Nem könnyű egyértelmű következtetésekhez jutni azzal kapcsolatban, hogy manapság a hivatkozás vagy inkább a gyanakvás korába kerültünk, és hogy milyen sors vár az értelmiségre és a szakértőkre. Kétségtelen azonban, hogy a kérdés figyelmet érdemel. És ezen a ponton érdekes összehasonlítani az értelmiség kommunizmus alatti, illetve utáni szerepét és jelentőségét. Ahhoz nem férhet igazán kétség, hogy jóval kockázatosabb volt valódi értelmiséginek lenni egy kommunista országban. A valódi értelmiségiek ugyanis disszidensek voltak. De tény az is, hogy fontosak voltak még akkor is, ha börtönbe kerültek. Szolzsenyicin, Szaharov, Mrożek, Czesław Miłosz, Václav Havel és sokan mások valóban fontosnak számítottak. Milovan Đilas is fontos volt Jugoszláviában, csakúgy, mint azok az értelmiségiek,

¹ Marshall McLuhan: *The Mechanical Bride – Folklore of Industrial Man*, Bacon Press, Boston, 1951 – Third printing, 1968, 28.

² Tom Nichols: *The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why it Matters*, New York, Oxford University Press, 2017.

³ Bibó István: *Értelmiség és szakszerűség*, Tiszatáj, 1947/4.

akik a *Praxis* folyóiratban közöltek írásokat, vagy résztvevői voltak a Korcsulai Nyári Iskolának. A jugoszláviai magyar kisebbség világában jelentőséget nyert az *Új Symposion*. Az *Egy mondat a zsarnokságról*, Ilyés Gyula verse, ismertté és fontosá vált Magyarországon. Egy ideig csak baráti körökben ismerték, aztán 1956-ban meg is jelent, majd megjelent más országokban, más nyelveken is.⁴ A jugoszláviai magyarok, sőt nemcsak magyarok is tudtak róla.

Ezzel a háttérrel logikus volt, hogy a kommunizmus bukása után az értelmiségiek jelentős szerepet kaptak a politikában.⁵ Tulajdonképpen jelentősebbet, mint Nyugaton. Ehhez természetesen hozzájárult az a körülmény is, hogy kommunista országokban nem léteztek más pártok, nem voltak tehetős magánvállalkozók sem, és így egy ideig (főleg a kilencvenes években) értelmiségiek adták a ritka támaszok egyikét az alternatív politikai szervezetek és alternatív politikai gondolkodás kialakulásakor. Jugoszláviában is indult egy rendszerváltás a nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején, új politikai pártok alakultak, több teret kapott a magántulajdon, de ezek az évek másról szóltak. A rendszerváltást háttérbe szorította a nacionalizmus hevületét követő országváltás (illetve az ország szét-

esése). Az értelmiség szerepnyerése halasztódott. De később az utódállamokban (Szerbiában 2000 októbertől) komoly politikai szerepet nyert egy ideig az értelmiség.

A polarizáció kihívásai

Antipolitikáról szóló könyvében Konrád György egy szellemes példával mutatja be, hogy az ellentétlátás hogyan igyekszik helyettesíteni a valóságglátást. A bírálatot úgy szokás lebénítani, hogy – sarkítva – egy jól ismert ellenfélképhez vagy ellenhithöz kötjük. Ha kommunistának vagy antikommunistának, fasisztának vagy libernyáknak minősíthető az, aki minket szid, akkor nekünk van igazunk. Viszont ha távlatot keresve lelépünk az ideológiai pástról, láthatjuk, hogy a szemben álló hitek közül nem csak az egyiket (vagy csak a másikat) lehet megmosolyogni. Konrád példája szerint:

„Mit szólna a sok gondterhelt úr, akit sofőr visz reggel fekete Mercedes kocsin irodájába, ha rabszolgatartónak neveznénk. Kifogyhatatlan bájjal ontaná az erkölcsi felháborodásukat. »Kommunista« – süvíténék az egyik oldalon. »Antikommunista« – süvíténék a másikon. Mi kommunista antikommunisták nevéssünk össze, milyen kevés kell ahhoz, hogy ezek a méltóságteljes urak fölboszszankodjanak.”⁶

Nem könnyű, még tréfásan sem, egy „kommunista antikommunista” vagy esetleg „antikommunista kommunista” (vagy mondjuk „jobboldali baloldali” vagy „baloldali jobboldali”) látásmódot a lehetségesek közé sorolni. Pedig lehet, hogy segítene.

⁴ Megjelent például franciául 1957 januárjában a *Les Temps Modernes* ismert folyóiratban (melynek Sartre volt a szerkesztője), a „*L'offensive générale des intellectuels*” fejezetben, 1024–1029.

⁵ Lásd pl. Rootes and Ravis editors: *A New Europe: Social Changes and Political Transformation*, London, UCL Press, 1994. E tanulmánygyűjteményben van Bozóki András írása is: „*Intellectuals and Democratization in Hungary*”.

⁶ Konrád György: *Antipolitika. Az autonómia kísértése*, Codex Rt., 1989, 34.

A csetepaté bosszankodó résztvevőit elfogult látás jellemzi. Többet lát, aki nemcsak résztvevőként nézi a bosszankodásokat. Az antipolitika kilépést és rálátást hoz – akkor is, ha nem egyforma távolságra lépünk el mindkét szemben álló politikai oldaltól. Tisztes távolból megláthatjuk például azt is, hogy a kommunizmus valójában nem a munkásosztályt, hanem egy ideológia híveit emelte minden fölé. És hogy ilyesmit nem csak a kommunizmus produkál. Viszszatérve Konrád könyvére, a 41. oldalon ott áll ez két a mondat is:

„Az ideologikus skizofréniák kombinatorikája végtelenül változatos. Mind valami nemes ajánlattal kezdődik és valami disznósággal végződik.”

1982-ben, amikor leírta ezeket a gondolatokat, Konrád György (és több más értelmiségi is) látta, hogy hová vezetnek (vagy vezethetnek) a körülöttük hangoztatott ajánlatok. A disszidens gondolkodás feltárt egy jelszavak mögé rejtett társadalmi rendet, és azt is sejtette, hogy más, racionálisabb társadalmakban is lehetnek akadályai a valóságglátásnak.

Az egyik ilyen akadály a polarizáció. Többben is felfigyeltek rá, hogy ez ma mekkora teret nyert.⁷ A polarizáció lehetővé teszi, hogy ellenfélkritika helyettesítse a társadalomkritikát. Felmerül az a kérdés is, hogy vajon a kommunizmusban nem volt-e valamivel könnyebb a társadalom egészét és magát a társadalmi rendszert látni. Az érzékelést az is segítette, hogy a rendszer szorított

és nyomasztott is. Az, ami ma jobban nyomaszt (és aminek a képe jobban kirajzolódik), az a rendszeren belüli ellenfél. Ez az, amit bírálunk – és ez az, amit látunk.

Ha a politikai színtéren jelen van egy jobboldal és egy baloldal, és ha a verseny része a valóságnak és a társadalmi rendszernek, akkor komolyabb értelmiségiek is besorolódhatnak, és nagyobb a veszélye, hogy a másik oldal bírálatának lendülete eltérít szinte minden figyelmet a saját oldal fogyatékoságairól. És ami ennél is fontosabb, elfordulhat a figyelem a társadalom egészéről, melyből kisarjadtak a szemben álló eszmék és politikai hitek. A besorolódást szurkolótábor is segítheti. Korábban a kommunizmus képleteit elhagyó disszidensek körül alakult komoly szurkolóközönség. Ma inkább azoknak az értelmiségieknek vannak szurkolóik, akik a polarizáció valamelyik oldalán foglalnak helyet. És kevesebb esélyük van szurkolásra azoknak, akik kilépnek a polarizációból.

A kommunizmus idején a valódi értelmiségiek által megfogalmazott bírálat az akkori társadalmi rendszer egészét vette célba. Ez volt a természetes célpontja a gondolkodásnak és a bírálatnak is. Emellett a legtöbb disszidens nem egy ellenpólus, egy idealizált kapitalizmus szemszögéből nézte (és bírálta) a kommunizmust. A disszidensek számottevő része tulajdonképpen baloldali gondolkodó volt. A törekvésük nem az volt, hogy a kommunizmust valamilyen tökéletesség ellentétéként lássák. Egy új rendszert igyekeztek észrevenni és felmérni; elemezni egy valóságot, mely nem volt összhangban sem a kitűzött célokkal, sem a hangoztatott eredményekkel. Ezt a látásmódot sok példa mutatja.

⁷ Lásd például: Jennifer McCoy – Murat Somer: *Toward a Theory of Pernicious Polarization and How it Harms Democracies: Comparative Evidence and Possible Remedies*, Annals American Academy of Political and Social Sciences, 681, January 2019. 234-271 o.

Társadalomlátás a

kommunizmus alatt – egy példa

Milovan Đilas, az egyik legismertebb jugoszláv disszidens, először mint partizánharcos és magas rangú kommunista tisztségviselő került a köztudatba. Kormánytag is lett, de nem kormánytagként és pártvezetőként figyelte, ami körülötte alakult. Hívó sem maradt. Ez később oda vitte, hogy körülbelül tíz évet töltött börtönben. Először azt a kérdést vetette fel, hogy az újonnan alakult társadalom valóban osztály nélküli társadalom-e. Azt látta, hogy a korábban domináns osztályok vereséget szenvedtek, de az új hatalomhoz kötődve egy új uralkodó osztály alakul – és osztályerkölcs is, mely nem azonos a Marx által megálmodott erkölccsel. 1954-ben megjelent egy írása, melyet az egész országban emlegettek. *Anatomija jednog morala* („Egy erkölcs anatómiája”) volt az írás címe.⁸ Ez inkább irodalmi szövegnek nevezhető. A prózatörténet főszereplője egy csinos fiatal színésznő, akit el akar venni feleségül egy magas beosztású pártfunkcionárius. Ez felháborodást és ellenállást váltott ki pártkörökben. A színésznőnek és családjának nem volt semmilyen mozgalmi múltja. Đilas szövege azt mutatja, hogy alakulóban van egy új osztály (említést nyer a „kaszt” kifejezés is). Egy osztályrendszerben/kasztrendszerben, függetlenül attól, hogy milyen ideológiát vall magának, privilégiumok alakulnak – és a kiváltságok birtokosai zárt köröket igyekeznek alakítani. Aki egy pártfunkcionárius felesége, az – amint Đilas írja – „előkelő hölgy lesz járasi

szinten”, befolyást is szerez. Ezt az új kaszttagok ellenzik és próbálják megfúrni – mert egy osztálytársadalom nem befogadó társadalom. 1956-ban Đilas egy tanulmánykönyvet is írt *Új Osztály – a jelenkori kommunizmus bírálata* címen.⁹

Ma nem irányul már igazi figyelem az osztály nélküli társadalomra. Arról vitatkozni lehetne, hogy ez elhagyott cél vagy elfelejtett téma-e. A kommunizmus éveiben (az első években különösen) az osztály nélküliség volt (hivatalosan) a társadalom fő jellemzője és marketingjelszava. Az új társadalom egészét kellett látni ahhoz, hogy valaki felfedezze, hogy nem múlt el az osztálytársadalom, csak más megjelenési formát öltött. Az ötvenes években Đilas az egész társadalmat figyelte. Mint ahogyan Illyés Gyula – és mások is.

A kommunizmus idején a disszidens gondolkodásnak voltak hasznos és káros korlátai is. Hasznos korlátnak nevezném azt a körülményt, hogy a disszidens gondolkodásnak természetes fékjei voltak. Nem volt „vonalon”, nem sodorta lendület és rajongás, és így könnyebben megmaradt a valóságon belül. A káros korlátot az teremtetten, hogy a valóságközlést szankciók fenyegették: állásvesztés is, börtön is. Az igazi disszidenseknek volt arra bátorságuk, hogy ignorálják a fenyegetéseket.

⁸ Milovan Đilas: *Anatomija jednog morala. Nova Misao*, 1954. január, 3–20.

⁹ Milovan Đilas: *Nova Klasa – Kritika savremenog komunizma*. A könyvnek több kiadása jelent meg, ezek között egyet a Narodna knjiga kiadó jelentetett meg Belgrádban 1990-ben. Megjelent több más nyelven is, angolul és franciául már 1957-ben: Đilas: *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Harcourt Brace Jovanovich, 1957; Đilas: *La nouvelle classe dirigeante*, Plon, 1957.

Polarizáció a kommunizmus után

A kommunizmus bukása után (vagy a kommunizmusból távozva) több disszidens új kihívásokkal szembesült. Szolzsenyicin kritikus magatartást mutatott új környezetével szemben is, miután Amerikába került. Felvetődik az a kérdés is, hogy lehet-e valódi értelmiségi hozzáállást gyakorolni egy uralmon levő társadalmi környezetben. Václav Havel így figyelmeztetett 1986-ban: „abban mindig van valami gyanús, ha egy értelmiségi a győztes oldalon találja magát”.¹⁰ A kommunizmus alatt egyszerűbb volt eljutni eddig a következtetésig. Felvetődik a kérdés, hogy a kommunizmus után mi történik a győztes oldalon álló értelmiségiekkel – vagy esetleg azokkal, akik az ellenzékkel azonosulnak (de egy olyan társadalomban, melyben esély van arra, hogy forradalom és rendszerváltás nélkül is hatalomra kerüljön az ellenzék). Más szavakkal, vajon „valami gyanús” alakul-e, ha valaki kemény konfrontációk idején csatlakozik valamelyik részt vevő oldalhoz (mondjuk baloldalhoz vagy jobboldalhoz), és nehezíti-e egy ilyen csatlakozás a társadalom egészének érzékelését.

A posztkommunista országokban további nehézséget teremthet a tranzíciólátás.¹¹ Ennek egyik hozadéka a bírálathalasztás (és valamilyenre a látáshalasztás is). Ez utat

nyit a polarizáció felé, ahol csak egy másik oldal bírálható. Egy hasonló képlet a kommunizmus alatt is kirajzolódott. Könnyebb volt idealizálni a kommunizmust, ha nem azt mondjuk, hogy kommunizmusban/szocializmusban élünk, hanem hogy „építjük a szocializmust”, „menetelünk a kommunizmus felé”. Ahhoz persze nem férhet kétség, hogy a kilencvenes években logikus volt tranzícióról beszélni a kelet-európai országokban, mert áttérés folyt egy társadalmi rendből egy másikba. Viszont a „tranzíció” és „rendszerváltás” vagy „átmenet” kulcsszavak arra is alkalmasak, hogy halasszák a valóságlátást és a valóságbírálatot. Nehezíti a tényekhez való kritikus hozzáállást, ha a demokratikus többpártrendszer és piacgazdaságot célnak látjuk, mely felé haladunk, és nem egy új valóságnak, amelyben most élünk. A körülöttünk alakult gyaroltságokat hajlamosak leszünk azzal magyarázni, hogy ez csak azért van, mert még úton vagyunk. Persze valóban létezik átmenet, de harminc év posztkommunizmus után nem fenntartható már a „tranzíció” látószöge. Az értékelés sem támaszkodhat csupán arra, hogy mennyire távolodtunk el a kommunizmustól. Szembesülnünk kell azzal, hogy abban a társadalmi rendszerben, melyet mint jobbat fogadtunk el, szintén lehet javítandó, és a társadalomkritika indokoltsága nem szűnt meg a kommunizmus távoztával.

A valóságot nem láthatjuk egészében a „vagy kommunizmus, vagy kapitalizmus” szembesítés tükrében (vagy: keretei között). De egy másik „vagy ez, vagy az” szembesítés tükrében (keretei között) sem. És nehezen jutunk el az igazságig, ha az

¹⁰ Václav Havel: *Disturbing the Peace*, 1991, Chapter 5. (A könyv eredetileg cseh nyelven íródott 1986-ban, majd – módosított címmel – 1991-ben jelent meg angolul.)

¹¹ Lásd erről részletesebben: Várady: *Kommunista piacgondolkodás*, Beszélő, 2007. július–augusztus, 21–30; Várady: *Postmoderno vlašništvo*, Republika, 2010, 478–479. szám, 17–22.

egyik vagy másik szemben álló állásponthoz kötődünk. Fel kell figyel-nünk arra a valóságkörnyezetre is, melyben kialakultak az antagonizs-tikus nézetek. Egy érdekes írásában Calum Nicholson cambridge-i tanár ezt mondja: „The political left and the right see the other as the pathology and themselves as a cure.”¹² Tehát a politikai baloldal és jobboldal is kó-roznak látja a másik felet, és gyógy-írnak tartja önmagát. Nicholson szerint Amerikában a „trumpizmus” és a vele szemben álló mozgalmak (mondjuk a „woke” mozgalom) nem képesek egymást orvosolni, mert tu-lajdonképpen csak tünetei egy mé-lyebb közös bajnak, melynek gyógyí-tásra lenne szüksége.¹³

Felvetődik az a kérdés is, hogy mennyire lehet transzcendens az ér-telmiség tudása.¹⁴ A kommunizmus alatt a disszidensek nem állhattak egy politikai viadal valamelyik ol-dalán – mert a rendszer nem enge-délyezett politikai pluralizmust. A politikán kívül álltak (vagy saját akaratuk alapján, vagy kényszer-ből). Az antipolitikában kerestek gondolkodási támpontot. Ebben a helyzetben nem volt könnyű (vagy nem is volt lehetséges) eredeti gon-dolatokat publikálni, de könnyebb volt észrevenni, hogy mi is történik körülöttük a társadalomban. Egye-nesebb út vezetett a transzcendens gondolkodásig.

¹² Calum Nicholson: *The Problems with Experts*, Hungarian Review, June 2022, 52–59. (58.)

¹³ Nicholson, Op, cit. 58.

¹⁴ Ez a kérdés megjelenik Konrád György és Szelényi Iván ismert könyvében is (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, Gondolat, Budapest, 1989. A 28. oldalon megjelenő fejezet cím: „Mennyire transzcendens az értelmi-ség tudása?”)

A kommunizmus alatt a pártvonal szószólóit nem lehetett valódi értel-miséginek tekinteni. A többpárt-rendszerben ez nem ilyen egyszerű. A szemben álló eszmék és áramlatok támogatói között értelmiségiek is le-hetnek. Viszont a verseny korlátok közé szoríthatja a gondolkodást. A polarizáció megbélyegezheti a kom-munikációt is. Ezt látjuk a médiák világában. Álhíreket szülhet egy po-litikai kényszer, de a verseny hevüle-te is. Túl könnyen fogadható el igaz-ságként, ami szemben áll egy el nem fogadott állásponttal. A közösségi médiák további lehetőséget adnak, hogy eltávolodjunk az igazságtól. Az MIT (*Massachusetts Institute for Technology*) egyik kutatása szerint az álhíreknek 70 százalékkal több esélyük van, mint az igazságnak, hogy twitterezéssel tovább küldjék (*to be retweeted*).¹⁵

Egy polarizált világban veszély fenyegetheti a fogalmakat is. Egy példát hoznék fel, a „populizmus” fogalmát. Az utóbbi egy-két évtized-ben e fogalom markánsan jelen van tudományos értekezésekben és a közbeszédben is. A jelen kontextus egyértelműen negatív. Leginkább a jobboldali demagógia ellen irányul, és bírálni igyekszik olyan törekvé-seket, melyek olcsó hitekkal és he-vületekkel igyekeznek választókat mozgósítani. Például a nacionaliz-mus hevületével. A „populizmus” el-len irányuló bírálat rendszerint nem alaptalan. Viszont kérdés, hogy a fogalom valóban láttatja-e a bírálat tárgyát. Más szóval, hogy valóban felfogtuk-e, vagy csak megbélye-

¹⁵ Lásd Elaine McArdle: *Oh, What a Tangled Web We Weave*, Harvard Law Bulletin, Summer 2021, 19– 24. (20.)

geztük azt, amit „populizmusnak” nevezünk. Illetve hogy elemeztük és lepleztük-e vagy csak lehordtuk azokat az embereket, akiket „populistának” minősítünk. Fontos felidézni, hogy a társadalomtudományokban a populizmus korábban az elitizmus ellenfogalmaként nyert tartalmat.¹⁶ Figyelmet érdemel az is, hogy Hitlert populistának (is) nevezték – de De Gaulle-ra is alkalmazták ezt a megjelölést.¹⁷ Egy 1985-ben hozott döntésben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága azt állapította meg, hogy Alabama állam 1901-ben meghozott alkotmányának 182. cikke a populizmus ellen irányul. Ebben a kontextusban a „populizmus” megjelölés egy pozitív törekvésre utalt, melyet megíúsított az 1901-beli alabamai alkotmány. Ugyanis a 182. cikk korlátozta a szavazati jogokat (közvetve és közvetlenül is), beleértve a feketék jogait, és ez ellentétben állt a populisták követeléseivel. Tehát a populisták amellet voltak, hogy egyenlő szavazati joga legyen minden polgárnak, de ezt az álláspontot nem fogadta el az 1901-ben meghozott alabamai alkotmány. Egy másik ítéletben – melyet 2009-ben hozott – az amerikai legfelsőbb bíróság más kontextusba állítja a populizmust (vagy legalábbis a populizmus egyik változatát). Az ítéletben az lett kimondva, hogy a rasszista Ku Klux Klanban „reakciós populizmus” uralkodik.¹⁸

Nyilvánvaló, hogy a fogalom tisztázásra szorul. A mai használatban a tartalom háttérbe vonult. Egy élesedő vitában a szidás alkalmasabb, mint az elemzés – és ehhez igazodnak a bevetett fogalmak is. Így persze biztonságosabban és eredményesebben használhatók fegyverként, mert ha a fogalom (mely megbélyegzés is) nyitott maradna az elemzésre, felmerülhetne az a feltételezés, hogy nem csak az ellenfélre vonatkozik. Talán az is láthatóvá válna, hogy mindkét oldalon léteznek populista magtartásformák. És az sem biztos, hogy az elemzett fogalom kizárólag negatív konnotációkat nyerne. Azt nehéz lenne vitatni, hogy azok a jelenségek, melyeket manapság „populistának” minősítenek, valóban bírálatot érdemelnek. De egy értelmiségi által megfogalmazott kritika feltételezi azt is, hogy ismételten újra legyen vizsgálva azoknak a fogalmaknak a tartalma, melyekkel meg akarunk jelölni (vagy fel akarunk tártani) egy negatív jelenséget. A polarizáció elválaszt az elemzéstől. A párbaj lendületében nemigen lehet megállni és gondolkodni. A fogalmakhoz olyan tartalmak sodródnak, melyek eredményesnek tünnek a viadalban.

A polarizáció hozadékai között figyelmet érdemel az is, hogy gátaakká merevednek az álláspontok. Ezek visszavethetik a támadó ellenfél nézeteit, de egyszersmind körülzárják a saját érveinket, és képtelenné teszik őket arra, hogy (gondolkodás nyomán) előre lépjenek. A gátaknak egyik friss példája a *cancel culture* (vagy „eltörléskultúra”), mely Ame-

¹⁶ Lásd például Paul Taggart: *Populism*, Open University Press, Philadelphia, 2000, 10–22.

¹⁷ Lásd Margaret Canovan: *Populism*, Harcourt Brace Jovanovic, New York, 1981, 289–301.

¹⁸ Lásd részletesebben ezeket a példákat: Várady: *„Populism – A Notion Rising Above its Content”* – *New Politics of Decisionism*, Eleven International Publishing, The Hague, 2019,

37–51. Ide kapcsolódik még Várady: *Populizmus és leplezés*, Magyar Szemle, 2009. augusztus, 75–96.

rikában nyert különösen széles terület. Arról van szó, hogy el legyen törölve vagy ki legyen rekesztve az, amit ezen vagy azon az oldalon helytelennek minősítenek. Célpon- tot képeznek a könyvek is. 2022. április 22-én a *New York Times* ar- ról értesített, hogy Florida állam betiltott tizenvalahány matematikakönyvet, mert tiltott tárgyakat/ témákat tartalmaztak (*contained prohibited topics*). A cikk szerzői (Dana Goldstein és Stephanie Saul) szerint a betiltás okai nem világosak, de az indokok között szerepel a „szociális-emocionális tanulás” (*social-emotional learning*) feltételezése (vagy vádja) is.¹⁹ Hogy egy másik példát is említsek, a PEN America egyik friss beszámolója szerint egy év alatt (2021 júliusától 2022 júniusáig) 2532 könyvet érintett Amerikában eltörlés.²⁰ Ennek módzatai például könyvtárakból való kitiltás vagy tantervekből való kizárás. A döntések rendszerint egy intézményre vagy valamilyen területi egységre vonatkoznak. A tiltások és eltávolítások indokai szorosan kapcsolódnak a megosztásokhoz és a polarizációhoz. Több esetben jobboldali felfogások (vagy hitek) alapján például olyan könyveket rekesztenek ki, melyek pozitív képet festenek a homoszexualitásról. De vannak baloldali ihletések is. A rasszizmus elleni (jogos) fellépés ihletett sodrásában tiltásra került Mark Twain *Huckleberry Finn*je is.²¹

¹⁹ Dana Goldstein and Stephanie Saul: *A Look Inside the Textbooks That Florida Rejected*, *New York Times*, April 22, 2022.

²⁰ Banned in the USA: The Growing Movement to Censor Books in Schools – PEN America.

²¹ Banned Books 2022 – The Adventures of Huckleberry Finn – Marshall Libraries.

Egyfajta párbaj kerekedik, melyben mindkét fél fegyverként használja az eltörlést. (Megjegyzendő, hogy azonos fegyver használata hagyományos eleme a párbajnak.) Nemrég a Yale egyetemmel kapcsolatban alakult ki csörte. Ennek széles visszhangja lett a médiákban. Egy érdekes cikk a *Federalist*ben olvasható 2022. október 5-én (Helen Raleigh a szerző).²² A leírt történet a *cancel culture* kifejezés körüli párthozzáállásról szól. Ez összehasonlítható a „populizmus” fogalom értelmezésével és használatával, csak ezúttal mindkét fél (a jobboldal is és a baloldal is) ezzel a fogalommal igyekszik megvédeni a másik oldalt. Arról van szó, hogy az utóbbi egy-két évben (2021-ben, 2022-ben) több mint tíz szövetségi bíró (ezek között olyan bírák, akiket Trump nevezett ki) úgy döntött, hogy nem vesznek fel gyakornoknak jelöltet, ha az a Yale Egyetemen végezte tanulmányait. Ez valóban a *cancel culture* gyakorlásaként minősíthető – és többen így is minősítették. Ugyanakkor azonban a bírák döntésének indoklásában az az alapérv, hogy a felvétel megtagadása tulajdonképpen elítélése a *cancel culture*-nak, melyet a Yale gyakorol. Amint ezt olvashatjuk Helen Raleigh írásában, egy tajvani származású bíró (James Chun-Yee Ho), akit Trump nevezett ki a *Fifth Circuit* bírójának, részletesen elmagyarázta, hogy miért nem vesz fel Yale-en diplomázott gyakornokot. Ho bíró azzal érvel, hogy ez egy válasz, szembeszégülés az eltörléskultúrával. Mert a Yale Egyetem eltörléskultúráját gyakorolt, amikor egy rendezvényen

²² Judge To Yale: You Use Cancel Culture, So I Won't Hire Your Grads (thefederalist.com).

megakadályozták, hogy fellépessen egy olyan előadó, akinek nem liberálisak voltak a nézetei. Az előadó Kristen Waggoner ismert jogász nő lett volna, aki korábban egy virágárusnőt képviselt, aki nem volt hajlandó virágot eladni egy homoszexuális párnak, majd egy péket védett, aki megtagadta, hogy kalácsot süsön egy homoszexuális esküvőre. Az előadást megszakították az LGBTQ közösséget támogató tüntetők. Egy másik esetben – melyre szintén kitér Helen Raleigh írása – egy indián származású yale-i diák (Trent Colbert) meghívót küldött szét, melyben bulira hívta meg egyetemista társait. A meghívóban a helyszínt „traphouse”-ként jelölte meg. Ezt néhány fekete hallgató sértőnek tartotta. (A „traphouse” – „csapdaház” – egy szójáték szüleménye, egyértelmű jelentése nincsen. Használják olyan elhagyott házak megjelölésére, melyekben drogot árulnak. Használják a társadalom peremén lévő emberek lakhelyének megnevezésére is. Nagyön valószínű, hogy Colbert csak viccesen igyekezett érzékeltetni a helyszínt és a bulit is.) Egy egyetemi hivatal felszólította Colbertet, hogy kérjen bocsánatot, és figyelmeztették, hogy negatív hatással lesz a karrierjére, ha ezt nem teszi meg. Egy beosztott elküldött egy levélvázlatot is, melyben meg volt fogalmazva az elvárt bocsánatkérés. A yale-i hivatalnak ezt a (talán valóban túl lendületes) lépését Ho bíró és kollégái a *cancel culture* gesztusaként értékelték, és az indokok közé sorolták, melyek alapján úgy döntöttek, hogy a Yale-ről (a világ egyik legmegbecsültebb jogi karáról) nem vesznek fel gyakornokot. – Ezeket a konfrontációkat és visszatromfolásokat ta-

lán érdemes lenne távlatba helyezni egy ismert Gandhi-gondolat segítségével. Gandhi szerint: „An eye for an eye will one day make the whole world blind.” Vagyis a „szemet szemért” hozzáállás egy szép napon az egész világot meg fogja vakítani.

Az eltörléskultúrát bírálókat is érték, olyanok is, melyek alaposabbak a szemben álló oldal bírálatánál. Említésre méltó például Chemerinsky és Gilliam könyve, mely nem egy oldalról látja a szólásszabadságot, és kiáll minden cenzúra ellen – beleértve a könyvek tiltását.²³ De a *cancel culture* része lett a valóságnak. És a polarizáció – melynek egyik hozadéka az eltörléskultúra – növekvő fenyegetés a szabad gondolkodás számára. Azt is hozzátehetnénk, hogy a kommunizmus után vagy a kommunizmuson kívül alakult polarizáció több eséllyel ragadhat magával komolyabb értelmiségieket is.

Visszatérve a könyvek tiltására és a korlátokra, fel kell figyelünk arra, hogy amikor hevületté válik, a minden szempontból igazolt antirasszizmus nemcsak a tényleges fajgyűlöletnek vet gátat, hanem Mark Twaint is kirekeszti, merthogy az ő könyveiben is megjelennek olyan kifejezések és epizódok, melyek nincsenek összhangban a politikai korrektség elvárásaival.

Az eltörlés és a könyvek tiltása tulajdonképpen nem hoz győzelmet – és biztonságot sem. Akkor sem, ha nem Mark Twain műveiről van szó, hanem olyan könyvekről, melyeknek valóban elfogadhatatlan tartalmuk van. Hitler és Mussolini könyveit sem kellene

²³ Erwin Chemerinsky, Howard Gilliam: *Free Speech on Campus*, Yale University Press, 2017.

kitiltani a könyvtárakból. Hiszen fontos, hogy egy leegyszerűsített (és okkal negatív) képen túl az is felismerhető maradjon, hogy pontosan ki volt és hogyan gondolkozott Hitler vagy Mussolini. Csak így tudunk ténylegesen túllépni az esztelenségükön. Emellett pedig, ha pontosan látunk tényleges szereplőket és gondolatokat, melyek emberi katasztrófákhoz vezettek, könnyebben ismerhetjük fel a körülötünk alakuló új fenyegetéseket – és a védekezésre is több esélyünk lesz.

Néhány záró megjegyzés

Ha párhuzamba állítjuk az értelmiség helyzetét a kommunizmus alatt és a kommunizmus után (vagy attól függetlenül), könnyű leszögezni, hogy az egypárti diktatúrában sokkal kockázatosabb volt nyíltan szembeszegülni kormányoldali eszmékkel. Ennél jóval összetettebb a kérdés, hogy hol nehezebb a rendszer egészét kritikusan szemlélni. Egy olyan társadalmi közegben, melyben egypártrendszer van, vagy egy több politikai oldalt is megengedő környezetben, ahol a polarizáció válhat meghatározó erővé?

A kommunizmus alatt sokkal gorbább tiltások léteztek, mint azok, melyeket a *cancel culture* eddig teremtetett. A döntéseket az egypárti hatalom hozta. Voltak értelmiségiek, akik (alkalmazkodva) csatlakoztak a tapshoz, de a tiltásokat felkaroló gondolkodáshoz komoly értelmiségi nemigen csatlakozott – akkor sem, ha marxista volt. Más szóval, eszmei parancsuralom alatt mindig lehetnek komolyabb szintű értelmiségiek is, akik engedelmes magatartást tanúsítanak, de kevésbé valószínű, hogy az ilyenek gondolataikban is csatlakoznak a hirdetett hitekhez.

A *cancel culture* terepén a döntéseket egyes bírák hozzák, egyetemi beosztottak, könyvtárigazgatók vagy helyi szervek. Ilyen helyzetben több teret kapnak értelmiségiek – és értelmiségiek közötti veszekedések. Amikor egymással szembeszegülő lendületek és hevületek nyomán születnek a vélemények és döntések, valószínűbb, hogy értelmiségi körök tagjai a saját elhatározásukból csatlakozzanak az egyikhez vagy a másikhoz; ugyanakkor megnő annak a veszélye, hogy az érvelésből és a gondolkodásból kimaradjon a valódi értelmiségi hozzáállás.

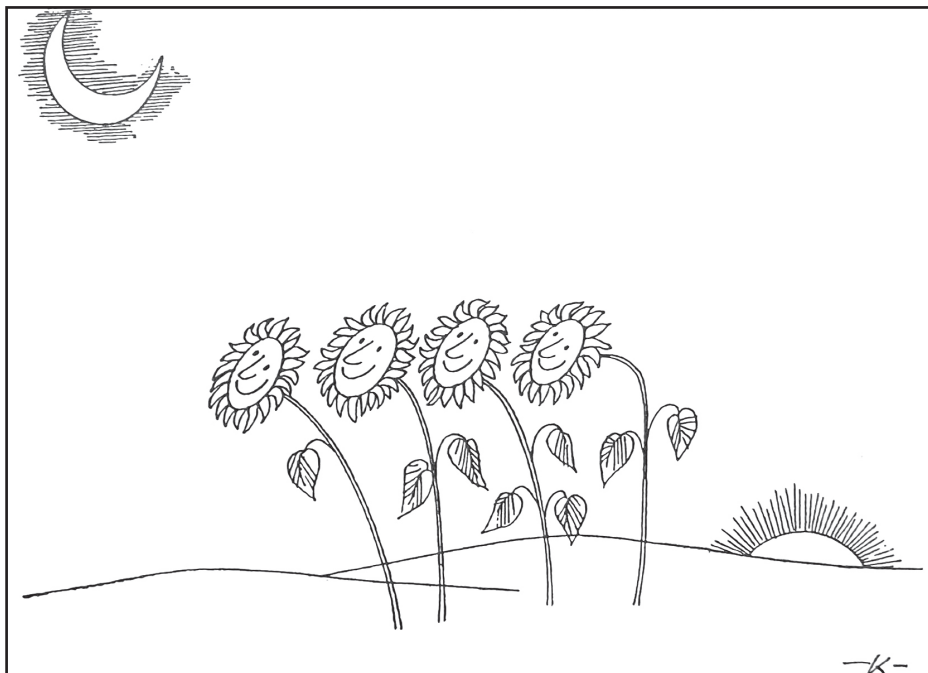
Az egypárti hatalom döntései nem engedélyeztek szembenállást, és elvben kételyt sem. A kételyig azonban mégsem volt nehéz eljutni. Egy poszt-kommunista környezetben (vagy olyan társadalomban, mely nem is járta meg a kommunizmust) születnek persze olyan nyilvánosan közölt álláspontok, melyek a jelen hatalomhoz való alkalmazkodás ihletében fogalmazódnak, de hősiesség nélkül lehet közzétenni olyan álláspontokat is, melyek saját véleményyt tükröznek és racionális (vagy legalábbis valószínű) megfontolásokban gyökereznek. Ilyen háttérből kiindulva, a szószólók nem határolódnak el egyértelműen az értelmiségi szereptől; akkor sem, ha a szembeszegülés lendületét követve egy irracionális polarizációig (mondjuk, a jogos antirasszizmustól Mark Twain könyveinek a kitiltásáig) jutnak el. De ilyenkor elmosódik a határ tényleges gondolkodás és szerepjátszás között. Egy hatalom tilthatja a kételyt, de valójában nem tudja kizárni. Egy olyan terepen viszont, melyen nincsen kizárva a nyilvános szembesülés, a verseny lendülete értelmiségiek között is félresöpörheti az

ésszerű kételet. Ebben a helyzetben a fogalmak is (mint például a „populizmus”) a hadi használathoz igazodnak. A polarizáció függőnye eltakarhatja előlünk a társadalom egészét. Annak a társadalomnak az egészét, mely bölcsője a saját oldalunkon és az ellenoldalon alakult nézeteknek is. E függőny mögött nincsen kizárva az értelmiségi gondolkodás, de korlátok közé szorul.

A kételet (az a kételet, mely nem korlátozódik a politikai ellenfél vagy vita-ellenfél nézeteire) kulcsfontosságú támasza az értelmiségi hozzáállásnak. Ezt tanúsítja egy Descartes-mondat is, melyet sokan és sokszor idéznek (magamat is plagizálom, amikor most támponként használom). Az idézés rendszerint nem terjed ki a teljes mondatra. A gyakran hivatkozott rész: *cogito ergo sum*. Gondolkodom,

tehát vagyok. De a teljes mondatához egy másik gondolatrés is tartozik: *Dubito, ergo cogito, ergo sum*. Vagyis, ha van kételet, akkor van gondolkodás is, és ha van gondolkodás, akkor a létezés is folytatódhat. Ha fenn akarunk maradni, kételetkednünk is kell. És persze nemcsak abban, ami az ellenkező oldalon áll. A kételet elvezethet oda, hogy erősödjének az álláspontjaink – mert ellenőrzést ösztönöz, az ellenőrzés pedig igazolhat álláspontokat. De lehetségessé válik az is, hogy módosítsuk és javítsuk az álláspontjainkat, mert a kételet és az ellenőrzés figyelmeztetést és útmutatást is hoz.

Ma sokan beszélnek arról, hogy a körülöttünk alakuló világban nem lesz helye értelmiségieknek és szakértőknek. Ebben is kellene kételetkedni. És ezáltal új próbálkozások is esélyt kapnak.

Kaján Tibor karikatúrája

Egy nőalak szürke kontúrja*

„A lelki sebek gyógyulása” – ez állt a papíron, amit Geri nyomott Süti kezébe a menzán. Gina átfutotta. Kétnapos keresztény konferencia Budapesten, amerikai előadók, tolmács lesz.

– Én is mehetek? – kérdezte hirtelen.

Geri összeráncolta a homlokát:

– Ez nem... Igazából csak gyülekezeti tagoknak lehetne...

– Gyere nyugodtan – vágott a szavába Süti.

Gina egy pillanatra elkedvetlenedett. Aztán dac ébredt benne, most már csak azért is odamegy, és ha elküldik, hát tegyék. Akkor nem igaz, amit Süti írt, hogy Isten nem feledkezik el róla.

Valami ronda szürke betonkocka volt, valaha jobb napokat látott épület. A folyosókon műmárvány, az előadóteremben sárgásbarna, foltos szőnyegpadló. És mindenhol nyüzsgöttek az emberek. Főleg fiatalok. Ugyanazzal a kába vigyorral, mint a suliban a megtértek. Gina szorongott. Mit keres ő itt? Geri otthonosan mozgott köztük. Gina leült, amilyen gyorsan csak lehetett, ölébe húzta a táskáját, remélte, hogy nem szólítja meg senki.

64

A színpadon egy zenekar készülődött, a beállítás pont olyan volt, mint egy normális koncert előtt: a basszus kevés, kérek még a kontrollba, satöbbi. Az énekes srácnak nagyon szép hangja volt. De miféle koncert lesz? Süti az mondta: dicsőítés, ő nem mert többet kérdezni, az egyházi énekekhez orgonát képzelt. Aztán elkezdődött valami dallamos rock, néha egészen úgy hangzott, mint a Red Hot Chili Peppers, amit Gina annyira szeretett. Egyre többen álltak föl, tapsoltak, az ég felé nyújtogatták a karjukat, behunyták a szemüket, a gyorsabb számokra táncoltak is, főleg a nők, jobbra-balra tipegtek, mint a szatmári friss csárdásban. Gina zavarba jött, lesütötte a szemét. Süti is ott hadonászott mellette, ahogy annak idején a Tankcsapda-koncerteken, csak ahhoz képes most túl sok volt a hallelúja. Gina úgy érezte, mindenki őt nézi, amiért ülve maradt, felállt hát, bámulta a szöveget a kivetítőn, tátogott, mintha énekelne, és arra gondolt, nem kéne-e inkább lelécelni, és megvárni Sütit egy kocsmában.

A tombolás elcsendesedett, lassabb dalok következtek, volt, aki letérdelt felemelt karral, Gina csodálkozott, hogy bírják ilyen sokáig, neki már zsibbadt volna a válla. Aztán meghallotta. Az atyáról énekeltek, akinek a kezében sírhatnak, akinek a kezében otthonra találtak. Nézte a képtelen szöveget a kivetítőn, és váratlanul sóvárgás fogta el, szeretne volna énekelni, hogy van otthona, pláne, hogy itt, mintha az otthon valami mozgó dolog lenne, nem is ház, hanem sátor, amit az ember magával vihet, és bárhol elénekelheti, hogy

* Részlet egy készülő regényből. Az előző részlet, *Ütés* címmel, 2022. decemberi számunkban jelent meg.

otthona van. Eszébe jutott, amit Süti mesélt, hogy a miatyánkban az eredeti szó nem is atya, hanem apu vagy papa, ahogy a kisgyerek megszólítja az apját. Hogy Jézus azt akarja, hogy így hívjuk az Istent.

Ez volt az utolsó dal, egy pocakos, öltönyös férfi kijött a pódiumra, valami irdatlan ronda amerikai akcentussal beszélni kezdett, náluk a suliban megvetették az ilyet, ők oxfordi angolt tanultak. Azért egész jól lehetett érteni, kész időhúzás volt minden mondat után megállni, hogy a tolmácsnak legyen ideje fordítani. A férfi viccelődött, mintha ez az egész valami jópofa dolog volna, a hallgatók nevettek. Gina nem nevetett, egy papírra firkált, néha leírt egy-két mondatot, amit hallott. Voltak furcsa dolgok is, meg érthetetlenek, hogy ha kiűzzük a démonokat, de felékesítjük nekik a házat, akkor hétszer annyian fognak visszajönni. Ezt faszágnak tartotta, fel is írta a papírra: fasság, így kétessel. Aztán már egyáltalán nem figyelt.

Egy óra múlva fészkelődni kezdett, itt nincs szünet? Vagy csak úgy ki lehet menni? Unta az ücsörgést, az éneklés óta semmi érdekes nem történt. Már ott tartott, hogy kióvakodik, mikor azt hallotta, álljon fel, aki úgy érzi, gyógyulásra van szüksége. Gina meg se várta a fordítást, felállt. Érezte, hogy Süti rábámul, de nem nézett vissza. Nem tudta, miféle gyógyulást akar, egyszerűen arra vágyott, hogy történjen vele valami.

Az amerikai nőt Gabrielának hívták. Kövér volt, barna göndör hajú, valamivel fiatalabb, mint anya. A nevét kérdezte.

– Imádkozhatok érted? – Gina elbizonytalanodott. – Miért imádkozzunk?

– Nem tudom – suttogta Gina. – Csak úgy.

A zenekar játszani kezdett egészen halkán, a szép hangú srác énekelt, de csak dúdolt valamit szöveg nélkül. A nő Gina vállára tette a kezét, behunyta a szemét. Félig nyitott szájjal hallgatott egy darabig, aztán halkán beszélni kezdett az Atyához, aki tudja, mire van szüksége az ő gyermekének, Jézushoz, aki a sebeivel gyógyít minket, az Istenhez, aki ismeri Ginát anyja méhétől fogva. Elhallgatott, nem mondott áment, elnyílt szájjal állt tovább, mintha válaszra várna. Gina arra gondolt, ha Sütinek igaza volt, akkor az amerikai nőnek most nem 'father'-t, hanem 'daddy'-t kellett volna imádkoznia. Feszengett, semmit nem érzett, nem tudta, hogy lesz ennek vége. Vagy neki kéne szólania valamit?

– Tizenkettő! – kiáltotta a nő hirtelen, és lángvörös lett az arca. – Regina, mi történt veled, amikor tizenkét éves voltál?

Angolosan, dzséével mondta a nevét, olyan idegenül hangzott, mintha nem is róla beszélne, valaki másról, ahogy idegenek voltak a fölbukkanó emlékek, mintha nem is vele történtek volna, hanem valaki mással. Nem válaszolt. A nő tovább imádkozott, de egészen halkán, suttogva, már nem is angolul, valami más nyelven beszélt, gyorsan, szinte hangtalanul mozgott az ajka, kattogtak a mássalhangzók a szájában, Gina nem tudott leolvasni róla semmit. A szeme félig csukva, alul ijesztően kilátszott a fehérje.

– Egy férfit látok – szólalt meg újra, de a szemét még mindig nem nyitotta ki –, egy fekete szakállas férfit, aki bántott téged. – Gina döbbenten látta, hogy a félig lehunytt szemhéj alól könnyek kezdenek folyni.

– Istenem, mit tett veled ez a férfi! Mit tett veled! – Nem kérdezte. Mondta. Kiáltotta. A kezét még mindig nem vette le Gina válláról.

Gina érezte, hogy előnti a tűz, aztán mintha szétolvadtak volna a csontjai, kifutott belőle minden erő, és összerogyott. Még látta a koszfoltot szőnyegpadlót, aztán semmi, csak feketeség. Lehet, hogy becsukta a szemét. Egy nőalak szürke kontúrja a kora hajnali kék derengésben. Ahogy az ég egyre világosabbá válik, az alak az ellenfényben egyre feketébb. Furcsa nyüsztést hallott, mintha egy kutya vonyítana, de ő maga volt az, forró nedvességet érzett az arcán, a kezén, csak lassan eszmélt rá, hogy a könnyei, valaki megtörölte az orrát, a szája tele volt nyállal, nyelni próbált, aztán lélegezni, görcsösen, szagatottan szívta be a levegőt. Forgott a gyomra, azon sem lepődött volna meg, ha hányni kezd a konferenciaterem sárgásbarna szőnyegpadlójára. Megitatták vízzel, nem tudta, ki, még mindig nem látott, vagy csak nem nyitotta ki a szemét. Érezte, hogy hátrasimítják a haját, cirógatják az arcát, a karját, a hátát, átkarolják a vállát. Megnyugtató érintések voltak, anya tudta így simogatni, ha beteg volt, meg talán Süti. Nem akarta tudni, ki az, csak belefészkelte magát az ölelésbe.

– Minden rendben? – kérdezte valaki. Gina bólogatott, nem is tudatosult benne, milyen nyelven szóltak hozzá.

– Gina, nézz rám! – ez más hang volt, ismerősebb. Gina kinyitotta a szemét. Süti aggódó arcát látta maga előtt, és az amerikai nő, Gabriela tartotta a karjában.

– Jól vagyok – mondta Gina angolul vagy magyarul, vagy lehet, hogy meg sem szólalt, csak gondolta, és belekapaszkodott Gabrielába. A nő megszorította a vállát:

– Fel tudsz állni?

Gina felkelt, körülnézett.

– Gyere, beszéljünk. – Gabriela átkarolta a vállát.

Valami homályos öltözöcskébe vezette, kabátok lógtak egy hosszú foga-son, egy keskeny asztalon műanyag poharak, meg óriási termoszkban tea. Gabriela töltött mindkettőjüknek, aztán odahúzott két széket az asztal mellé.

– Ki volt az? – kérdezte Gabriela, miután már egy ideje szorongatták a poharukat. Gina azt hitte, nem fog tudni válaszolni, mit is mondhatna ennek az ismeretlennek, de talán az előbbi sírás oldott fel benne valamit, talán az idegen nyelven volt könnyebb fogalmazni, beszélni kezdett. Most nem zavarta, hogy hibázik. Hogy nem találja a szavakat. Nemcsak a Gyszi mesélt, a többiek-ről is, mindenkiről: anyáról, nagymamáról, Zsófiáról, Sütiről. Michaelről. Az osztályról. És Pongrác úrról.

A munkát a Gyszi egyik ismerőse szerezte, és Gina rögtön évről-évre kezdhetett dolgozni. Valami külföldi cég leányvállalata volt, még albertet is biztosítottak, hogy Ginának ne kelljen nap mint nap hetven percet vonatoznia Berénybe, ahol hétfőtől péntekig, kilenctől ötig az egyik titkárnőt helyettesíti. Gina örült, hogy nem kell otthon lennie, saját szobája van, és életében először saját fizetése lesz.

A főnök szemüveges, enyhén kopaszodó, kigyúrt testű férfi volt, színes öltönyt viselt, csillogó nyakkendő, és hadarva beszélt. Pongrác úrnak hívták, a keresztnévét sose mondta senki. Nem érdekelte, hogy Gina még nem múlt

el tizenhat, persze bejelenteni nem tudja, feketén kapja a pénzt, de két hónap alatt ennyi nettó még egy felnőttnek is szép kis összeg, ha nem betegszik meg, csak ne híresztelje sehol, hogy dolgozik. Az angoltudásával pedig meg volt elégedve. Eleinte csak azt dicsérte, aztán már mást is: a szemét, a bőrét, a lábát, aztán, amikor nem látta senki, ha elment mellette, megsimogatta az arcát vagy a kezét.

Gina nem lepődött meg, mikor egy délután arra kérte, hogy maradjon bent tovább, azt mondta, vár egy angol levelet, amire azonnal válaszolni kéne. Gina ült a számítógép előtt, pasziánszozott, a levél nem jött. A főnök kiszólt, hogy főzzön egy kávé, Gina szolgálatkészben felugrott, aztán a friss feketével, két cukorral, bekopogott.

Bőrkanapé volt az irodában, Pongrác úr oda ültette le maga mellé, megkérdezte, iszik-e valamit. Igen, vágta rá Gina, mert tudta, hogy alkohollal könnyebb. A főnök martinit töltött, Gina idegesen kapta fel a poharat, még sosem ivott ilyesmit, egy kicsi kilötytént a kézfejére, odahajolt, lenyalta. A következő pillanatban a pohár nem volt a kezében, a főnök viszont félig rajta feküdt. Gina nem hagyta, hogy megcsókolja, elrántotta a fejét, a férfi a nyakának meg a mellének esett, azt marcangolta, aztán négykézlábra kellett állnia a bőrkanapén. A főnök le sem vetköztette, csak félrehúzta rajta a vékony tangát.

Ő volt az első, aki beszélt, miközben csinálta, Ginának ettől nagyon nehéz volt a német rendhagyó igékre koncentrálni. „Bringen, brachte, hat gebracht, denken, dachte, hat gedacht” – ismételte magában, de még így is hallotta a férfi trágár duruzsolását. „Gehen, ging, ist gegangen, gelingen, gelang, ist gelungen” – Gina próbált hangosabban gondolkodni, hogy ne hallja az erotikusnak szánt obszcén szavakat, a csábítóra hangolt mély hangot. Szerencsére sok rendhagyó ige van németül, az r-ig el se jutott, mire a férfi lihegve a hátára zuhant.

Két nap múlva meghívta vacsorázni, beszélgetni próbált vele. Gina ezzel végképp nem tudott mit kezdeni. Ha megmondták, milyen pózban kell maradnia, az érthető volt, megtette, amit akartak, aztán békén hagyták. De hogy udvarolnak, az kínos helyzetbe hozta. Nem tudta, mit rendelhet, a legolcsóbbat választotta, és végig lesütve tartotta a szemét. A férfi időnként megsimogatta a kezét, és ez rosszabb volt, mintha ott rögtön a vendéglőben, az asztalon meghágtá volna.

Zavarát a férfi is észrevette, nem hívta többet sehova, de aztán munkaidőben többször is a többiek füle hallatára utasította, hogy maradjon benn tovább. Ilyenkor tényleg elvégeztetett vele valami munkát, de közben folyton hozzá nyúlt, olyan természetességgel, mintha a tulajdona volna. Aztán ha kész voltak, minden átmenet nélkül letolta a nadrágját. Ő volt az első, akinek egyszerűen félt nemet mondani, mikor azt akarta, hogy a szájába is vegye, pedig öklendezett a tisztítószerrel kevert romlott halra emlékeztető íztől.

A Pongrác úr csak nevetett rajta, még tanítgatta is, hogyan kell, és nagyon szórakoztatta Gina vonakodása. Aztán mindenféle furcsa testhelyzetben kellett vele csinálni, nemcsak a bőrkanapén, az íróasztalon is, a szőnyegen, meg állva a falnál. És folyton beszélt hozzá. Gina nem is tudta addig, hogy lehet ilyeneket mondani, a férfi folyamatosan kommentálta, a lehető legdurvább

szavakkal, hogy épp mit csinál vele, mintha valami meccset közvetítené. Gina rettenetesen szégyellte magát emiatt, jobb lett volna, ha csak hörög, mint a Gyszi szokott.

Az idősebb nők az irodában kezdtek ugyanúgy nézni rá, mint a suliban a lányok, de már nem zavarta. Szerette Pongrác urat. Ha a férfi kiadta a parancsot, megnyugodott, még ő is szereti. Nem nézett fel, csak annyit mondott, jó, és bámulta tovább a monitort. A Pongrác úrnak felesége volt és két gyereke.

Rendes volt, a második hónap végén, mikor elment onnan, kétszer annyi pénzt adott, mint amit először ígért, és mikor elbúcsúzott tőle, megemlítette, hogy a következő nyárra is jöhet, a szabadságolások miatt mindig elkel a plusz munkaerő. És vigyorgott.

Gina nézte a pénzt, és arra gondolt, hány ilyen Pongrác lehet, hány ilyen férfi, aki ugyanígy fizetne neki. Az összeg felét – amiről otthon tudtak – hazavitte anyának, a többit eldugta. Most már megveheti Sütivel a kamerát, és ha még egy-két havi ebédpénzt félretesz, akkor talán elutazhat azzal a segélyszervezettel Kenyába.

Gabriela nem szólt közbe, várta, amíg elfogynak a szavai.

– Te királynő vagy – mondta aztán. – A neved is azt jelenti. Egy királynővel ezt nem tehetik meg!

– Mégis megtették – felelte Gina.

– Mert nem tudtad, hogy királynő vagy. Azt hitted, te csak egy kislány vagy, akinek nincs apukája. Közben a mindenható Isten az apukád – és most 'daddy'-t mondott – aki mostanáig keresett, hogy elmondhassa, ki vagy neki. Szóba állsz vele?

Gina könnyei folyni kezdtek, most nem próbálta meg kipislogni vagy letörölni. Mint amikor villanyt gyűjtanak, és a sötét és ijesztő körvonalak helyett ott vannak az ismerős és barátságos tárgyak, és az ember nem tudja, mitől is félt eddig; mint mikor a hibátlan szerkezetet egyszer csak bedugják a konnektorba, és hirtelen működésbe lép, és érthetlenné válik, miért állt mostanáig. Ginának egy pillanat alatt lett egyértelmű, hogy Isten ott van a szobában, ő pedig hozzá tartozik.

– Beszélj hozzá! – biztatta Gabriela. – Szólj Jézushoz. A te nyelveden. Ha én nem is értem, ő érteni fogja!

Gina nagy levegőt vett. Nem tudta, mit mondjon. A falakból áradni kezdett a fehér derengés, a padlóból is, a mennyezetből is, pedig nem égtek a lámpák. A kis öltöző egyre fényesebb lett, Gina meg tudta volna számolni az apró szarkalábakat Gabriela szeme alatt. Becsukta a szemét, és kinyitotta a száját. Később nem emlékezett a szavakra, amik jöttek belőle. Csak arra, hogy a gyomrában szüntelenül érzett üresség eltűnt, a mozdulatai pedig szélesebbek lettek, mint ha meghízott vagy megnőtt volna.

*

Gabriela egy jól menő dél-karolinai kutyakozmetikát adott fel, hogy az Úr hívására a kommunizmus ateista posványába süllyedt európai kis országban az evangéliumot hirdesse. Óriási pusztákat képzelt, bőgatyás lovasokat, borospincéket és petróleumlámpákat, aztán talált egy jól kiépített várost

angolul beszélő keresztényekkel, üzletekkel, autókkal – és jót röhögött magán. Anya nem tudott ilyen harsányan és felszabadultan nevetni. Főleg nem a saját rovására. És nem tudta ilyen lelkesen mesélni a hibáit. Gabriela az Istenről is hasonló lelkesedéssel beszélt, ahogy a szerelmes lányok a pasijukról a koleszban. Ginával pedig úgy bánt, mintha a lánya volna. Sosem volt férje és gyereke.

Az amerikai misszionáriusok közül ő volt az egyetlen, aki mihelyt leszállt a repülő Ferihegyen, elkezdte tanulni a nyelvet, és külön költözött egy nyolcadik kerületi albérletbe. A ház lakói javarészt sokgyerekes cigány családok voltak (anya például ennek egyáltalán nem örült volna), akik közt Gabriela óriási tiszteletnek örvendett, amióta egy éjszakai verekezésben betört fejű férfi sebéét ellátta. Doktornőnek hívták, hiába tiltakozott eleinte akkor még kezdetleges nyelvtudásával, hogy „én nem doktor!”. A gyerekek angol szavakat kiabáltak neki, legtöbbször csúnyákat, mert azokat ismerték, lesték a hatást, de Gabriela általában nem értette, mit mondanak, az ájlávjúra magyarul felelt: „én is szeretlek!”, amit a gyerekek lelkes sikongatással ünnepeltek, a fákkjúra viszont pedagógiai céllal nem reagált.

Mikor vasárnap este megállt a kollégium előtt, és felnézett a kivilágított ablakokra, Gina biztosan tudta, hogy egy napot, egy éjszakát sem bír ki itt tovább. Vissza akart menni Pestre, vissza Gabrielához a Sárkány utcai albérletbe.

– Én nem akarok itt maradni – sóhajtott.

Süti biztatón rámosolygott:

– Isten a koleszban is Isten – mondta, és átölelte a vállát.

Gina nem számított rá, hogy valahányszor a szünetben előveszi a Bibliát, amit Sütitől kapott, valaki beszél érte. Leginkább olyasmit, hogy a biztos azért lett szentfázék, mert nem keféli senki, és a fiúk közül egy-kettő mindig ajánlkozott, hogy a végében megoldja a problémát. Gina nem válaszolt, olvasott tovább, szívósan, mint kiskorában, mikor azzal fenyegették, hogy lelöki a mászókaról.

Gabriela tartotta benne a lelket, mindennap órákat beszéltek telefonon. Ő felhívta a Petőfi téren levő fülkéből, Gabriela pedig visszahívta a fülke számát. Az iskolában a hívők között nem érezte jól magát. Szerda reggel ott volt a közös imán, este beült a beszélgetésekre, de a suliban a keresztények legtöbbször egyszerűen buta volt, nem gondolkozott, csak a gyülekezetben tanultakat szajkózta, semmit nem lehetett velük megbeszélni. Mikor erről Sütinek panaszkodott, az csak leintette, hogy ne ítélkezzen, a legbutább embertől is van mit tanulni. Gina elhallgatott, érezte a rendreutasítást, meg is bántódott, el is szégyellte magát. Akkor sem bír ki még két évet Gyarmaton.

Nagyon sokat imádkozott, hogy valahogy eljöhessen hamarabb a suliból, és talán még többet azért, hogy Isten megmutassa az elhívását és a leendő házastársát. Gabriela azt mondta, Istennek mindnyájunkra szüksége van. És hogy mindannyiunk számára rendeltetett egy társ, akivel szent házasságban leélhetjük az életüket, aki számára meg kell őriznünk magunkat. Gabriela hitt ebben, pedig már majdnem negyven volt. Gina gyomra összeszorult. Hogy mondja meg majd annak a fiúnak, akivel Isten egymásnak szánta őket, hogy ő már régóta nem szűz?

Az asztalos

Szombat dél felé vágtam neki, nem oszlott a köd. A cím a kerület túloldalán volt. Jó fél óra gyaloglás után láttam meg a kihalt utcában álló, új építésű házat. A csengőn ugyanaz a logó kicsiben, mint az autó oldalán, ami lezúzta a lökhárítót.

Megnyomtam a csengőt. Nem szóltak bele, egyből visszaberregtek.

Felmentem az emeletre. A függőfolyosó végén az utolsó lakásajtó félig nyitva volt. Az ajtó résén beláttam a kanapéig, idős, fekete ruhás asszony hevert a kanapén, a cipőt lerúgta, oldalvást dőlt, mobiltelefonon beszélt. Egyik tiráda a másik után, ismeretlen nyelven. Aztán csak hallgatta, amit a túlsó végén mondtak, helyeselt. Álltam a küszöbön, vártam, hogy letegye.

– Az asztalos itthon van? – kérdeztem nagysokára.

Az asszony nemet intett. Hátat fordítottam, indultam kifelé.

Elbattyogtam a rendőrsre, nekiláttam elmagyarázni, mi történt.

– Ne a lakására menjen – tanácsolta a rendőr. – Ez itt a műhely címe – mutatta a telefon kijelzőjén.

Ötven méterre volt az albérletemtől a műhely.

– Ha nem akar együttműködni az asztalos, akkor jöjjön vissza – mondta a rendőr.

Köszöntem, kifelé indultam.

Az interneten kerestem meg az asztalos cégének címét. Ezek szerint nem a műhelyt, hanem a lakcímét találtam meg, nyilván oda jegyezte be a vállalkozást. Bécsben élek, este járok dolgozni, október lévén olyankorra már besötétedik. Négy nappal korábban az utcánkban parkoltam, beültem a kocsiba, indítottam, és rögtön az első sarkon pirosat kaptam. Ez egy jó utca, tele van közel-keleti és török boltokkal. A sarkon egy albán pékség. Zajlik az élet napközben. Arcról ismerem az embereket, pedig még csak fél éve lakunk itt. A sarki közértben mindig van friss koriander. Kedd este, ahogy vártam, hogy zöldre váltson, kihalt volt a háztömb, a boltok már bezártak.

Ültem a kocsiban, bambultam. Jó hosszú piros lámpa volt. Eszembe jutott, gimis koromban a barátom kölcsönadta a kedvenc kazettáját. Negyvenéves vagyok, de élénken előttem volt az egész, nagyjából huszonhárom éve történhetett. A barátom soha nem törte ki a kazetta fülét. Ha nem törte ki a fülét, könnyen bele lehetett törölni a kazettába, mert a legtöbb magnón egymás mellett volt a lejátszás és a felvétel gomb. Gyorsan bedobta a kazettát, már indítottad volna, de a lejátszás helyett véletlenül együtt nyomta meg a lejátszást és a felvételt. Bumm, már bele is töröltél, fél másodpercnyi kattánás, kis hiba került az addig tökéletes felvételre. Azért nem törte ki a kazetták füleit, mert az ő magnóján nem egymás mellett volt a lejátszás és a felvétel gomb. De ha kölcsönadott egy kazettát, akkor az veszélybe került.

Véletlenül beletöröltem a barátom kedvenc kazettájába, ez jutott eszembe múlt kedd este, negyvenévesen, a pirosnál.

Végül nem is késtem el a munkából. Ilyenkor szinte egyáltalán nincs forgalom erre felé. Mielőtt a lámpa zöldre váltott volna, az asztalos beledurrantott az autóm hátuljába. Persze akkor még nem tudtam, hogy asztalos. Kiszállt, látszott rajta, hogy részeg.

– Kurva életbe – mondta. – Fáradt vagyok.

A telefonszámát meg sem kellett adnia, ott volt a kocsi oldalára festett céges logón.

– Van betétlapja? – kérdeztem.

Nemet intett.

– Nálam sincs – mondtam.

– Intézzük el *másnap* – kérte.

Visszaszállt a kocsiba, elhúzott. Néztam az összetört lökhárítót.

Hívtam, nem vette fel. Se másnap, se harmadnap. Negyedik napon, vagyis múlt pénteken reggel beugrottam az asztalosműhelybe. Addig nem tűnt fel, pedig ott volt az első mellékutcában, az albérletünkötől alig ötven méterre. Ugyanaz a logó állt a cégéren, mint a kocsi oldalán, ahonnan a telefonszámot lefotóztam. Pár lépcsőn kellett lemenni a helyiségbe, odabent két fiatal srác dolgozott. Az ötvenes férfit, aki belerongyolt a kocsimba, nem láttam.

Kérdeztem a segédektől valamit, de a választól nem lettem okosabb. Kijöttem.

Egész hétvégén hívogattam telefonon. Az asztalos nem vette fel.

Végül hétfőn jött tőle egy sms: Most nem érek rá, nem tudom felvenni. Délután újabb üzenetet küldött: Holnap jöjjön a műhelybe.

Kedd reggel már épp kiléptem volna a lakásajtón, amikor áttette szerdára. Beteg vagyok, írta, szerdán reggel hétre jöjjön, megcsináljuk.

Egy héttel és egy éjszakával azután, hogy megtörte a lökhárítót, újra benyitottam a műhelybe, és lementem a lépcsőn. Vittem a félig kitöltött betétlapot, a másik felét neki kellett kitöltenie. Most négy fiatal srác dolgozott a műhelyben, nem csak kettő. A fickó hátul, egy íróasztalnál ült, cigarettázott. Nem nézett rám, nem kínált hellyel. Az alkalmazottak tettek-vettek, néha rájuk mordult. Úgy tűnt, a srácok normálisnak tartják, hogy a főnöknek ilyen a modora. Mikor kész lett a kitöltéssel, fogtam a papírt, és eljöttem.

Megint a kazetta járt a fejemben, amibe húsz-egynéhány évvel korábban beletöröltem. Az egyik szünetben megláttam a barátomat a gimnázium lépcsőházában. Nem voltunk osztálytársak. A lépcső tetején állt, jött lefelé a tömegben. Én a lépcső alján voltam, araszoltam felfelé.

– Beletöröltem a kazettádba – mondtam, miután észrevettem.

– Akkor szerezd meg újra. De tökéletes legyen a felvétel – válaszolta, és ment tovább.

Fél perc alatt hazaértem az asztalosműhelyből. Levettem a cipőmet, keztem mostam. A kanapéra ültem, a kistáliból kivettem egy szem magozott datolyát. Megettem. Egy darabig csak ültem. Éreztem a ruhámon a cigaretta-szagot. Kicsit leizzadtam. Örültem, hogy negyvenéves vagyok. Lehámoztam magamról a kabátot.

Mint a filmekben

Aznap este randim volt, azaz lett volna, ha nem kellett volna beismernem fél óra várakozás és huszonnyolc nem fogadott hívás megkísérlése után, hogy felültettek.

Épp azon gondolkodtam, hogy kikérjek-e a jeges tea mellé egy vodkát, nem mintha kívánnám, csak hogy átlendítsen a megaláztatáson, amikor leült mellém. Szakálla volt és kerek szemüvege, mint egy túlkoros, alkoholista harry potternek, miután lehúzott húsz évet a mágiaügyi minisztériumban, kezeletlen ptsd-vel.

– Nem jött el? – kérdezte, hangjában jól kivehető együttérzéssel.

Felvontam a szemöldököm.

– Mindig ezt csinálják – folytatta zavartalanul. – Tudod, honnan lehet megismerni ezt a típust? Azt mondják magukról, hogy romantikusak és az igazira várnak. De mit is jelent ez ennyi idősen, valójában? Hogy kizárólag olyan nőkre hajtanak, akik szóba sem állnának velük, hát nem logikus?

Kikértem a vodkát.

– És ha nagy néha mégis szóba áll velük egy-egy – csapott az asztalra a férfi –, az csak szórakozik velük és kihasználja őket. Ezért van egy csomó szomorú sztorijuk arról, hogy a nők milyen gonoszak.

A vodka megérkezett.

– Ami melegágya a nőgyűlöletnek.

Felsóhajtottam és lehúztam.

– Azt hiszem, ez rám is igaz lehet – tette hozzá önkritikusan. – De tudod, ez miért jó hír?

Próbáltam nem bólintani. Nem tudom, sikerült-e, de megpróbáltam.

– Azért, mert legalább narcisztikus nem vagyok. Aki azzal jön, hogy az összes többi férfi szemét, csak ő nem, az mindig narcisztikus. Tudtad?

Erre már nem bírtam nem bólintani. Nyilván tudtam.

A bólintást a férfi úgy értelmezte, hogy mostantól haverok vagyunk. Megragadta a kezemet, és lelkesen megrázta.

– Boldog vagyok, hogy végre találkoztunk! El sem tudod képzelni, mennyire vártam ezt a pillanatot!

Megpróbáltam elhúzódni, de a puhány külső ellenére a marka vaskeményen szorított.

– Hónapok óta csak rád gondolok! – ömlengett tovább.

Bevettem minden erőmet, hogy kiszabaduljak, sikertelenül.

– Jaj, nem úgy értem! – kapott észbe, eleresztve a kezem egy pillanat alatt. – Bocsánat! Nem akartam rád hozni a frászt, de az a helyzet, hogy szükségem van rád.

Levette a szemüvegét, és vaksin mosolygott rám, mint egy joviális vakond.

– Persze ezt sem úgy értem – szabadkozott. – Nem úgy van szükségem rád! Én nem azt akarom tőled, amit a többiek, dehogy!

– Pedig még három vodka, és megfontoltam volna – feleltem őszintén.
Nem úgy tűnt, mintha meglepné a hír. Úgy sem, mintha különösebben érdekelné.

– A hangod is pont olyan, amilyennek képzeltem – jelentette ki. – Mintha apró kavicsokat forralnának egy kuktában, ecettel felöntve.

– Milyen kavicsokat?

– Fényes folyami kavicsokat. Nem valami béna murvát, vagy ilyesmi.

– És az ecet lassan feloldja őket?

– Pontosan.

Mi tagadás, elég jól megértettük egymást. Nem láttam akadályát, hogy mélyebb beszélgetésbe elegyedjünk.

– Azt mondtad, szükséged van rám.

– Igen, nélküled nem megy tovább.

– Mi nem megy?

– Semmi.

Kértem még egy vodkát. Időszerűnek tűnt.

– Semmi, ami fontos – fűzte tovább a gondolatát, ami ezek szerint tartalmazott egy rejtett, kívülálló számára felismerhetetlen logikát.

– Mi a fontos neked?

– Ugyanaz, ami másnak. Azaz ami másnak is a legfontosabb lenne, ha az emberek képesek lennének a mélyebb összefüggések felismerésére. Az egyetlen dolog az életben, ami felébreszti a valódi együttérzés képességét, és megszabadít a kintől, ha csak átmenetileg is.

– Az alkohol?

– Az alkotás – válaszolta közelebb hajolva. – Látod, pár betű híján eltaláltad.

Hátrádóltam a széken, a távozást fontolgatva. Ha most elindulok, még időben hazaérek ahhoz, hogy beleférjen egy film, és holnap se legyek zombi reggel hatkor, amikor ébreszt a telefon.

– Szóval az alkotás – ismételtem. – Izgalmasan hangzik, de...

– Izgalmas is – állította. – Nincs semmi, ami az alkotáshoz fogható. Bár a művészet, ha nem hoz termést az életben, hatástalan, én ezt vallom.

– Te művész vagy?

– Megítélés kérdése.

– Hagyjuk a mellédumálást – intettem le. – Amikor valaki ilyen továbbkérdezésre kényszerítő fogalmakkal operál, csak fel akarja kelteni az érdeklődést, de közben mélyen meg van győződve a saját nagyszerűségéről. És aki meg van...

– Tudom, narcisztikus.

– Az vagy, mégis?

– Filmrendező vagyok.

– Tehát igen. De legalább igazi? Vannak rendes filmjeid?

– Vannak.

– Jó neked. De hogy jövök én ehhez?

– Filmet fogok forgatni az életedből – felelte, a kétség legkisebb jele nélkül.

– Miért pont az enyémről?

– Mert a történeted olyan, mint egy kő a cipőben.

Ezzel nem tudtam vitatkozni. Megittam a vodkát, és kezet nyújtottam neki.

– Ancsa.

– Lars von Trier.

Jó erősen megszorította a kezemet.

– A részleteket megbeszéljük később – mondta udvarias mosollyal. – Tovább most nem is zavarnék, majd jelentkezem.

Láttam, hogy kifelé menet még odamegy a pulthoz, és kifizeti a számlát. Ez volt az egyik oka, hogy nem rendeltem egy harmadik vodkát, kínos lett volna tovább maradni, nem mintha a pincért a legkevésbé is érdekelte volna, hánynál állok meg végül. A másik ugyanaz volt, mint korábban: egy film, csak éppen már egy másik.

Amint hazaértem, elindítottam pár letöltést, és amíg lemostam magamról a hiábavalóság és az etanol szagát, hagytam futni a gépet. Majd csináltam egy vájling popcornrt, és belekezdtem, nagyjából időrendben.

Nem tudom, meddig jutottam az életműben, és mikor következett be a filmszakadás, abban viszont egészen biztos voltam reggel, hogy ha Lars von Trier akar filmet forgatni az ember életéből, az semmi jót nem jelent.

Kevésbé bírtam magabiztosan állást foglalni abban a kérdésben, hogy mi riasztott fel tíz perccel a beállított ébresztő előtt. Csak akkor jöttem rá, amikor a telefonom megint pittyegett, aztán megint, sűrűn egymás után, vadul köpködve magából az üzenethangokat.

74

Akkor sem állt le, amikor kézbe vettem. Egy riasztóan hosszú üzenetfolyam várt, egy hamisítatlan nagymonológ, százhatvan karakternyi részletekre szabdalva. Nem éreztem magamban az erőt, hogy végigolvassam, viszont amikor a telefon megcsörrent a kezemben, gondolkodás nélkül felvettem.

– Na, elolvastad? – kérdezte egy zaklatott hang.

– Kivel beszélek?

– Lars, természetesen – mondta Lars. – Nem gond ám, ha nem értél a végére, ez egyébként is csak egy nulladik változat, épp csak arra jó, hogy beszélni tudjunk róla, érted, megindulhasson a párbeszéd, brainstorming, whatever, nem nagy ügy.

Dünnögtem valamit arról, hogy majd megnézem, ha beindul az agyműködésem, de addig is mi lenne, ha befogná egy percre, és hagyna békében kávézni.

Lars nem sértődött meg, sajnós, és be sem fogta.

– Kávézz csak nyugodtan, ki is lehet hangosítani addig, nem foglak zavarani, csak elmondom, milyen ötleteim támadtak tegnap óta, mert az a találkozás nagyon inspiráló volt.

A kávézás elég jól ment Lars szövegelése mellett is, valóban, de pisilni már sokkal nehezebb volt így. Próbáltam nem csobogni, de rá kellett jönnöm, hogy nem lehet egyszerre kiengedni és visszatartani, az eredmény csak akadozó csobogás, ami minden újabb adagnál csak még hangosabb, ráadásul tovább is tart.

Mire eljutottam az öltözködésig (Lars a sima fehér bugyira szavazott a leopárdmintással szemben) és a fésűlködésig (Lars szerint ma nem kell megmosni, egy napot simán kibír még, a túl gyakori mosástól amúgy is csak felborul a fejbőr pH-értéke), megtaláltam a hangomat is.

– Figyu, Lars – mondtam, miközben az ajtót zártam –, nem az, hogy nem vagy szimpatikus, csak hát rémálmaim lettek a filmjeidről, baszki. És ez elvezetett addig a felismerésig, hogy talán nem is szeretném, hogy...

Szívesen kifejtettem volna mélyebben is, miért tartom nagyon rossz ötletnek, hogy film készüljön az életemből, amennyiben az nem Disney, cuki betétdalokkal, és ha mégsem az, legalább nem egy Von Trier, de belém szorultak a szavak. A ház előtt ott állt Lars, és a szelektív hulladékomat válogatta.

– Mindig ezt csinálod – mondta, mintegy magának –, csak lekúrod ide, egy zacskóban, hogy majd szétválogatod, aztán sosem jutsz odáig, és itt rohad a kapu mellett az idők végezetéig.

– Sajnálom – suttogtam, mert tényleg mindig ezt csináltam. – De ez még mindig nem ok arra, hogy...

– Hogy?

– Hogy filmet forgass rólam! – robbant ki belőlem a jogos felháborodás. – Nem ezt érdemlem!

– Miről beszélsz?

– Nem vagyok őrült!

– Nana.

– Se nimfomániás!

– Pláne.

– A többről ne is beszéljünk!

– Jól van, ne húzd fel magad ilyen hülyeségeken – kérte Lars. – Senki nem állította, hogy az vagy. Ez egy tök normális film lesz, oké?

Gyanakodva méregettem, de tény, hogy a szelektívet is megbízhatóan leválogatta, műanyag, papír, üveg, minden a helyére, minőségi munka.

– Tök normális – ismételte, és megpaskolta a vállamat. – A forgatókönyvet, amit átküldtem, inkább meg se nézd, jó? Küldök egy sokkal jobbat még ma.

Amikor a munkahelyemen pittyegni kezdett a telefonom, már meg sem lepődtem. Lars utána rögtön hívott, és hiába tartottam épp egy excel-tábla közepén, felvettem.

– Elolvastad? – kérdezte köszönés helyett.

– Ebben a pillanatban küldted, hogy olvastam volna máris el?

– Jó, rendben. Csak ne lennél ennyire munkaalkoholista.

– Mi? Én nem is...

– Lófaszt nem. De nem gond. Majd beleírom ezt is.

– Ne merészd – sziszegtem a telefonba. – Csak azért mondd, mert nem estem neki rögtön a hülye forgatókönyvednek. Ez idegesít, mi?

– Rohadtul nem.

– Dehogynem. Nem fér össze a zsenialitásoddal. Ó, basszus, te tényleg narcisztikus vagy!

– Ha ilyeneket mondasz nekem a telefonban, azt fogják hinni, a pasiddal beszélsz.

– Csak nem arra célzol ezzel – firtattam sokkal halkabban, körbepillantva az irodában –, hogy én csak narcisztikusokat tudok összeszedni?

– Miért, talán nem?

– Rohadtul nem!

– Ezt igennek veszem. Már bele is írtam.

Káromkodtam és kinyomtam a hívást. Mozdulat közben összeakadt a tekintetem Szandival, a jobb sarokban levő íróasztalnál, és tökéletes pontossággal meg tudtam állapítani, hogy arra gondol, amit Lars előre jelzett.

Öt perc sem telt el, és a telefonom megint csörgött. Nem vettem fel. Larsnak is meg kell értenie, hogy a munka az első, legyen akármilyen híres rendező. De nem értette, mint az további öt perc múlva kiderült.

– Von Trier úr érkezett önhöz – jelentette a portaszolgálat. – Felengedhetjük?

– Semmiképpen – válaszoltam, és kabátomat felkapva kirohantam a lift-hez.

Lars nem ment sehová, ott várt a kapuban, mint aki biztos abban, hogy úgyis jönni fogok. Karon ragadtam, és kirángattam az épületből, ügyet sem vetve tiltakozására. Ritkás szakálla felborzolódtott a felháborodástól, a szőrszálak úgy tekeregtek az arcán, mint az orsóférgesek.

– Ezt is bele fogom írni! – hörögte. – Hogy agresszív vagy! Nem átallsz tettelegességhez folyamodni észérvek helyett!

– Itt már nem használnak az észérvek, úgy látom.

– Tök igazad van – mondta, minden átmenet nélkül lecsillapodva. – Az alkotási folyamatban nincs is helye észérveknek. Hagyjuk a picsába, fordítsuk meg az egészet, koncentráljunk az ideálokra és arra, hogyan roppannak össze a világ ostoba kereteinek kőszikláin. Amúgy erre céloztam azzal, hogy a művészet, ha nem hoz termést az életben, hatástalan.

– Nem tudom, Lars. Ez a film egyre kevésbé tetszik nekem.

– Nem is dolga tetszeni. Mi a gondod vele?

– Például az, hogy már nem merek mondani semmit neked, mert mindent beleírsz a forgatókönyvbe.

– Muszáj vagyok. Ez adja a művészi hitelességet. Te, a középpontban, minden sallang, díszlet és körítés nélkül.

– Pont ez az. Nem akarom az életemet filmként látni, úgy, hogy minden homályos részletet bevilágítasz.

– Pedig ebben vagyok a legjobb – győzködött Lars. – Senki más nem tenné meg ezt érted. Én igen. És tudod, miért? Mert szeretlek. Mindig beleszeretek a témáimba, és mindig meghalok, ha nem szeretnek viszont.

– Meghalsz?

– Meg. Csak a szeretet tarthat életben. Mi legyen, meg akarsz menteni, vagy sem?

– Te rohadék! Ezt csináltad a Hullámtörésben is.

– Na és, bejött, vagy sem? Kurvára bejött.

– Ja, be. Csak éppen a csaj belehalt.

– De az nem én voltam – duruzsolta a fülembe. – A gonosz is munkál a világban, megállíthatatlanul. Nem én voltam, hanem ő, világos?

A lehelete pár centiről érte arcomat, és amikor felé fordultam, azonnal felismertem. Lars szakállában férgek tekeregtek, vizes szemeiben örület ült, párnás kezeire karmok nőttek. Ő volt a gonosz.

- Jön a hétvége – kacsintott rám. – Dolgozhatunk a forgatókönyvön.
- Anyámhoz megyek.
- Nagyszerű. Elkísérlek, és a hozzá fűződő viszonyodat is beleírom.

Jégkristályok képződtek a véremben az ötlettől, szívdobbanásonként megkészsereződtek, befonva mindent az utolsó hajszálerecskéig, de nem mutattam. Már tudtam, hogy csak egy dobásom van. Egyszerűen bólintottam, és hagytam, hogy Lars hazavigyen, útba ejtve egy hentest, ahol marhalábszárat vásároltunk a vacsorához, mivel nem szereti a gyorséttermi kaját.

Míg Lars főzött, én megnéztem egy filmjét.

- Miért pont ezt választottad? – kérdezte.
- Miért ne?
- Nem lesz étvágyad a vacsihoz.
- Csak mert egy sorozatgyilkos szerepel benne? Ne félted te engem.
- Oké, te tudod.

A pörkölt, bár a dánok nem raknak bele paprikát, kiválóan sikerült. Evés közben a filmről beszélgettünk. Lars különösen büszkének tűnt erre az alkotására, részletesen elmagyarázta az egyes gyilkosságok bemutatásához fűződő alkotói víziót, nem hallgatva el a szándékolt mondanivaló és a rögzös fogadtatás közötti szakadékkal kapcsolatos tapasztalatait sem. Miután ígéretet tettem neki, hogy az alváson kívül semmi más érdemlegeset nem fogok aznap művelni, így nem marad le semmi lejegyeznivalóról, hazament, bár szívesebben aludt volna a kanapén.

Reggel szokás szerint a telefonom ébresztett, szapora pittyegéssel. A forgatókönyv negyedik változatánál tartottunk, aztán persze hívott Lars is, hogy lent vár a ház előtt, mikor indulunk már.

A kávé az autóban ittam meg, termoszból, annyira siettem. Lars vezetett, én mondtam az utat.

– Nem úgy volt, hogy anyukádhoz megyünk? – kérdezte, amikor elhagytuk a várost.

– Változott a terv. Van egy nyaralónk a Balatonnál. Ott lesz nagy családi összejövetel.

– Nem teljesen kihalt ilyenkor az a környék? Mindegy, én csak vezetek.

Larsot végül a hátsó kertben ástam el. Előtte egy piros autóemelővel vertem agyon, pont volt a csomagtartóban, és az este annyit beszélt arról, milyen sokat jelentett neki az elkövetés tárgyának eszmei értéke abban a jelenetben, hogy nem volt szívem megtagadni tőle. Utána szépen elrendeztem a végtagjait, művészien, betemettem, és szabad voltam.

Bámulatos, hogy valaki, aki ilyen filmeket csinál, milyen gyanútlan tud lenni.

A művészet, ha nem hoz termést az életben, hatástalan.

Az ötödik változatot, aminek megint én voltam a szerzője, ezzel a gondolattal indítottam.

Képzelt terek műemlékei

Bodonyi Zoltán Nosztalgikus utópia című sorozatáról

*[A]z esztétikai vagy műszaki okból elkerülhetetlennek
minősített mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül,
s mint ilyen, korának jegyeit kell magán viselnie.
Velencei charta*

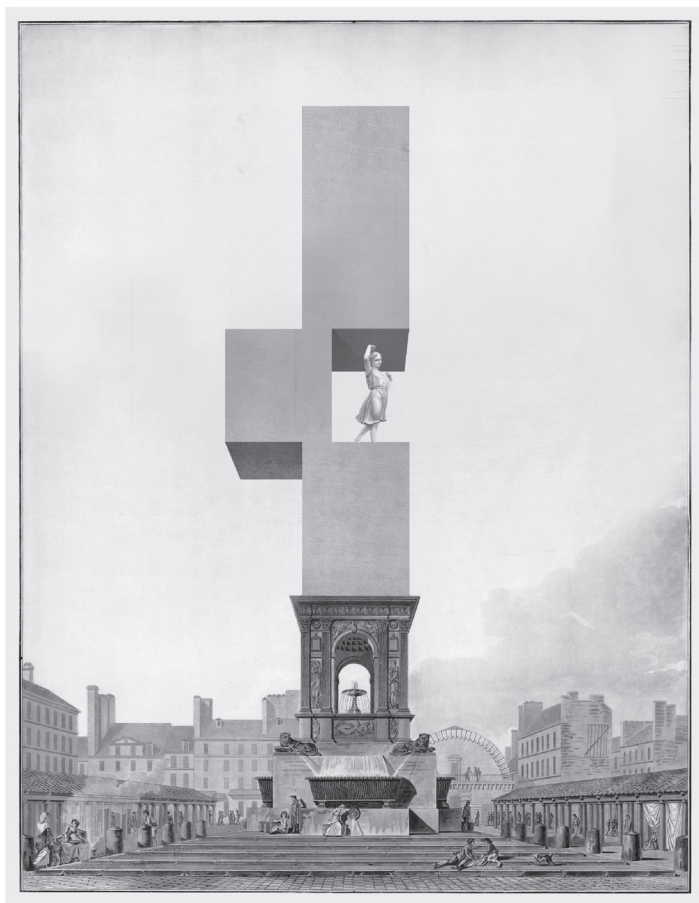
Képzeljünk el egy világot, amelyben nemcsak a valódi épületek és városok vannak kitéve az időnek és ezzel együtt az átépítés lehetőségének, hanem minden egyes elképzelt helyszín is. Ha elfogadjuk Alberti híres definícióját, miszerint egy kép egy ablak egy másik világra, akkor ez a gondolat nem is olyan valóságtól elrugaszkodott; csak az időtengelyt kell mellé elképzelnünk. Itt nem a képből animált gifek gyors (és gyakran lapos) örömet kell keresnünk, hanem a képek világának hosszú távú fejlődésére és az építészettel, műemlékvédelemmel kapcsolatos viszonyára kell rákérdeznünk.

Bodonyi kiegészítései meglepően konzervatívak, és tiszteletben tartják a Velencei charta műemlékvédelmi elveit, amennyiben az újnak mindig élesen el kell különülnie a régitől annak érdekében, hogy az utókor számára az eredetiség-érték megmaradjon. Tornyai és tudományos fantasztikus repülő építészeti elemei követik a kortárs filmes trendet a jövő víziójáról: hatalmas méretek, letisztult, szinte a sivárságig minimalista részletek.

Az egyes kiegészítések a szó hermeneutikai értelmében vett illusztrációként viselkednek, azaz megvilágító erejűek (az illusztráció kifejezés végső soron a latin lux, fény szóra megy vissza), és az eredeti helyszín bizonyos tulajdonságait erősítik fel. Egyszerű esete ennek a *Jerikó I.*, ahol a háttérben magasodó torony egyszerre jelzi a város hatalmát és nehezedik fenyegetésként az egész jelenetre. Finomabb, de hasonló hatást kelt a kilenc torony, ami Rembrandt három fája mellett épült fel. A kilenc sötét négyzetes hasáb csak még jobban kiemeli a kép bal felső oldalán található jellegzetes karcnyomokat, azaz a holland időjárás két jellegzetes elemét: a szelet és az esőt.

A sorozat 10. elemétől jellegzetes változás történik: a kiegészítések átörökörik a képek keretét, és ezzel saját, önálló létet érnek el. Megváltozik a kiegészítő és a kiegészített elem dinamikája, és előtérbe kerül a kép képi mivolta, hogy amit látunk, az mégiscsak egy játék, ahol a múlt és a jövő találkozik.

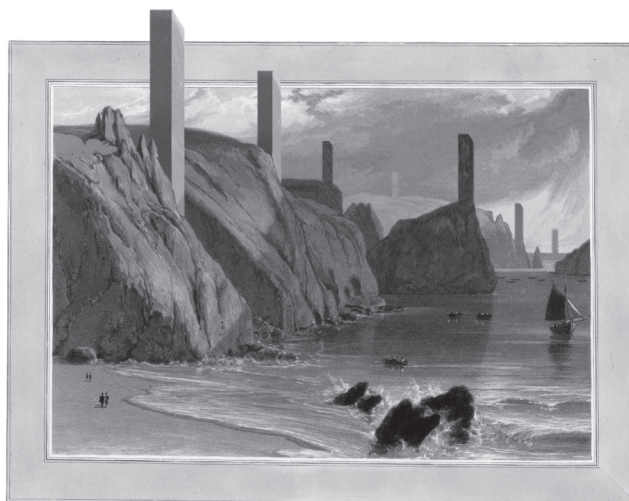
Gárdonyi László

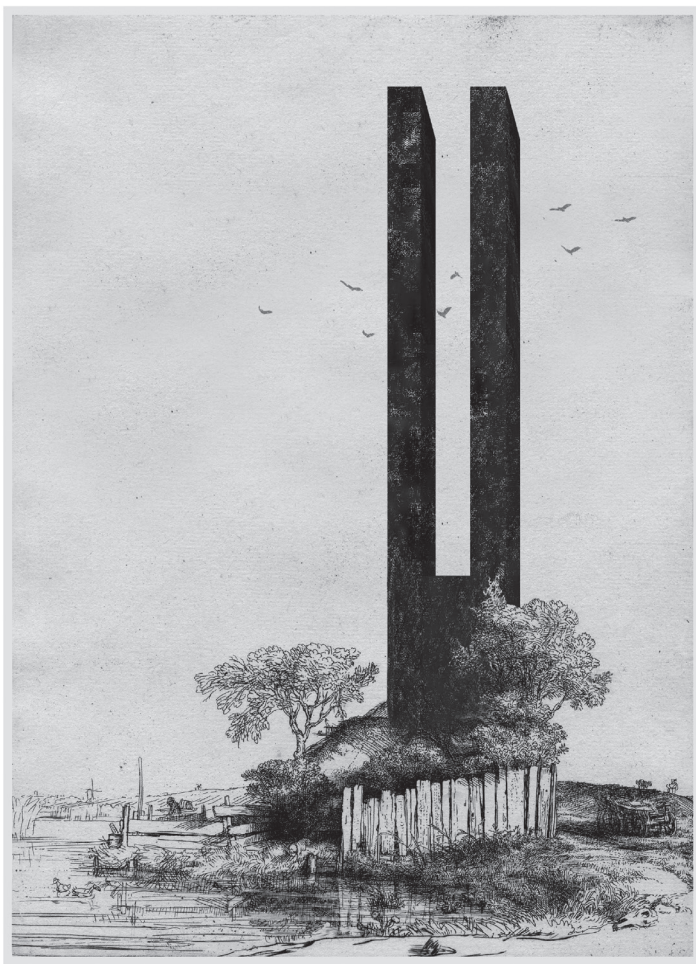

Bodonyi Zoltán: Kilenc torony

80

Bodonyi Zoltán: Torony II.

Gergely Ágnes

Zsoltárszonett

Ha csatazaj és nyavalyák lejárnak,
a csend határán is maradj velem.
Mert meglehet, csak én érzem határnak,
hadd senki-létem elfelejtenem.
Zsugorodom, ha tetszik vagy ha nem –
az együttérzés tett nélkül halott,
mint az a hitvány szó, hogy „megvagyok”.

Te tudsz egyedül bánni a csodával,
engem a hazardjáték leterít.
A véletlen az álmainra rávall,
maradék vágy lett az egykori hit,
hogy költőnek, nem vénnek vagyok itt,
s ha a halállal végképp letepersz,
marad a csoda, megmarad a vers.

82

Józsa Sarolta Réka

romantika 40

tulajdonképpen
nem lett tőled jobb
tulajdonképpen
így se egyszerű
de akartam rajzolni
egy szívet a busz
ablakára neked
tudod hideg volt
párás és kinek
mondhattam volna
el ha nem de

akkor zökkent egyet
a busz kátyúba
akadt a kerék
a fáradtság aszfalt
feketén gőzölög
ahogy végigöntik
a bőrödön a túl hosszú
napok előbb megköt
aztán idővel
felhasad felpattogzik
a kollagén a felszín
alatt elmállik
körűled az általános
alany kirajzolódik
rajtam üres lesznek
mint a külvárosi
utak és lyukas
ezt fogod csak
látni bennem egy
maradványemlék
egy szálnalmas
roncs hol voltam
egyszer nem voltam
sehol igazi népmesei
eset legalább tanulság
ha más nem az
legyen szóval
a lényeg hogy
hiába keresed aztán
találod meg Őt
– az anyák
folyton éhesek
s leginkább egy
dolgot esznek
a nőt

aznap este

aznap este az utcán
járt az Isten, a cipótalpa
levált, klaffogott, eső verte
aszfalt, járvány a rosszindulat,
átázott, és nem volt nála
apró, meghívtam az Istent
egy cigire, duzzadt esőcsepp
vágta meg a szálat, szívni
kellett, hát szívtuk erősen,
álltunk ő meg én, én meg
az Isten, felhúzott vállakkal
a kisbolt mellett, megkérdezte
miért, és én térdre estem az
első pocsolyába, ömlöttek
belőlem a szavak, rosszul
hegesztett bádogból
fröcskölő, szürke és savas,
elsüllyedt évekből
maradt, alulexponált
felvételek, nevetett
rajtam, foghíjas mosoly,
„nincs meg, hogy járt a tulajdon
fiam?” felhúzta a kapucniját,
eldobta a cigit, a szeme elsötétült,
nem nézett már rám, valamit
mondott, halkán köszönt,
s én sajnáltam az Istent,
három körte és egy fél doboz
után, tíz és fél tizenegy között.

kórtörténet

porckopás, hogyne,
a hajlongás teszi,
s az állandó savas érzet
a torokban nem reflux,
párnát növesztessz a derekad
köré, tükörbe nézni nem,
de magadon kitámasztani
kényelmesen tudsz, ödémás
lábszár és boka, cukor, mohóság,
a térdelés – kukoricán lisztért,
tejért és az ötajtós közép-
kategóriásért, az feszíti a tagjaid,
ne szépítsük, ez van, rosszul
lőtted be a céljaid, s már nem
zavar semmi zaj, se géppuska-
ropogás, kis esti betevő
népbutítás max hangerőn,
tekerd fel, hadd hallja
a szomszéd, az agyad hiába
védi magát, rád borul a lélek
csendje, dörrenő koporsófödél,
nem fogsz kapni mást, ne félj,
csak amit megérdemeltél

Vörös István

Amikor magam nélkül

Nem akarok a rosszból részesedni,
a nehézből, a rútból, fájdalomból,
mi felépít, de végül le is rombol,
a pusztulásra néz, azt mondja: „Ennyi!”

A kezdetre néz, azt mondja: „Elég volt!”
A folyamatra néz, s gyorsan elhallgat.
A „sosem volt”-ot rakja körém falnak.
A „sosem lesz” a csillagtalan égbolt.

Így felépül a felépíthetetlen,
és leomlik az elpusztíthatatlan.
A lehetetlent sokáig akartam,

nem most épp, de egy másik pillanatban,
és nem is én, csak odadobtak engem,
amikor épp magam nélkül maradtam.

A semmi öröme

A jót rosszul képviselni
komoly bűn,
sok minden más emellett úgy
eltörpül,
mint mikor a fény árnyékot
s szörnyet szül.

A jót rosszul képviselni
tévedés,
pusztán, hogy bűn, azt mondani
nem elég,
fölösleges túlbuzgásnak
is merész.

Merész vagyunk elítélni
másokat,
az ítélet hamisan cseng,
ránk ugat,
és megtéveszt önmagukkal
sokakat.

Önmagunkról jót gondolni
nem nehéz,
mert jók vagyunk, s igazunk van,
semmi vész!
Pusztán ennyit fölismerni
még kevés,

nehezebb a más fejével
felfogni,
saját tisztos igazunkkal
a gond mi,
mért vagyunk az igazságnak
átok mi.

A cél fontos, még fontosabb
az eszköz,
persze gyakran eligazít
az erkölcs,
s az igazat megtudni majd
legyél bölcs.

Milyen erkölcs és igazság
érvényes?
Azt fölmérni, milyenek az
esélyek,
ne másra várj, csak önmaga-
dat kérdezd!

Önmagadat, önmagadat,
aki nem
egyezik meg önmagával
mindenben,
hanem mást is képviselhet
még közben.

Más igazát megértve nem
téved meg,
tudja, hogy sok titok van az
életben,
amit gyakran elrejtethet a
véletlen,

de fölfedi egy pillantás
bármikor,
mikor a szél a kéményben
úgy dalol,
mint háború elején a
nyárfasor,

ahogy világvége előtt
a semmi,
azt hiszi, most mindent meg tud
szerezni.
Öröme az ő végét is
jelenti.

Hónapló

Dalos György

Merry Christmas, boldog újév

Berlin, 2022. december 24.

Úgy hozta a sors, hogy népszerű-tudományos brosúrában dolgozom: egy erfurti felnőttoktatási intézmény kért fel, hogy írjam meg mintegy 120 oldalon a kilencvenes évek jugoszláviai háborúinak történetét, s minél egyszerűbben, világosabban adjam elő a kusza és zűrzavaros históriát. Jóllehet nem ez az első munkám a mondott műfajban, ám ezúttal minden eddiginél nagyobb fába vágom a fejszemet. Az orosz–ukrán háború túl nagy árnyékot vet a témára, s ráadásul íróként hajlamos vagyok olyan részletekben elmélyedni, amelyekre komoly tudósok ügyet sem vetnének. Most például éppen Szerbia és Horvátország összecsapásánál tartok, s azon kapom magam, hogy a katonai és politikai vonatkozásoknál jobban érdekel a főszereplők egymáshoz való viszonya. Márpedig ennek a háborúnak feltűnő sajátossága volt, hogy a szemben álló felek kivétel nélkül tegező viszonyban álltak egymással, hiszen valamennyien a Tito szárnyai alatt felnőtt jugoszláv elitből kerültek ki. Ez a kötődés furcsamód még akkor is működött, amikor az államszövetség szétesett és az ország

lángba borult. Gondos kutatók kiderítették, hogy Slobodan Milošević szerb és Franjo Tuđman horvát elnök, úgy is, mint egymás esküdt ellenségei, a legvéresebb hadiesemények közepette 48 ízben találkoztak személyesen, és számtalan telefonbeszélgetést folytattak egymással. Tolmácsra nem volt szükségük, lévén a szerb és a horvát ugyanazon nyelvnek kétféle dialektusa, csak a cirill, illetőleg latin írásmódban különböznek egymástól. Ebből a szempontból különösen jellemző 1991. október havának eseménytörténete. Szerbia, egyelőre még Jugoszlávia néven, ekkor már hónapok óta harcban állott a függetlenségét kikiáltó Horvátországgal. Szerb csapatok ostromzár alatt tartották, tüzéséggel és légi-erővel rombolták Vukovárt és Dubrovnikot, tízezrek menekültek a szerb katonai alakulatok és a bestiálisan öldöklő szabadcsapatok elől. A belgrádi vezetésnek ekkor támadt az az ötlete, hogy harci repülőkből rakétákkal lövi Tuđman elnök zágrábi rezidenciáját, az egykori báni palotát, amely 1848-ban Jellasicsnak adott otthont. Csakhogy a báni palota a támadás délutánján fontos találkozó színhelye volt: Tuđman éppen a még létező belgrádi központi kormány vezetőivel tárgyalt a béke helyreállításáról. A jelen lévő Ante Marković jugoszláv, tehát se szerb, se horvát miniszterelnök a rakéták becsapódása után első dühében Belgrádba telefonált. „Csoda, hogy túléltek”, kiabálta a kagylóba, és kijelentette, hogy addig nem tér vissza, míg le nem váltják Kadijević jugoszláv hadügyminisztert, a támadás fő felelősét. A pikáns az volt a dologban, hogy Marković, Kadijević és persze Tuđman is valaha Tito partizánjaként kezdte politikai pályafutását. Egyszóval, ha úgy vesszük, a báni palota megtámadása

akár bajtársak közötti civakodás is lehetett és a háború ezzel be is fejeződhetett volna, de még eltartott hét évig. Pedig hát, üzeni Clausewitz 1832-ből, mintegy figyelmeztetve Milošević mai követőit: „Mihelyt az erőfeszítés oly nagy lesz, hogy a politikai cél értéke már nem tudja ellensúlyozni, akkor fel kell adni, és annak következménye a béke lesz.” Jó volna mostanság megérni egy ilyen következményt.

*

Becses egészségemre, lekopogom, általában nem panaszkodhatom, de ujjizmam erősítése végett rendszeresen kézterápiára járok. A rendelő ugyanabban a kerületben található, amelyben lakom, a Reinhardtstrasse végén, a valamikori Fal közelében. Korábban úgy jutottam el oda, hogy elgyalogoltam az én utcámmal párhuzamos Kastanienalleera, ott felszálltam az M1-es villamosra, leszálltam a Friedrichstrasse–Reinhardtstrasse sarkán, s onnan mintegy tízpercnyi gyalogúttal elértem a helyszínt. Egy ilyen utazás, ha időben kaptam el a villamost, mintegy 25 percet vett igénybe.

Ősz óta ez a jól begyakorolt helyváltoztatás nem működik, éspedig a fékevesztett berlini útépítések és pályajavítások miatt. Előbb az M1-et helyettesítették villamospótló buszjáratral, majd valami miatt ezt a járatot is megszüntették. Helyette azt ajánlották, hogy inkább U-Bahnnal közelítsük meg a Friedrichstrassét. Ehhez viszont el kell jutni az Alexanderplatzra s onnan további két S-Bahn-megállóval a Friedrichstrasséig, amelynek állomásától a Reinhardtstrasse tízpercnyi gyalogútra van. Jó összeköttetés esetén a menetidő így 45 perc lett. Nem sokkal később megkezdődött az U-Bahn vonalán a sínreform, ami pedig járatritkítást és ingázást vont maga után. Ekként saját kerületemben már ötven perc kellett ahhoz, hogy elérjem a hőn vágyott úti célt.

Az autósok helyzete se könnyű: A.-val, mondjuk, pesti útra készülődve letesszük a kocsit egy ismerős városszéli helyen, s onnan buszozunk tovább a reptérig. Ám ezeket az utakat egyre inkább meglepetésszerű elterelések szegélyezik, a dugókról nem is beszélve. Ezért olykor ráfanyalodunk az S-Bahnra, amely az Alexanderplatzról szállítja az utast a Berlin-Brandenburg repülőtérre. Autó- és busz-kombinációval egy órát kell számolni, S-Bahnnal negyven percet. Csakhogy legutóbb az S-Bahnt is elkezdték reparálni, és a helyzet vészjóslóan tendál az ingázás és a járatpótló buszok felé. A kézterápia kedvéért tegnapelőtt tettem egy merész kísérletet: a Torstrassén át a Friedrichstrasséra kanyarodva negyven perc alatt értem a Reinhardtstrasse szélére – saját két lábamon. Igaza van Móricz Zsigmondnak: „Gyalogolni jó.”

*

Merry Christmas, glückliches Neujahr, áldott karácsonyt, (már most előre) boldog újévet, kapom az üzeneteket, ha nem is különböző földrészekről, de legalább tucatnyi városból. Persze, szép baráti gesztus, de kíváncsi lennék, ki mit ért ezen, milyen helyzetben szeretnének látni engem vagy önmagukat (merthogy viszont kívánom nekik) ezekre a napokra és a 2023-as esztendőre, mi lenne az, ami jelen helyzetben elég merry, glücklich lenne. Mellesleg a

német nyelvben ez a szó „szerencsésnek” is fordítható, mintha olyasmi volna, amit nem kiküzd, hanem mintegy véletlenül elnyer az ember. Az én életemben a karácsony nem töltött be sajátos szerepet, igaz, ha már valaki arra gondol, a hanuka sem, amelyeket manapság divatos „hanukarácsony” elnevezéssel, mintegy integrálni a keresztény-zsidó kultúrába.

Egyetlen olyan év végi eseményre emlékszem, ami vízvázasztó volt a pályámon – 1967 decemberére –, s amelynek súlyosságára akkor magam is ráéreztem. Valahonnan egyedül ballagtam hazafelé a néptelen utcákon, és azon tűnődtem, mit hoz a következő, 1968-as esztendő, maga a jövő. Abban reménykedtem, hogy az addiginál kicsit több időm marad saját magamra, megjelenik majd a második verskötetem, rengeteget fogok dolgozni, hogy összejöjjön annyi pénzem, amennyivel kis lakásomat nagyobbra, többszobásra cserélhetem. Felmerült bennem továbbá, hogy feleségül veszem J.-t, sok gyerekünk lesz, és akkor, abban a nagyobb lakásban már érdemes lesz karácsonyfát állítani. Szinte magam előtt láttam a jelenetet, amint kérőként csöngetek be J.-ék rózsadombi lakásába, előadom szándékomat, mire a szigorú tekintetű apa, mint valami békebeli Kabos-filmben, gőgösen cigarettázva kérdezi vissza: „Mire alapozza ön ezt a házasságot?” Őszintén bevallottam magamnak, hogy a kérdés jogos lett volna, és ez a felismerés mélabús érzéssel töltött el.

Barátaim, szélsőbaloldali pesti egyetemisták nem keresztény karácsonyt, hanem „vörös Szilvesztert” ünnepeltek, postán is elküldték a meghívókat a résztvevőknek, s így a belügyi szervek is értesültek a rendezvényről. Ezt persze csak egy hónappal később tudhattuk meg az első kihallgatásokon. Kis csoportunk izgatott ténykedését, amely persze nem merült ki holmi szilveszteri bulizásban, túlzó módon „államellenes összeesküvésnek” minősítették. Éppen az ügyünkben rendezett „maoista per” anyagából tudom visszaidézni annak az estének a hangulatát. T., harmadrendű vádlott mondta vallomásaiban: „1967 szilveszterét édesanyám lakásában ünnepeltük, aki elutazott. Mindenekelőtt asztalhoz ültünk, és különböző minisztereket választottunk. Volt például belügyminiszter, s csak az ő engedélyével hagyhatta el bárki a szobát. A külügyminiszternek a házban lakókkal kellett kapcsolatba lépnie, ha netán panaszkodtak volna túl hangos dalolászásunkra. Közös éneklésre vagy táncra a kulturális miniszter adhatott utasítást. A nehézipari miniszter pedig arról gondoskodott, hogy mindig legyen elegendő étel és ital az asztalon. Egyébként koalíciós kormányt alakítottunk pártokkal, így a Keresztény Virslievők és a Zsidó Virslievők pártjával, stb. Aztán megkezdődtek a társasjátékok...”

Az egyikre máig emlékszem. Kis árnyékkormányunk felszólítására mindenkinek nyilatkoznia kellett arról, hogy mely korban élne legszívesebben. Házigazdánk, T. a francia forradalom idejébe vágyakozott vissza, jómagam, mint fiatal költő, a húszas évek szovjet avantgárdjához szerettem volna tartozni, a húszéves Pór Gyuri az ötvenes éveket választotta, mondván, hogy akkor lehetett legnehezebb és legszebb feladat forradalmárnak maradni. Volt azután, aki gazdagabb fantáziával az ókori Görögországot találta eszményi környezetnek vagy szívesen vett volna részt Kolumbusz Kristóffal együtt az Újvilág felfedezésében. Egy azonban bizonyos – miért is tolul fel bennem ez az emlék? – akkor, 1967/1968 fordulóján, és ott, Magyarországon, egyikünk sem akart élni.

„Nono! Ejnye-bejnye”

Döbbsenten hallgatom a híreket. Ana Brnabić, Szerbia kormányfő asszonya éppen bejelentette, hogy a fegyveres konfliktus határán vagyunk. A hír valamiképpen beárnyékolta az ukrainai hadszíntéri jelentéseket is, bár a két esemény között létezik nyilvánvaló összefüggés. Igaz, a szerb kormányfő nyilatkozata nem váratlan, hiszen a szerb katonaságot készültségi állapotba helyezték, a hadügyminiszter többször is közhírré tette, hogy Szerbia kész megvédeni a szerb polgárok biztonságát, a különböző dél-szerbiai katonai gyakorlatokról pedig szinte naponta adnak hírt a médiumok. A hangulat feszült. Majdnem háborús. A jobboldali ellenzék erőyes akciót követel a kormánytól, mert úgy tartja, hogy a koszovói szerbek végveszélybe kerültek. Vučić államelnök a közvélemény megnyugtató végett erőyes lépésre szánta el magát. Főleg a nacionalistákat, bár ebben a kérdésben nincs életbevágó különbség az ellenzék és a kormány között, hiszen még az európai irányultságú ellenzék is az albán vezetőket hibáztatja. Koszovó kérdésében Szerbiában teljes a nemzeti egység, legfeljebb a részletekben léteznek árnyalatnyi különbségek.

92

Vučić elnök azzal a kérelemmel fordult a KFOR-hoz, hogy tegye lehetővé mintegy ezer szerbiai rendőr és katona belépését Koszovóba. Tette ezt annak ellenére, hogy tisztában volt vele, hogy erre esélytelen. Az ellenzék ironikusan megjegyezte, hogy a koszovói válságot belpolitikai célokra használja, amivel cseppet sem segít a koszovói szerbekben.

Az erőyes megrovásra nem kellett sokat várnia. A minap a jarinjei „közigazgatási határátkelőnél” szerb szélsőségesek egy csoportja demonstrált a koszovói szerbek megmentése érdekében. A tüntetők Koszovó területére akartak behatolni, de a szerb rendőrség kisebb incidensek árán megakadályozta őket. Tudtommal ez az első ilyen vagy ehhez hasonló kísérlet, s nem zárom ki, hogy folytatása lesz. A tüntető szélsőségesek elégedetlenek Vučić elnökkel, ennek jeléül elégették azt a molinót, amelyen ez a szöveg volt látható: BRÜSSZELI EGYEZMÉNY. A szélsőjobb figyelmeztetés jókor jött, a kormánynak fel kell ismerni, hogy a szélsőjossal való kokettálásnak ára van. Az orosz támogatásban bizakodó szerb szélsőjobb feltételezi, hogy Putyinnak megfelelne a nagy koszovói zűrzavar, amivel legalább részben elterelné a figyelmet Ukrajnáról. A falig mentek azon az úton, amelyet Vučić elnök kijelölt.

Az Európai Unió funkcionáriusai is tisztában vannak az orosz háttérrel, ezért hol Belgrádba, hol Priştinába repülnek, és öregurasan csillapítják a kedélyeket. Kompromisszum és párbeszéd – ismételtetik unos-untalan. Eddig ugyan rendszerint sikerült összetákolni valamilyen ingatag kompromisszumokat, de nem merték tudomásul venni, hogy az ezek újabb konfliktusba vezetnek. A szerbiai és a koszovói kérdés megoldása egyre illuzórikusabb,

mivel a szerb jobboldal egyre inkább radikalizálódik, vele együtt radikálizálódik a kormány és a kormánypárt is. Az albánok türelme pedig fogytán.

Miről is van szó? A jelenlegi baljós konfliktus látszatra nem nagy horderejű ügyből indult ki. A koszovói kormány törvénybe iktatta, hogy ezentúl a koszovói szerbek koszovói rendszám táblákkal közlekedjenek, tehát többé ne valamelyik szerbiai városban regisztrálják az autójukat. A szerbek ez ellen tiltakoztak, kivonultak a koszovói parlamentből, továbbá a szerb többségű helyi önkormányzatok képviselőházából, a közigazgatásból, leállt a tanítás az iskolákban, a szerb rendőrök pedig kiléptek a rendőrség kötelékéből. A szerb lakta városokban megbénult a közigazgatás. Az EU-s politikusok haladékot csikartak ki az albánoktól, Brüsszel felsóhajtott, néhány napra csitult a helyzet, ám a kompromisszumot újabb konfliktus követte: a koszovói választási bizottság a megüresedett parlamenti posztokra új választást írt ki, amelyet a szerbek érvénytelennek neveztek. Hogy megakadályozzák a választást, szétverték a választási irodát. Megszólaltak a szirénák, állítólag fegyverropogás is volt. A koszovói hatóság letartóztatta az akció egyik állítólagos résztvevőjét, aki a szerbek szerint ártatlan, és válaszul útlezáró barikádokat emeltek, amelyek hetek óta állnak. Teljes patthelyzet alakul ki, háborús narratívával.

Sokan megmosolyogják a történeteket. Ekkora cirkusz a rendszám táblák miatt, kérdezhetik joggal. Csakhogy nem a rendszám táblákról van szó, nem is az emberi jogokról, mint ahogyan Ana Brnabić kormányfő gondolja. A rendszám táblák a konfliktus lényegét érintik, s ezen a ponton az ellentétek feloldhatatlanok. A koszovói szerbek ugyanis nem hajlandók koszovói rendszám táblákkal közlekedni, mert ha ezt tennék, akkor elismernék a független Koszovót. Koszovó Szerbia elidegeníthetetlen része, hirdetik a szerb lakta többségű városokban a házak falán a feliratok. A tüntetők Szerbia állami zászlóival vonulnak fel, ezek a zászlók lobognak az épületeken, az iskolában a diákok a belgrádi tankönyvekből tanulnak, a szerbiai iskolai programok szerint. Egyszóval: továbbra is Szerbia állampolgárainak tartják magukat. Érthető, hiszen a jelenlegi koalíciós kormány is, az alkotmányhoz tartva magát, ugyanezt állítja. Vučić elnök kitartóan ismételteti, hogy Szerbia kész a párbeszédre, egy dologban azonban fikarcnyit sem enged. Nem ismeri el a független Koszovót. Ebben nem ismer kompromisszumot. Másrészt viszont Koszovó kikiáltotta a függetlenséget, amelyet a legtöbb európai ország elismer, viszont az orosz vétó miatt Koszovó nem lehet tagja az ENSZ-nek. Koszovó részére a párbeszéd végső célja a függetlenség elismerése. Vučić viszont azt gondolja, hogy a párbeszéd értelme az lenne, hogy Koszovó lemondjon a függetlenségről. Amíg ez nem rendeződik, addig az EU által kicsikart minden egyes kompromisszum új konfliktusba vezet. És tartanak a végtelen tárgyalások. Josep Borell, az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője a szerbiai elnöki palota udvarában Aleksandar Vučić szerbiai államelnökkel csevapcsicsát sütöget, miközben azt hangoztatja, hogy párbeszédet kell folytatni. Persze, persze, válaszolja Vučić, mi a párbeszéd hívei vagyunk, csakhogy van egy vörös vonalunk. Keressük a kompromisszumot, folytatja Borell, majd elfogyasztja a csevapcsicsát, és

megy tovább. Utána érkezik Vladimír Bilčík, aki szintén a párbeszédre és a kompromisszumra biztat. Természetesen, válaszolja Vučić, mi a párbeszéd feltétlen hívei vagyunk, de van egy vörös vonalunk, azt nem léphetjük át, hiszen az Szerbia megalázása lenne. Ezek után Bilčík bölcs tekintettel, mintha ő lenne korunk Arisztotelésze, kiselőadást tart a párbeszédéről és a kompromisszumról, aztán repül Brüsszelbe. Nem marad le Miroslav Lajčák sem, ő is elsepeggi a kompromisszumra és a párbeszédre vonatkozó nemes gondolatait. Végül belibben Oliver Várhelyi is. Nono, ejnye-bejnye, mondja, és megy tovább.

A tévé képernyőjén figyelem a sürgő-forgó elégedett diplomatákat. Azon tételődök, hogy vajon akad-e más mondanivalójuk, amelyet nem mernek vagy nem akarnak kimondani. A 20. században sikerült a francia–német ellentétet orvosolni, viszont a szerb–albán konfliktusra nincs gyógyír. Miért? Miért ilyen tehetetlenek a nagy Európai Unió kisszerű diplomatái? Az egyik reptérről futkároznak a másikra, és végül az marad hátra, hogy egy-két mondatot elrebegnek a kompromisszumról és a párbeszédéről. Meg hogy bátran kimondják: nono, ejnye-bejnye.

Nincs olyan kard, amely elvágja a koszovói gordiuszi csomót.

Nincs is szükség ilyen kardra.

Legutóbb Slobodan Milošević próbálkozott vele. 1999-ben a NATO-támadás idején vagy 700 ezer albánt üldözött el Koszovóból. Távozásukkor egy konténerbe kellett bedobniuk az útlevelüket és minden személyi okmányukat, hogy ne legyen jogalapjuk visszatérni. A NATO-nak köszönve visszatértek.

Milyen világ az, amelyben a NATO-nak kell biztosítani, hogy az ember visszatérhessen a szülőföldjére?

Előtte a szerbiai parlament próbálkozott azzal a karddal. 1912-ben bevonult a szerb katonaság Koszovóba, és meglepődve látta, hogy a valamikori Szerbia szívében többségében albánok élnek. A szerbek jelentős része elmenekült a törökök elől, főleg a Vajdaságba. Megváltozott Koszovó etnikai térképe, de változott a Vajdaság etnikai térképe is. Ilyen kiszámíthatatlan volt a történelem.

A szerbiai parlament 1912-ben kardot rántott a történelem ellen. Határozatot hozott, mely szerint az koszovói albánok olyan primitívek és elmaradottak, hogy nem élvezhetik az európai szellemiségű szerbiai alkotmány által biztosított jogokat.

Így kezdődött a párbeszéd.

Így kezdődött Koszovó elszakadása.

Azóta is tart a sok ártatlan áldozatot követelő nemzeti hősöknek kikiáltott háborús bűnösökkel teli véres párbeszéd.

Karácsony Délen

A júdeai Betlehem, ahol a hagyomány szerint Jézus született, nagyjából 1700 kilométerrel van délebbre Budapestnél. December végén a nappalok enyhék (10-15 fok) – éjszakai fagyok azért előfordulnak a viszonylag nagy, 700 méter körüli tengerszint feletti magasság miatt, de nem számítanak gyakorinak. Ami nincs: lucfenyő, tartós hótakaró, rénszarvas, szánkó, jégvirág. Ami van: pálma, ciprus, olajfa, teve, sivatag. Karácsonyi képzeiteink – mármint hogy milyen közegbe helyezzük az ünnepet gondolatban – persze nem a tényektől, hanem leginkább a megszokástól függnek. Malaga fekvése, klímája, növényzete sokkal közelebb áll Betleheméhez, mint Budapestéhez, a Magyarországról érkezett vendég számára ennél fogva szokatlanok az itteni karácsony külsőségei. A kiérdemesült, de gyönyörűen felújított halászbárka a tengerparti úton, a körforgalom közepén, körülötte az ember (vagy inkább óriás) nagyságú világító angyalkákkal. Egy másik körforgalom Benalmadena központjában, a szivárvány összes LED-színében pompázó tevegelő háromkirályokkal. Egy harmadik a Mercadona, vagyis a közeli élelmiszerüzlet előtt, a pálmafák tövében kérődző fénylényekkel, amelyek az elnagyolt formájuk alapján lehetnek barmok, szamarak, akár fókák is; egy gordonkán játszó fényangyalt hallgatnak elmélyülten. A sarki bolt, ahol az évszaknak leginkább megfelelő szezonális kellékek, azaz szörfdeszkák, horgászbotok és golffelszerelések között árulják a műfenyőt. (Valódit is bizonyára lehet kapni, de mi még sehol sem láttunk.) Meg a fenyős-havas papírmásé dekorációba öltöztetett mangók (itt szeptemberben szüretelik, de még bőven van a spanyolból) és gránátalmák (most indul a szezonja) a polcokon.

Az egész készülődés november végén kezdődik, amikor Malaga Váci utcájában tízezrek figyelő szeme-füle és mobilkamerája előtt, hangos visszaszámlálást követően felkapcsolják a karácsonyi díszkivilágítást. Nemcsak a bevásárlóutca borul fénybe ilyenkor, hanem az egész környék, beleértve a tengerparttal és a Malagueta stranddal párhuzamosan futó, széles Avenida Manuel Agustín Heredia famatuzsálemeit is. Ha az egzotikumtól eltekintünk, egész jól mutat a szürke törzsű, babérleveles örökzöldeken az otthonról ismert jégcsapmotívum, különösen ebben a töménységben. A következő autentikus mozzanatra aztán egészen december 22-ig, a karácsonyi lottó számainak kihúzásáig kell várni. Ez valami egyházi háttérű régi, jóval több mint százéves szokás itt, mindenesetre az egész ország részt vesz benne, a vallásosságra való tekintet nélkül. Maga a lottózás közösségi aktus: az ember vesz egy szelvényt, amit a barátaival tölt ki, egy másikat a közvetlen kollégáival, egy harmadikat a családtagokkal, stb. December 22-én pedig sok millió ember figyeli a tévében, ahogy felnőttek húzzák és gyerekek énekelik (!) órákon keresztül a számokat. Azért tart ilyen sokáig – és ez most nem az ismeretterjesztés helye, töredekiesen bevallom, hogy a szerencsejátékok

iránti teljes érdektelenségem folytán semmit sem értek az egészből –, mert a játéknak mindenféle lokális leágazásai vannak, rengeteg számot kell kihúzni, mindenesetre 23-án az összes helyi lap tele van a helyi nyertes számokkal és a helyi nyertesekkel/nyereményekkel. Az advent tehát a lámpák felkapcsolásától a számok kihúzásáig tart, és az utóbbi után már a fű sem nő. Mi ezt nem tudtuk, ezért még 23-án is, ami hivatalosan tanítási napnak számít, benéztünk az iskolába. De tényleg csak tisztelgő látogatás volt, mert rajtunk kívül gyakorlatilag nem volt ott senki.

A 24-e, vagyis a közép-európai szenteste annyiban itt is szent, hogy van például éjféli mise, ajándékozás viszont nincs. Karácsony előestéjét a családok együtt töltik, jellemzően egy nagy vacsorával, 25-e a pihenése, 26-án viszont – hetek óta reklámozzák – kinyit már például az IKEA. Az ajándék errefelé nem 24-én, hanem január 6-án érkezik, és nem a Kisjézus hozza, hanem a három napkeleti király. Ennek megfelelően a téli szünet sem ér véget soha vízkereszt előtt – idén például január 8-ig tart, ugyanúgy, mint otthon, de nem takarékosági megfontolásból. Malagában nincs szénaszünet, mivelhogy nincs fűtés sem, és nincsenek háborús/szankciós korlátozások. A közintézményekben, ahogy az iskolákban és a lakásokban is, 17-18 fok van, de nem azért, mert ezt írta elő a kormány, hanem mert így diktálja a természet. Most, december utolsó napjaiban nappal 20 foknál is melegebb van, és éjjel sem kell 13-14 foknál hidegebbre számítani. A tenger közel 17 fokos, ami még éppen megfelelő a fürdéshez (a sós vizet valamivel kevésbé érzi hidegnek az ember), ezért aztán az a terv, hogy mielőtt az ünnepekre hazaindulunk, egy kiadós úszással búcsúzzunk el átmenetileg az Alborántengertől. Amúgy nincsenek túl sokan a habokban, sőt a parton sem, de azért mindennap látunk pár fürdőzőt.

Előzetesen úgy képzeltem – és mint kiderült, nem voltam vele egyedül –, hogy remek karácsonyi ajándék lehetne mondjuk egy spanyol–argentín döntő a vébén, de aztán másképp alakult. Az álmat Marokkó foszlatta szét. Emlékezetes este volt, sétára csábító, részben a tenger felől fújó enyhe szél miatt, részben pedig azért, mert egy lélek sem járt az utcákon. A Pompei Pizzéria üvegezett előterében vagy húszan nézték a tévét – ahogy közelebb értünk, egyikük egy pillanatra felénk fordulva, szürke arccal azt mondta angolul: büntetők (honnan sejtette vajon, hogy nem vagyunk spanyolok?). Lent a parton, a Trocadero bár előtt hatalmas piros autó, talán egy Bentley, az egész motorháztetőt marokkói zászló borítja (a bevándorlók közül sem mindenki csóró). Aztán hatalmas üvöltés hallatszik bentről, a tenger fölé nyúló tetőterazon eldurran egy petárda, még egy, majd az egész város néma csöndbe borul.

Így történt valahogy. Másnap az újságok írtak mindenfélét, de egyébként nyoma sem volt világvége-hangulatnak. És amikor később Argentína elnyerte a trófeát, a miniszterelnök nem mondta, hogy „a mi kutyanak kölyke”, pedig az argentinok a történelmük nagyobbik felében a spanyol király alattvalói voltak, és ma is spanyolul beszélnek. És azt sem mondta, természetesen, hogy ez a legszebb keresztény történet (azt itt hangsúlyozottan csak a betlehemi sztorira mondják), meg azt a tényleg nehezen minősíthető

bornírt ostobaságot sem, hogy végre győztek az európai fehér keresztények. Mint ahogy Marokkó győzelmét sem követte négerezés/arabozás/muszlizálás, vagy legalábbis mi, benne élve az itteni, erősen multietnikus közegben, semmi jelét nem láttuk.

Az is fontos, egyre mélyülő tapasztalat, hogy nyoma sincs annak a mindig mindennel valamit kompenzálni igyekvő kisebbségi komplexusnak meg a valahai nagyság permanens gyászának, amit mi valami félreértelmezett nemzeti örökségként cipelünk magunkkal. Pedig egykor, sőt még nem olyan régen is, Spanyolország volt a fél világ. Rendben, mi Andalúziában vagyunk, a baszkok vagy a katalánok talán másképp érzik (egyébként Andalúzia is pontosan annyira autonóm, saját zászlóval, törvényhozással, közigazgatással és tanévenmenetrenddel, mint Baszkföld vagy Katalónia), de nekem folyamatosan az a benyomásom, hogy ezek az emberek itt békében vannak magukkal meg a világban elfoglalt helyükkel. Nem akarnak mindig valami mást, mint ami van, nem akarnak mindent jobban tudni másoknál, és nem akarják mindenki másnak – sőt: senki másnak – megmondani, hogy hogyan legyen. Őszintén szólva bő négy hónap után, és az elmúlt tizenkét év traumáival a poggyászkban ez még meglehetősen több, mint a valamelyik korábbi naplóbejegyzésben megénekelt béke.

Hogy a politikánál értelmesebb dolgokról is szó essék, megérkeztek a novemberre várt esők. Az őszi (azaz most már inkább téli) eső északnyugati irányból, az Atlanti-óceánról jön, és úgy kell elképzelni, hogy este már viharos erővel fúj a szél, a baglyok elhallgatnak, beborul az ég, hajnalra esni kezd, aztán két-három napon át zuhog, majd ez ismétlődik rövid megszakításokkal. Így azután a Guadalmedina, Malaga Dunája is – amely az év nagy részében csak egy kiszáradt folyóvölgy – megtelt átmenetileg vízzel, sőt a környék patakjaiban is csordogál valami. Ez még nem az igazi esőszezon – olyan is van, hogy a hegyekből hangos robajjal érkezik, és közben az égből is hullik a vörösesbarna, vízzel kevert sár –, de mindenképpen változás a korábbi hónapok időjárásához képest. Úgyhogy újra elkezdett virágozni a leander, rügyeznek a kaktuszok, és a macskáknál is beindult a párzási szezon, a papagájoknál pedig a fészekrakás, ennek összes látható és hallható következményével. A szomszédunkban a fehérkarmú vércsék már megint költenek, ki tudja, hányadszor – lehetséges, hogy így megy egész évben, vagy az is, hogy nem is években számolják az időt, ha számolják egyáltalán. Azt mondják, a malagai tél két hónapból áll (december–január), de ha a december alapján lehet rá következtetni, akkor bármelyik otthoni évszakra jobban hasonlít a télnél. Február pedig már egyértelműen a tavaszhoz, mégpedig az itteni értelemben vett tavaszhoz tartozik. A nappalok mostantól hivatalosan is egyre hosszabbak, hideg pedig eddig sem volt. Egyszerűen a karácsonnyal itt úgy ér véget a sötétség, hogy a mi fogalmaink szerint el sem kezdődött. Érik a narancs, a citrom, a datolyaszilva, a dombok oldalát frissen sarjadt fű borítja, és a teraszunk előtt fecskék cikáznak. Ilyen karácsonyunk még sosem volt, talán nem is lesz több, de most ilyen van, és mindent mérlegre téve tulajdonképpen vállalható.

Láthatóság

A városból kivezető úton bicegnek az emberek. Van, aki mankóval. Van, aki csak úgy: torz, felemás végtagjaira bízva magát, rövidebb, izmosabb lábával előrelöki a testét, hosszabb, erőtlenebb lábát maga után húzza. Van, aki kerekesszékkal gurul. A legidősebb férfi kerekesszékkal haladt. Vállai valószerűtlenül kiszélesedtek, karjai megvastagodtak, ahogy az ócska szerkezetet tekerte maga alatt. Éveken át gurult erre-arra, a kerekesszék nem csak a testét vitte, de a városban összelomizott dolgokat is fel lehetett rá pakolni. Ő lett a bicegők, csoszogók, magukat vonszolók, előrelökők és lemaradók vezére a rozoga székével. Mindig ő vezette a menetet be a városba vagy ki a városból. Attól függően, hogy a gyűjtögetők portyára indultak, vagy hazafelé tartottak a zsákmánnyal. A kerekesszéket mindannyian tisztelettel és hállával követték. Ráaggatták a csomagjaikat, színes rongyokat kötöttek rá, és még egy sárgán villódzó láthatósági mellényt is a szék háttámlájára akasztottak. Lássa mindenki, merre gurul, akit követnek, és nyomában merre haladnak ők, a követők.

98

Senki nem tudja pontosan, kik ezek a bicegő emberek. Van, aki szerint a falubeli rokonházasságok miatt terjedt el valami hibás gén. Van, aki szerint a faluvégen azért lakik ennyi sérült ember, mert máshol nem kap helyet magának. Mások arról hírelnek: a csecsemőket szántszándékkal nyomorítják meg az alszegiek, hogy koldulni küldhessék őket.

A bicegők mellett egyre gyorsabb a forgalom. A falusi utat átminősítették, ma már gyorsforgalminak számít. Kitiltották innen a szekereket. Kerékpárutat kijelöltek ugyan, de azon senki nem mer közlekedni (leszámítva a bicegőket), az egyre nagyobb teljesítményű autók egyre kíméletlenebbül haladnak, az életét kockáztatja az, aki melléjük sodródik.

Harminc éve még csak tanyák voltak erre. Kis, dombok közé beékelődő zsákfalvak, az egykori mezőgazdasági társulások, kollektívek magukra maradt gyümölcsösei. Aztán megkezdődtek a telekspekulációk. A rendszerváltás után kivágták a gyümölcsösöket, majd amerikai típusú lakótelepeket, alvóvárosokat építettek egyenházakból. Messze az alszegi bicegőktől, és közel a városhoz. Elkezdődött a városból falura való költözés. Majd más városokból az ideköltözés. Egyre több román, egyre kevesebb magyar lakott itt, ahol a többség, hagyományosan, sokáig magyar volt. Az 1990-es összecsapások túl közel voltak. Amúgy is igazi cselédvidék ez: innen jártak a magyarok Bukarestbe, Budapestre szolgálni évtizedeken, évszázadokon át. Az elköltözésnek, elmenekülésnek hagyománya lett. Az ideköltöző románokban is megmozdult valami tradicionalizmus. Azt gondolták, ha megvesznek itt egy amerikai típusú, költséghatékony, könnyűvázás egyenházat, egy darabka Erdélyt vesznek vele. Vagy valamit, aminek tradíció- meg történelemjellege van, lehetőleg ár- és adókedvezménnyel, kocsibeállóval és gyárilag garantált családi idellel.

2022 utolsó estéin különösen sokat jártak a bicegők a városba. Az év végi pazarlást ki kell használni, ilyenkor nagyon sok hasznos, sőt ehető dologt lehet guberálni.

A forgalom folyamatosan nő. Hazatérnek az elvándorolt vendégmunkások, meg kell mutatniuk a falubelieknek, a szomszéd falubelieknek és a harmadik faluban lakóknak is, hogy érdemes volt elmenni. Van új, gyorsabb, nagyobb autójuk.

A történelmi tradíciót, társadalmi presztízst és családi idillt vásárló románokhoz látogatóba jönnek azok a románok, akiknek még nem sikerült ilyen üzletet kötniük. Nem kerestek elég pénzt külföldön, nem tudták eladni a bukaresti panellakást, vagy a korrupcióellenes harc, a gazdasági válság és az orosz–ukrán háború miatt nem nőttek várt és elvárt mértékben a jövedelmek. Sokkal több román látogat ide ilyenkor, mint amennyi itt lakik. És nagyon sok magyar látogat haza. Év végén találkoznak az Erdélyek a túlsúfolt, egykor falusi, mára gyorsforgalmivá előléptetett utakon. Csak a bicegők haladnak ugyanolyan rendületlenül, ugyanúgy: városba be, falura ki, mindig-mindig sok málhával. Ami nem hasznos, azt elégetik. A tűz a leghasznosabb.

Amikor a legnagyobb volt a forgalom, a legelviselhetetlenebb a forgalmi dugó, és benzingőzt pufogatva hallgatta mindenki a híreket az autósrádión, akkor mondták be a friss népszámlálási adatokat. Fogyunk. Nagyon fogyunk mi, románok és magyarok egyaránt. Majdnem hétszázezer magyarral él kevesebb Romániában, mint harminc évvel ezelőtt, a virágzó kollektíves almafák idejében. Hárommillió román is eltűnt.

Nem tűnik el senki, tudjuk, csak éppen máshol cseléd, vendégmunkás, beosztott, főnök, nem itt. Lüktet a táj, elnéptelenedik, benépesül, elnéptelenedik. A bicegés, az állandó.

Azon az estén, amikor az év végi ünnepekre hazaérkezők a népességfogyásról hallgatták a híreket a rádióban, és feltorlódott a forgalom, mindenki türelmetlenebbé vált. Már nagyon haza akartak érni az emberek, nevezzünk bármit is hazának. A nagymama házáat, ahova már csak vendégségbe térnek vissza. A rokonok otthonát, ahová nosztalgiázni még vissza-visszahívják az elszármazottakat. A frissen vásárolt ingatlant, amit mindenki igyekszik valahogy gyorsan, a prospektusoknak megfelelően belakni. Vagy az alszegi sufnit, ahova a városból lomizott bővít hazaviszik, törött üveggömbökkel, szélsodorta angyalhajjal díszítik, hogy legyen itt is fény, csillogás.

Az országban, ahol ekkora a népességfogyás, a kísérteti hazajárók alig fértek el egymás mellett. Folyamatos túlkölés, előzés kanyarban, sebességkorlát köteleességszerű, taktikus megszegése, nagy teljesítményű autók még nagyobb, lehető legnagyobb teljesítmény felé hajszolása. Ezt nevezik itt hazatérésnek.

A kerekesszékes férfit akkor sodorta el egy hazatérő, amikor már-már beköszöntött az ünnep. A bicegők majdnem a falu végén voltak, az autóval sietők pedig az utolsó métereken nyomták a gázt. Senki nem látta, mi történt valójában. Rossz helyen tekert a férfi? Nem volt számára jó hely. Nem vette észre a mellette elrobogó? Észrevette, de nem tudta kikerülni? Kérdések,

amelyeket nem tett fel senki. A kerekesszékes férfi halálát elkerülhetetlen, járulékos tényként kezelték. Mint az év végén kitartóan szitáló hóharmatot, a korai sötétedést, a sárba dermedő keréknyomokat. Menetrendszerű halál. Idő kérdése volt, mikor következik be, és az az idő eljött.

Mióta a szekereket kitiltották az utakról, amióta minden családnak lett egy, majd kettő, majd három autója, azóta nincs már helyük az ilyen bokrok alatt osonóknak. És különben is, mindig imbolyognak, el-elesnek. Kacatjait elhullatják. Csak a baj van velük. Aznap este megtörtént a baj.

A rendőrség gyorsan intézkedett. A vétkes autóvezetőről mindenki tudni vélte, nem volt vétkes. Hogy kerülhetett volna ki a kerekesszékest, akinek semmi keresnivalója nem volt a közúton? A baleset hírért röviden bementék a rádióba, de az újságok már nem adtak róla hírt. A magyar nyelvű sajtó utolsó példányai is aznap jelentek meg, amikor a népességfogyásról szóló adatokat közzétették, és amikor a kerekesszékes férfi meghalt. Nem volt különösebb összefüggés a szerkesztőség bezárása és a statisztikák romlása között. A halálesetről pedig még azok is csak nyűggel vettek tudomást, akiknek ez hivatali kötelességük volt: sietve helyszínelő rendőrök és cammogva érkező mentősök. Így esett a dolog. Megtörtént, aminek meg kellett történnie.

A nyomokat gyorsan feltakarították. Az év végi ünnepségeket zavartalanul megtartották. Volt petárdázás, koccintás, élő zene. Aztán kis késéssel megindultak a vendégmunkásjáratok, és messzire indultak azok az autók, amelyeknek nem jutott itt jutányos, tradicionális kocsibeálló.

100

A kerekesszékes férfiről már nem mondja el senki, hogy nagyon szeretett nevetni. Döcögve, zihálva vette a levegőt, és sípolva addig nevetett, amíg a szusz engedte. Nem csak azért vezette a bicegők sorát, mert az ő széke bírta a legnagyobb terhet. Hanem azért is, mert hangosan bele tudott nevetni az éjszakába. Szava messzire elért. Bajuszát hegyesre pödörte. Igaz, hogy lába nem volt, de két erős karjával bármit fel tudott emelni. Nem volt olyan eső, vihar, ami visszatartotta. Mindig ment, mindig jött, mindig hozott valamit a családjának. A Mindenki a családja volt, aki az alszegen a városból hazafelé bicegőket várta. Az az út attól volt az az út, mert mindig ott volt rajta a férfi. Ez volt a kerekesszékes ember útja. A férfi, akinek a nevét nem említették a rendőrségi krónikák, és akiről a megszűnő sajtó sem írt már egy szót sem, mindenkinek ismerte a nevét. Mindenkinek előre köszönt. A faluban, a szomszéd faluban és még a harmadik faluban is. Tudta, hogy kitől lehet várni valami jót. És azt különösen tudta, hogy kitől kell várni a rosszat. Azt is tudta, hogy egyszer elsodorja majd a négyütemű, nagy teljesítményű, bőrrüléses halál. Erős karjaival maga alatt így tekerte a kerekeket, nem félve sem életet, és különösen nem félve a halált.

A kerekesszékes férfit, kerekesszék nélkül, a faluvégi temető kerítésen túli parcellájába temetik. Nincs sírhalom, nincs jel annak, aki oda kerül.

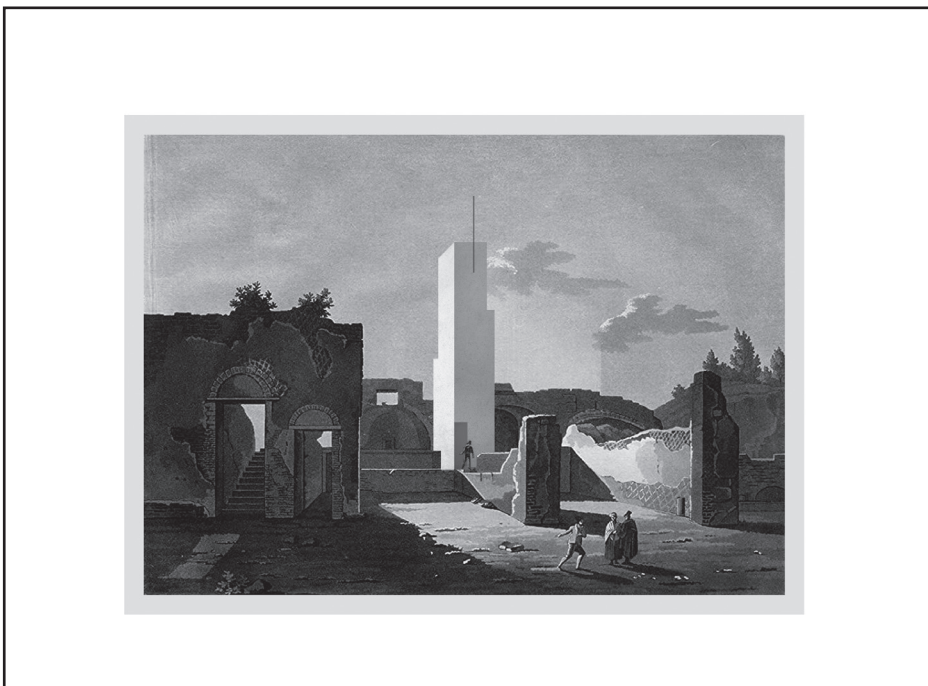
Az úton ezután szigorúbbak lesznek az ellenőrzések. Nem csak szekérrel, de kerekesszékekkel sem lehet erre járni. A nagy teljesítményű gépjárművek és a gyorsan haladóké lesz a tér.

A város utáni fűzfabokrok egyikén fityeg egy koszló, rojtos láthatósági mel-

lény. Csak az veszi észre, aki gyakran elmegy itt, és tudja, hogy kell letérni a forgalmas aszfaltról. Olyan, mintha a szél fújta volna oda. Olyan, mintha véletlenül lobogna a többi papírfecni, rongydarab, ide-oda sodródó szemét között a láthatatlan látható. Jele annak, hogy erre járt egykor a nagy bajszú, erős karú ember. Voltak erre gyümölcsösök. Hétszázezer ember. És újságok, amelyekben történeteket írtak, üzeneteket hagytak egymásnak az emberek, akiknek ma már nyomuk sincs.

Egyszer majd megkopnak a sorházak, beomlanak a kocsibeállók. A leg-erősebb motor is lefullad. Az új negyedeket felferi a gyom. A temetőkertben nem csak a jeltelen sírok tűnnek el a semmibe, de szétporladnak a hivatkozódó síremlékek is.

Nem marad más, csak az a döcögő, sípoló nevetés. Az állhatatosan, dacosan messzire kiáltott nevetések, köszönések visszhangja. És a tekintet, amely állta az életet és állta a halált.

Bodonyi Zoltán: Romok I.

Magára maradt szociológia

Egy német kiadó vállalkozott arra, hogy Szelényi Iván írásaiból kiadjon egy válogatást, mely átfogó képet ad a szerző múlt század hatvanas éveiben kezdődött és ma is tartó munkásságáról. Az írások mind angolul születtek, ami nem véletlen. Szelényit 1975-ben a Magyarországon akkor regnáló hatalom kiakolbóította az országból, aki ettől fogva rákényszerült az angol nyelvű publikálásra.

A gyűjtemény első darabja 1969-ben, utolsó darabja 2020-ban született, de a függelékben az Oroszország és Ukrajna között 2022. február 24-én kitört háborúra vonatkozó egészen friss jegyzeteket is olvashatunk. A kötetet végigolvassva képet alkothatunk egy következetesen épített életműről, melynek titka, hogy a szerzőt a hatalom száműzhette, de ő gondolatban ott maradt, ahonnan távoznia kellett. A részben önállóan, részben társszerzőkkel írt cikkek azt mutatják, hogy Szelényit intellektuálisan örökre foglyul ejtette a rendszer, mely kitaszította. A könyv 133. oldalán Saint-Simon és Comte kapcsán említi, hogy a szociológia és a szocializmus között a kezdetektől fogva eltéphetetlen kapcsolat jött létre, ami azt hozta magával, hogy a szociológia lett a liberális politikai gazdaságtan alternatívája, éppen úgy, ahogyan a szocializmus a kapitalizmus alternatívájaként lépett fel. A kapcsolat akkor vált életfontosságvá, amikor a szocializmus Marx által kigondolt lehetőségét Lenin megvalósította.

A szociológia és a szocializmus viszonya héjánászhoz volt hasonló, amikor is sosem lehetett tudni, hogy a vijjogva, sírva, kergetőzve úzó felek szeretik vagy gyűlölik egymást. A huszadik század második évtizedében született násznak a történelem ugyanazon század utolsó évtizedében vetett véget, amikor elpusztult a szocializmus, és özvegyi sorsra jutott, magára maradt a szociológia.

Szelényi Iván ma már klasszikusnak mondható szociológiai életműve a szocializmus radikális bírálata jegyében született, miközben a szerző elkötelezett maradt a szociológia és a szocializmus közötti eredeti affinitást megalapozó értékek iránt. A kötetet annotált és részletesen magyarázott tartalomjegyzék vezet be, melyből kiderül, hogy az öt tartalmi egység két nagy részre tagolódik. Az első rész azokat az írásokat tartalmazza, amikor a megírás idejében még volt, vagy ahogyan akkoriban mondták, „reálisan létezett” a szocializmus. A második részben olvasható írások akkor születtek, amikor a szocializmus már a múlté lett, de mint kiderült, valójában nem múlt el, hanem Gólemként újraéledt.

Amikor még Magyarországon élt, kutatott és írt, Szelényi egyike volt a többi kiváló magyar szociológusnak, akik idegenbe nem kényszerülve nem lettek világhírűek, mert szofisztikált rendszerkritikájuk nem verte ki az egyre kevésbé éber hatalom biztosítékait, ugyanakkor zömmel magyarul megjelent cikkeik és könyveik semmivel sem maradnak

mögötte Szelényi angolul megjelent, joggal nemzetközi hírnévre szert tett írásainak.

A kötet első részében található az emigráció után már angolul írt két cikk, ezekben a szerző tömören, világosan és meggyőzően összefoglalja az emigrációja előtt született gondolatait, melyek kritikái iránya a hatalom ingerküszöbét elérve külföldre kényszerítette a szerzőt. Az első cikk megjelenésének ideje 1979. Szelényi ebben foglalja össze a későbbi szocializmuskritikájának kiindulópontjául szolgáló empirikus alapon született felfedezését, mely szerint a szocializmusban (is) a Máté-effektus érvényesül: „Mindenkinek, akinek van, adatik, és bővelkedni fog; attól pedig, akinek nincs, még az is elvétetik, amije van.” Ez azt jelenti, hogy az előnyös helyzetben lévők helyzetük-nél fogva további előnyökhöz jutnak, míg a rossz helyzetűek hátrányai fokozódnak. Szelényi Iván Konrád Györggyel együtt végzett kutatásai az új lakások elosztása során mutatták ki, hogy a lakáshoz jutásban nem a rászorulóok voltak előnyben, hanem azok, akik az államszocialista rendszerben elfoglalt jó helyzetük folytán lakáshoz jutva még tovább tudták javítani helyzetüket. Ladányi János ugyanezt a tendenciát mutatta ki az összes pénzbeli és természetbeni társadalmi juttatás, valamint az állam által dotált termékek fogyasztói árának körében. Az empirikus tények alapján kimondhatóvá vált, hogy a szocializmus a marxi elveknek megfelelően a magántulajdon kíméletlen felszámolásával megszüntette ugyan a kapitalizmus szülte társadalmi egyenlőtlenségeket, de nem teremtette meg a szocialisták által megálmodott egyenlőséget a társadalom

tagjai között. Szelényi vaslogikával kimutatta, hogy a szocializmusban újjáéledt egyenlőtlenségek alapja a javak újraelosztását megvalósító gazdaság- és társadalompolitika volt.

A másik cikkben a szerző a szocialista társadalom működésmódját alapvetően meghatározó redistribúcióból törvényszerűen következő szociológiai és politikai elméleti állításokat foglalta össze az angolul olvasók számára. A cikk alapját képező könyvet Konrád Györggyel közösen írta magyarul 1974-ben, de a könyv akkor Magyarországon nem jelenhetett meg. A kézirat első olvasói a belügyi szervek és az MSZMP Központi Bizottsága által megbízott munkacsoport tagjai közül kerültek ki, akik úgy döntöttek, hogy *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* címet viselő könyv megjelenése veszélyeztethetné a proletárdiktatúrát, s a könyv szerzőinek nincs helyük a szocializmust építő társadalomban.

Konrád György végül nem engedelmeskedett az emigrációra való felszólításnak, mivel íróként nem hagyhatta hátra hazáját, a magyar nyelvet, de szerzőtársa, Szelényi Iván, megtapasztalva a Gyorskocsi utcai ügyészség vendégszeretetét, 1975-ben emigrált. A kettejük által írott könyv végül New Yorkban jelent meg angolul 1979-ben, s egy csapásra meghozta a szerzők számára a világhírt, melynek eredményeként Szelényi az USA legjobb egyetemei által felajánlott professzori stallumok között válogathatott. A könyvben kifejtett gondolatokat kristálytisztá logikával, tömören foglalja össze az 1982-ben angol nyelven megjelent cikk, melynek olvastán megérthetjük, hogy mi váltotta ki a szocializmus politikai

mentálhigiénéjén őrködő magyar hatóságok haragját, s mi a könyv mindmáig tartó hatásának titka.

A könyv ugyanis nem egyszerűen a redisztribúciós elvek mentén működő szocializmus kérlelhetetlen következményeként megjelenő társadalmi egyenlőtlenségeket mutatja ki, hanem a rendszer működtetőit is leleplezve az éppen virágkorát élő szocializmus bal- és jobboldalon egyaránt elhitt élethazugságát zúzta szét, miszerint a munkások, a parasztok és a velük együtt menetelő értelmiségiek a társadalmi egyenlőtlenségeket kiküszöbölő osztály nélküli társadalom babaházát építik fel. Szelényi és Konrád könyve azért váltott ki Magyarországon politikai, Nyugaton szociológiai vihart, mert elvágta a szocialista társadalmak struktúrájának leírását Keleten és Nyugaton egyaránt megbénító gordiuszi csomót. A megoldáshoz annak idején már Trockij is közel járt, de az ő kezében nem voltak empirikus tények, s Sztálin gondoskodott arról, hogy követőivel együtt elnémuljon. A fonalat Dilas vette fel, aki Tito börtönében a szocialista társadalomban a politikai uralmat gyakorló új osztály kialakulásáról írt Nyugatra kicsempésett és ott 1957-ben megjelent könyvében.

Szelényi és Konrád könyve szociológiailag releváns és empirikusan megalapozott érveléssel töltötte ki a létező szocializmus társadalmi struktúrájának leírásában a Trockij és Dilas által üresen hagyott helyet, rámutatva, hogy a redisztribúció rendszerének logisztikai és legitimációs működtetésében betöltött kulcsszerepénél fogva az értelmiség aspirálhat leginkább az új osztály cí-

mére, annál is inkább, mert a hatalmat gyakorló párt- és állami bürokrácia, valamint az értelmiség között nincs kínai fal.

A kötet további írásai a múlttá vált szocializmus szívós örökségével birkóznak, azt kutatva, hogy mi történt a bürokrácia és az értelmiség távolról sem szent szövetségéből lett új osztállyal a szocialista rendszer összeomlását követően, amikor a Szovjetunióra és csatlós államaira rászabadult a kapitalizmus. Szelényi Iván lányával, az ugyancsak kiváló szociológussá vált Szelényi Szonjával együtt írt cikkben a rendszerváltás hajnalán, 1993-ban hat rendszerváltó országban végzett összehasonlító kutatás eredményeit foglalja össze, melyek alapján megválaszolható az elméleti kérdés, hogy reprodukciós vagy a cirkulációs modell magyarázza-e inkább a régi rendszer elitjére az új rendszerben váró sorsot. A szerzők helyesen állapítják meg, hogy az átalakulás egyik volt szocialista országban sem ment végbe forradalmi úton, azonban az egyes országok között már különbségek mutatkoztak abban, hogy az egykori államszocialista elit milyen mértékben volt képes átmenteni magát a kibontakozó kapitalista rendszerbe. Oroszországban az egykori titkosszolgálatok által keresztül-kasul átvárt nomenklatúra minden további nehézség nélkül reprodukálta magát a kapitalistává vált rendszer uralmi pozícióiban. A szovjet uralom alól kiszabadult országokban az átmentéshez a korábban megszerzett politikai tőke csak akkor volt elegendő, ha kulturális tőke is társult hozzá. Szalai Erzsébetre hivatkoznak a szerzők, aki az elsők között jelezte, hogy a cirku-

lációs elitváltás rostáján egyesek kihullanak, mások viszont fennmaradnak.

A létező szocializmus kihalásával előzvegyült szociológia művelői nem maradtak kenyér nélkül, mivel mint láttuk, a kapitalizmusba való átmenet során akár a reprodukció, akár a cirkuláció paradigmája érvényesült, az újonnan kiépült társadalmi struktúra nem szakította meg a korábbi elitek gazdasági hatalmát, csak mint Esterházy Péter mondta, a régiből verbuválódott új osztály kapott egy vajszínű árnyalatot. Gil Eyal és Eleanor Townsley társszerzőkkel 2003-ban írt cikkében Szelényi a szociológia nélküli világban a szociológia feladatát a neoliberális alapokon nyugvó globalizáció kritikájában látja. A szerzők szerint az elvesztett tárgya helyett új tárgyra találó szociológia számára Kelet-Európa történelmi laboratórium, ahol a szociológusok a kapitalisták nélküli kapitalizmust kutathatják. Lawrence P. Kinggel együtt írt tanulmányában Szelényi a közép-európai egykori szocialista országok mellett a vizsgálat körét Kínára és Vietnámra is kiterjeszti, aminek alapján azt a fontos megállapítást teszi, hogy a kapitalisták nélkül létrejött kapitalizmus egyik posztszocialista országban sem felelt meg a kapitalizmus ideáltípusának, hanem mindenütt sajátos vonások bukkantak fel, melyek tanulmányozása révén három változat különböztethető meg. Az alulról indult változások eredményeként hibrid kapitalizmus létrejöttéről beszélhetünk. A felülről kikényszerített változások sokkja az állam által kijelölt haszonélvezők patriomoniális kapitalizmusát eredményezték. Liberális kapitalizmus,

legalábbis kezdetben, ott jött létre, ahol a külföldi tőkével együtt megérkeztek a kapitalisták is.

A posztszocialista gazdaság eredetnek kapitalizmusa nem maradhatott következmény nélkül a marxizmus-leninizmus ma már nemigen beszélt nyelvén „felépítménynek” nevezett politikai rendszer formálódásában sem. A rendszerváltozások eredetileg eltervezett foratókönyve szerint a kapitalizmusba való átmenet a liberális demokrácia ideáljainak megfelelő politikai rendszert eredményezett volna, melynek része a hatalmi ágak szétválasztása, a sajtószabadság, a hatalomért rendszeres időközönként választásokon versenyző pártok működése, s last but not least a tevékeny és éber civil társadalom.

A szocializmus eltűnésével tárgyavesztett szociológia a rendszerváltozások várt következményeinek elmaradásával keletkezett posztszocialista gazdasági-politikai formációban találta meg új tárgyát, melynek megértéséhez Szelényi halhatatlan mesteréhez, Max Weberhez fordult. A kötet társadalomelméleti szempontból leginkább inspiratív tanulmánya Weber klasszikus hatalomfelfogása alapján keresi a választ arra a kérdésre, hogy mi adja a posztszocialista társadalmak legitimációs bázisát. Első nekifutásra a kísérlet eredménytelen lett, mivel a szerző úgy látja, hogy a posztszocializmusban az uralomnak nem forrása a vezető karizmája, hagyomány sincs, mely hitelesíthetné, s a demokratikus intézmények kiürülése folytán a hatalom a jog adta racionalitás biztonságára sem számíthat. Mindezek ellenére a posztszocialista államban a politikai vezetők a hatal-

mat szilárdan a markukban tartják, amihez láthatóan nincs szükségük a diktatúrákban szokásosan alkalmazott eszközökre.

A szerző elemzéseiből kitűnik, hogy a hajdan volt szovjet befolyási övezetben nyugatról keletre haladva a rendszerváltozás láthatóan egyre kevésbé eredményezett konszolidált demokráciát az egyes poszt szocialista országokban, melyek közül Közép-Európában kirí a korábban követett nyugat-európai irány helyett Oroszország nyomába szegődő Magyarország. E két országban azonosítja Szelényi Weber hatalomtipológiájának a szakirodalomban korábban nem tárgyalt negyedik tagját, mely a hatalom zökkenőmentes működését az alávetettek akaratából született beleegyezésére vezeti vissza, amihez nem kell karizma, hagyomány és jog, elég a propaganda és a kábító nacionalista ideológia.

A következőkben olvasható, Csillag Tamással együtt írt tanulmány a weberi negyedik hatalom magyarító típus nyomán elindulva keresi a liberális demokrácia útvjáról letért, de a diktatúra ismérveit nélkülöző, korábban sosem látott politikai rendszer leírási lehetőségeit. Az első probléma, mellyel a leírásra vállalkozóknak meg kell küzdeniük, a név megtalálása, melynek révén a sem nem demokratikus, sem nem diktatórikus, különös gazdasági és politikai rendszer megkülönböztethető a szakirodalomban Arisztotelész nyomán ismert típusoktól. Magyar Bálint már 2001-ben felvetette, hogy a magyar államban vannak maffiaszerű fejlemények, melyeknek azonban az akkori kormányerők 2002-ben elszenvedett veresége véget vetett. A baloldal 2010-ben bekövetkezett

katasztrófális bukását követően a 2001-ben inkább gondolat kísérletként felvetett lehetőség egyre markánsabban valósággá vált, amit Magyar Bálint 2013-tól egymást követően társszerzőkkel, majd munkatársával, Madlovics Bálinttal együtt publikált könyvekben nyomon követett és elemzett. A „maffiaállam” csak egy a lehetséges elnevezések közül, melyek sorában ott van az „autokrácia”, az „irányított demokrácia”, a „politikai kapitalizmus” a „haveri kapitalizmus” vagy a kevesek által érthető „neopatrimonialis neo-prebentilizmus”. Az új rendszer lényege a köztulajdon és a magántulajdon közötti határ felpuhítása, melynek révén a hatalom korlátlan befolyást nyer a gazdasági élet főszereplői felett, és a nyilvánosságban a pluralizmust elfojtva ideológiai eszközökkel uralma alá hajtja a lelkeket is. E riasztó fordulat előzményét a szerzők I. Miklós Oroszországában látják, amittől jelenleg Magyarország ma még szerencsére fényévnnyi távolságban van.

A kötet Mihályi Péterrel együtt írt két utolsó tanulmánya egyikében a megszilárdult illiberális gazdasági-társadalmi formáció működésmódjában kulcsszerepet játszó, politikai szempontok alapján meghatározott járadékvadászatról van szó, mely végzetesen elzárja a piaci érvényesülésen alapuló liberális kapitalista társadalom kiépülése felé vezető utat. A szerzők nem mondják ki, de felkínálják a szomorú következtetést, mely szerint a kelet-közép-európai fejlődési régió országai a jelek szerint még hosszú ideig nem lesznek képesek rátérni a nyugat-európai gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés útjára, melynek

álma a rendszerváltás eufóriájában megvalósulni látszott. A másik tanulmány a Budapestről 1919-ben elszármazott Polányi Károly hirtelen időszerűvé vált gazdasági antropológiai munkásságát elemzi, mely segít megértetni, hogy a gazdagság létrehozására képtelen járadékvadászat miként éleszti újjá a már egyszer csődbe torkolt redistributív gazdaságot, s taszítja szakadékba az egész társadalmat.

Epilógusként két rövid jegyzetet olvashatunk az Oroszország és Ukrajna között éppen zajló háborúban ütköző etno-politikai motivációkról. A jegyzetekből kiderül, hogy a háborúnak nem látszik a vége, de az sejthető, hogy ha vége lesz, abban senkinek sem lesz öröme.

Bár Szelényi Iván alkotó munkáját javarészt külföldön végezte, tanulmányait angolul írta és közölte, világhírűvé válva is megmaradt magyar szociológusnak, ahogyan

Jürgen Habermas német és Pierre Bourdieu francia szociológus maradt. Most publikált kötete azt mutatja, hogy ragaszkodik a térséghez, melynek szülötte, ragaszkodik témájához, mely elhagyta. Még az sem biztos, hogy a szociológia és a szocializmus válása végleges lesz. Az egyenlőség ígérete túl erős ahhoz, hogy a posztoszocializmus kegyetlen hibrid kapitalizmusa által teremtett egyenlőtlenségek elszenvedői ne akarják méltatlannak érzett helyzetüket javítani. Szelényi könyve arról tanúskodik, hogy sosem adta fel elméleti igényességét, módszertani szigorát, s ami a legfontosabb, kritikai gondolkodását, melynek középontjában az egyenlőség, a szabadság és az igazságosság áll.

Iván Szelényi: From State Socialism to Post-Communist Capitalism. Critical Perspectives. Wiesbaden, 2022, Harrassowitz Verlag. 323 oldal.

107

Pető Iván

A magyar Schindler?

Az 1993-ban bemutatott Steven Spielberg rendezte filmnek köszönhetően Oscar Schindler neve közzismert. A sok tekintetben hozzá hasonlítható Szalai Pál ezzel szemben még Magyarországon is szinte ismeretlen. Pedig mindketten megkapták zsidómentő tevékenységükért a *Világ Igaza* kitüntetést (Szalai 2008-ban), és egyébként is, nem nehéz párhuzamokat találni a két történet között. Helye volt tehát az igen szerény küllemű, Szalai Pál

életét bemutató, Karsai László által írt kötetnek.

A Wallenberg Egyesület, amely pályázatot írt ki az életrajz megírására, nyilván tudta, hogy nem várhat szép, kerek, hollywoodias történetet. Ez a meglévő ismeretek alapján is bizonyos volt, de Karsai munkássága is garanciát jelentett erre. A főhős elismerést érdemlő tettei miatt kapott ugyan kötetet, de ehhez képest például meglehetősen sűrűn ismétlődik a szövegben: nem felel meg

a valóságnak valamely önmagáról fellelhető állítása. Egyébként Szalai tettei, de általában a nyilas korszak kapcsán is sokszor olvashatók a könyvben más történészek munkáira, nézeteire kritikai megjegyzések, mondván, állításaikat nem bizonyították, interpretációjuk megalapozatlan.

A Schindler–Szalai-párhuzam meghatározó eleme, hogy egyikük sem volt magasabb posztot betöltő politikus vagy hadvezér, de időlegesen olyan szerepben találták magukat, hogy sokak élete függött tőlük. Mindkettejükre áll, hogy a világháború előtti múltjuk messze nem volt makulátlan, de paradox módon ez tette lehetővé, hogy később embereket mentsenek. Schindler, amire az említett film érdemben nem tér ki, 1935-től tagja volt a csehszlovákiai szudétanémet pártnak, 1939-től a náci pártnak, korábban alkoholproblémái voltak, garázdaságért is előállították, Csehszlovákia német megszállása előtt a német katonai hírszerzésnek dolgozott. Szalai 1937-ben, 22 évesen lépett be a Pálffy Fidél-féle Magyar Nemzetiszocialista Pártba, majd két évvel később átigazolt a nyilasokhoz. Budapesti ifjúsági vezetőként 1940 elején államrendellenes cselekedetek miatt nyolc hónapos börtönre ítélték, felsőbb fokon büntetését egy évre szigorították.

Egyáltalán nem tekinthető az előélet szerves folytatásának tehát, amikor eltérő módon, de Schindler és Szalai is jelentős számú veszélyeztetett embert (zsidót) mentett. Schindler humanitárius tevékenysége évekig tartott (Lengyelország náci megszállásától a háború végéig), közvetlenül több mint 1000

zsidó alkalmazottjáról gondoskodott. Szalai, személyes sorsa és a magyarországi viszonyok révén az 1944. október 15. utáni napoktól, a nyilasok rendőrségi összekötőjeként 1945. január 18-ig, Pest felszabadításáig segítette a diszkrimináltakat, üldözötteket. Feltehetően több százan köszönhetik neki az életüket, de a pontos szám nem állapítható meg. Bennfentes információi alapján a várható razzizáról előre értesített csillagos házakat, posztja révén képes volt alkalmanként reguláris rendőri erőkkkel, olykor hivatalos nyilas fegyveresekkel megakadályozni helyi nyilascsoportok, német és magyar katonák zsidókkal szembeni önkényeskedését, rablási szándékát, egyebek között a budapesti gettóban is. Nem fogadott el hálaként pénzt, ajándékot, még egy szál cigarettát sem – mondták róla utólag.

A két életút abban is hasonló, hogy 1945 után másként és másként, újra „hétköznapi” emberként éltek tovább. A Nyugatra került Schindler fordultatos sorsára itt nem érdemes kitérni, legfeljebb annyit indokolt megjegyezni, hogy zsidómentő érdemeiért jelentékeny pénzügyi támogatásban részesült. Szalai élete is viszontagságosan alakult, de ő a hazai viszonyok miatt korábbi tevékenysége elismeréseként a megmentettektől „csak” igazolást kaphatott, amivel a büntetőítéleteket elkerülte ugyan, de a további államhatalmi zaklatásoknak ez sem vette elejét.

Szalai életrajza az igen-igen hiányos források miatt erősen töredezkes. Nem tudható például, hogy 1942-ben miért maradt (vagy lépett) ki a Nyilaskeresztes Pártból. (Arról sincs közvetlen forrás, hogy miért lépett be, de itt feltételezhető, hogy

tetszett neki, amit a szélsőjobb képviselt.) Ugyancsak nem ismert, hogy miért reaktiválták a nyilas puccs után, és mivel érdemelte ki a kapott posztot – bár börtönbüntetése nyilván informális rangot teremtett számára. Politikai orientációja alapján elkötelezett antiszemitának kellett lennie, így nem világos, hogy miért vált zsidómentővé, és néhány eseten túl tettei sem ismerhetők pontosan. Nem derült ki, hogy miután 1956-ban kivándorolt Amerikába, mikor és miért változtatta nevét Sterlingre stb. Új életét egyébként liftesként kezdte, később Los Angelesben jól menő üzletet működtetett. Tartotta a kapcsolatot az Erdélyben korábbi feleségével élő lányával, akinek és más családtagjainak, amikor meglátogatták, nem beszélt a múltjáról. Tudható, az 1980-as évek végén ambicionálta, hogy megkapja a Világ Igaza kitüntetését.

Szalaiinak 1945 után többször kellett vallomást tennie a politikai rendőrségen, az első években néhány hírlapi cikk is foglalkozott vele, majd évtizedekkel később, élete vége felé (1994-ben hunyt el) hosszabb nyilatkozatokat is adott, illetve kutatókkal is levelezett. Karsai részletesen bemutatja, hogy alapvető tényeket illetően milyen eltérések találhatók a „megszólalások” között. A kötet olykor rendkívül aprólékos elemzéssel, máskor a körülmények alapos ismeretére épülő logikai érveléssel választja szét azt, ami bizonyosan tudható, amit a feltételezések megengednek, és ami bizonyosan nem történhetett úgy, ahogy Szalai utólag állította vagy mások leírták.

Szalai tudta, mihez tartsa magát a kihallgatásokon, nyilas múltjáról azt kell mondania, ami nem mond el-

lent a bizonyítékoknak, a pozícióját javító állításokat addig képviselheti, ameddig nincsenek cáfoló bizonyítékok, tanúk. Az időskori interjúkban nyilván a korábban felépített legendák őrzése, esetleg erősítése volt a motivációja, sokszor talán úgy, hogy a valóság már számára is elhomályosult, a legenda is valósággá vált. Karsai olykor arra is kitér, hogy a szükséges ismeretek hiányában akár a kihallgatók, akár az interjúzók hol mulasztották el a homályos részleteket tisztázni, a további kérdéseket feltenni. Érti Szalai motivációit, így múltja szépítése miatt nem hirdet felette morális ítéletet.

Szalai az új rendszerben először 1945 februárjától májusig került vizsgálati fogságba. Állítása szerint a zsidó hitközség őt ismerő vezetőinek tanácsára önként jelentkezett. Az eredeti igazoló iratok nem kerültek elő, de a felmentő ítéletben hangsúlyosan szerepelnek a mellette szóló kiállások, egyebek között a korábbi Zsidó Tanács, ekkor a hitközség vezetői közül Domonkos Miksa, Stöckler Lajos igazolta, hogy életüket Szalaiinak köszönhetik. Ugyanezt tanúsította a maga nevében a színész Rózsahegyi Kálmán is, Fleischmann Ottó pedig a Wallenberggel való együttműködését hitelesítette. Szalait a negyvenes évek második felében lényegében minden évben beidézték a politikai rendőrségre tanúként, hogy kihallgassák az éppen kézre került nyilasok vagy más vádlottak ügyében. A kor légkörét ismerve is nyilvánvaló, de a Karsai által leírtak megerősítik, soha nem lehetett biztos abban, hogy nem válik tanúból vádlottá. Mindenestre ilyenkor újabb és újabb variációban számolt be életéről, tet-

teiről, múltjáról. 1951-ben, amikor bátran kiállt a hadifogságból visszatért Sédey Gyula mellett, a korábbi rendőrfőkapitány elleni eljárásban az ő felmentő ítéletének felülvizsgálata is felmerült, vagyis egyértelműen célkeresztbe került. (A politikai rendőrség részéről az ügyet a más-honnan jobban ismert Komlós János konstruálta.) Szalainak ekkor még segíteni tudtak a korábban is mellette tanúskodók, de 1953-ban már vele és másokkal együtt az említett Stöcklert és Domonkost is lefogták. A Szovjetunióban zajló „anticionista” akciókat követve Magyarországon is kirakatpert terveztek, az egykori Zsidó Tanácsot és a vele kapcsolatban állókat vádolták Wallenberg meggyilkolásával. Sztálin halálát követően, néhány hónap elteltével azután ejtették az ügyet.

1945 után, az idő múlásával fokozatosan összeállt egy kép, a gettó tervezett nyilas/SS-felrobbantási tervéről, és ebben Szalai is helyet kapott, mint aki szerepet játszott az akció megakadályozásában. Karsai meggyőzően állítja, szinte bizonyos, hogy ilyen terv nem létezett. Egyik érve, hogy 1945 után egy ideig sem Szalai, sem például a Zsidó Tanács tagjai vagy mások nem beszéltek ilyesmiről, holott az ügy kiemelkedő jelentősége, akár a gonoszság, akár a hőstett prezentálására kézenfekvő lett volna. Nyilván nem elhatározottan, hanem lépésről lépésre épült fel a legenda, konstruálta meg Szalai is a maga szerepét az ügyben. A könyv életrajzon, kortörténeten messze túlmutató eleme egyébként a kollektív emlékezet, a képzelt és a „valódi” történelem viszonyának plasztikus bemutatása, elsősorban éppen a gettó felrobbantási tervének ügyében.

A kötetnek van egy nem a tárgyhoz tartozó eleme, amely mellett nem lehet szó nélkül elmenni. (Persze ha erőteljesen általánosítva, a mű tárgyának az emberi viselkedés sajátosságait tekintjük, akkor az itt következők is részei a témának.) A könyv felelős kiadója és *Ajánlásának* szerzője a Wallenberg Egyesület elnöke, dr. Sebes József. Rőla több évvel ezelőtt, dokumentummal alátámasztva közzétették, hogy a rendszerváltás előtt a politikai rendőrség szigorúan titkos állományú (szt) tisztje volt. Akit nem nagyon érdekel az ilyesmi, nyilván nem feltétlenül követi a hasonló információkat, és bizonyos, hogy nem jegyzi meg a számára indifferens neveket. Mivel azonban Kis János *Szabadságra ítélve* című önéletrajzi interjúkötetében (Kalligram, 2021) a Wallenberg Egyesülettel együtt nevezi meg Sebest (236–238. oldal), nekem a Szalai-életrajzot olvasva „beugrott” a név.

Sebes tehát nem afféle egyszerű besúgó, hanem szt tiszt volt, mint Kis könyvéből kitetszik, nyilván egyebek között provokációt szervezett, kivitelezett. Éppen Szalai története is bizonyítja, az emberek, nézeteik változhatnak, de arról nem tudok, hogy dr. Sebes 1990 után tanújelét adta volna bármilyen megbánásnak, bizonyos, hogy még csak elnézést sem kért azoktól, akiknek közvetlenül ártani kívánt, vagyis úgy véli, egykor helyesen cselekedett. Nem tudom és nem foglalkoztat, hogy miért választotta éppen a Wallenberg Egyesületet utóélete helyszínéül. (1990 után évekig az oktatással, kultúrával foglalkozó minisztérium személyzeti, humánpolitikai részlegén volt párhuzamosan magas poszton.)

Érdekelt viszont, hogy Karsai László tudja-e, ki az, aki ajánlja a Szalai Pálról szóló művét. Kérdésemre kitűnt, csak amikor már jócskán benne volt munkájában, akkor világosította fel egy ismerőse, Kis János könyvét is akkoriban olvasta. A hozzá közel állók egyértelműen azt képviselték, hogy műve az érdekes,

fontos, ilyesmiért nem volna helyes lemondani megjelentetéséről, így átrendült kétségein.

Karsai László: Szalai Pál. Politikai életrajz. Budapest, 2022, Wallenberg Füzetek XII. 244 oldal, 3000 forint.

Körizs Imre

Mézben futva

Fodor Géza, a nagy operakritikus írta, hogy a bírálói ízlés szélesebb, mint a személyes: ha egy mű színpadi előadása kreatívan önti formába a mögötte kitapintható, összefüggő és észszerű értelmezői megfontolásokat, akkor azt a kritikus sikeres interpretációnak tekinti, akkor is, ha személy szerint az ízlése mást diktálna. Nekem nem igazán tetszett Visky András új és egyben első regénye, és ha az elsőpró kritikai siker közepette ez meglehetősen magányos érzésnek tűnik is, nem biztos, hogy csak az ízlésspreferenciáim jelentik a problémát. Különösen a könyv első fele olvastán éreztem olyan ellenállást, mintha – Garaczi egyik emlékezetes képét idézve – mézben futnék.

A könyv súlyos témával foglalkozik: egy partiumi református lelkészt, akinek mély vallásossága teljesen idegen az ezt magára nézve okkal veszélyesnek érző kommunista rendszertől, 1957-ben huszonkét évi börtönnel sújtanak, majd a családját, a feleségét és hét gyermekét csaknem öt évre kitelepítik. Először egy Răchitoasa (Rekettyés) nevű

táborba kerülnek, Moldvába, Bihar megyétől, ahol addig éltek, hatszáz kilométerre, később egy ironikusnak is felfogható nevet viselő településre (Freidorf – Szabadfalu), Temesvár mellé, hogy a gyerekek iskolába jár hassanak, majd miután a hivatalosságok rájönnek, hogy ez az elhelyezés túl jó egy magyar családnak, végül a Duna-deltába telepítik őket, a Lătesti nevű lágerbe, száz kilométerrel még Răchitoasától is távolabbra. (Mint a helynév ragozott alakjaiból kitűnik, az -esti végű román szavakban az utolsó i betű néma, mint például Bucuresti nevében is.)

Domicilu obligatoriu, azaz kényszerlakhely, D. O., magyarul, zárt e-vel ejtve: deo. A főszereplők tehát „deósok”. Mint az író nem egy interjújában elmondta, majdnem ez is lett a könyv címe, nagybetűvel: Dëo, ami nyilvánvalóan az isten jelentésű latin *deus* szóra is utalt volna. Sajnálom, hogy végül egy sokkal áttetszőbb, a maga laposságában is „hatásosabb”, szociográfiászerűbb cím lett a nyerő, még akkor is, ha a

kitelepítés maga – mint arra egyik interjújában Visky ugyancsak utal – a menekültválság és az ukrainai háború miatt ma világállapotnak is felfogható. Nagy szerencse ugyanakkor, hogy Visky Andrást egyes pályatársaival ellentétben visszatartja az ízlése attól, hogy azt mondja, tulajdonképpen ő is menekült lenne, vagy hogy folyamatosan kitelepítésben élne. Mivel élt kitelepítésben, ő pontosan tudja, hogy most nem abban él, bár tisztában van a légerekben apa nélkül eltöltött négy és fél évnek az akár a saját gyermekeihez való viszonyát illető következményeivel is.

A lelkésznet, a szegény, osztrák katolikus családból származó, budapesti születésű, elmagyarosodott Sollich Júliát és a hét gyereket csodálatos módon elkíséri a kitelepítésbe egy fiatal nő is, Deme Márka, akit a családban csak Nényunak hívnak. Ő egy tizenkét gyerekes család legkisebb, korán félárvaságra jutott sarja, és eredetileg csak néhány hétre lett volna a Visky család vendége (a szereplők a könyvben az író nevét viselik, és történeteik többnyire még részleteikben is megfelelnek a máshonnan ismerhető valóság elemeinek), de a lelkész apa egy ószövetségi szertartás keretében háza mintegy önkéntes és örökös szolgájának nyilvánítja a családhoz végső-kig ragaszkodó lányt. Úgy érzem, a könyv legemlékezetesebb szereplője Nényu: míg az apa a regény nagyobb részében csak hiányával van jelen, az anya ábrázolása pedig a végletekig idealizált, ennek a különös, helyenként igen együgyűnek mutatózó, erős és mégis gyengéd fiatal nőnek a rajza igazán plasztikusra sikerült.

A szertartás egyébként Mózes ötödik könyvének megfelelően úgy zajlik, hogy a lelkész, miközben a felesége a vonatkozó bibliai helyet olvassa fel, az ajtófélfánál egy árral átszúrja Nényu fülét. Több videó is fent van a YouTube-on, amelynek tartalma rokon a *Kitelepítésével*. Ilyen például az *On the Spot* stábjának – S. Takács Andrásnak és a kolozsvári születésű Cseke Eszternek – *Az ellenség gyermekei* című sorozatából a Visky Andrásról szóló rész, aztán az író hasonló című monodrámájából Surányi Z. András és Sivó Júlia által rendezett *Júlia* című film, illetve a *Két hét pihenő*, amely ugyancsak az utóbbi szerzőpáros portréfilmje a valóságos Nényuról. Elgondolkodtató, hogy az akkor már idős asszony elmondja: Visky Ferenc a valóságban természetesen nem szúrta át a fülét, csak a bibliai passzust olvasta fel. Azt, hogy a könyvben ezzel szemben megtörténik az ószövetségi aktus, túlzónak érzem, hiszen a lelkész ennyi erővel azt is megtilthatta volna a feleségének, hogy kétféle anyagból szőtt ruhát hordjon, vagy hogy szombaton munkát végezzen.

Azt hiszem, éppen ezzel függ össze a könyvvel kapcsolatos legfőbb problémám. A regénynek három mottója van, az egyik Mészöly Miklóstól származik, a másik Kertész Imrétől, a harmadik Marilynne Robinsontól. Mészöly idézésének talán poétikai, Kertészének ezen túlmenően tematikus oka is lehet, Robinson kiemelése pedig alighanem annak is betudható, hogy amellet, hogy vallási gondolkodó, az úgynevezett *Gilead-tetralógia* szerzője is. A négy nagyszerű regény cselekménye két amerikai lelkész családjának körében bonyolódik, három-négy generáción

átíelve, a könyvekben más-más elbeszélői nézőpontot érvényesítve, szemléletesebbnél szemléletesebben megrajzolt, finoman árnyalt, egyénített figurák egész sorával.

Ezzel szemben a *Kitelepítés* legfontosabb szereplőinek gesztusait valami szent statika hatja át, ami a szilárd karakterek és a megváltoztathatatlan körülmények együtteséből fakad: mint amikor a mindenén áthatoló golyó egy minden golyónak ellenálló falba ütközik. Az egyik szereplő „szentasszonynak” hívja az anyát, a gyerekek nevének egy idő után elmaradhatatlan része lesz a „testvér”, illetve „nővér” megnevezés – „István testvér”, „Máriamagdolna nővér” –, mintha megannyi kis szerzetesről volna szó. Az egyikükről megtudjuk, hogy szemüveges, a másíkról, hogy biceg, de ha nem volnának a borítón képek a családi archívumból, a testvérek olyan egyforma, koravén kis felnőtteknek hatnának, mint a nevezetes fátimai csoda három szigorú pillantású pásztorgyerek szemtanúja a beállított fényképeken. A gyerekek nagyon ritkán tűnnek igazi gyerekeknek, alig játszanak, többnyire okos dolgokat mondanak. Kimondottan üde színfolt, hogy amikor egy konspiratív pillanatban esküt tesznek, akkor felmerül, hogy ne egy negyvennyolcas emlékhelyen, hanem a Hollywoodban elhíresült Johnny Weissmüller szülőházánál kerüljön sor a szertartásra. És bár végül a Petőfi-emlék hely lesz a győztes, az egyik lány azért mégiscsak megereszt egy Tarzan-üvöltést.

„Az elbeszélői nézőpont elsődlegesen egy kisgyereké (a 2–7 éves Visky Andrásé), a perspektíva azonban gyakran kitágul, a visszatekintő fel-

nőtt tudásával gazdagodik. Mozgó, hullámzó tudatáramlás jön így létre” – írja Domján Edit a *Revizoron*. A perspektíva változását azonban nem mindenhol érzem egyértelmű nyereségnek. Az 555. rész így kezdődik: „Anyánk összeszedte minden erejét, fölhúzta magát az ablak párkányáig, távolodó gyermekeit nézte, nem érzett félelmet vagy kétségbeesést, eltökéltségüket látva hirtelen öröm költözött a szívébe, egyre messzebb jutottak, de tekintete még utolérte őket, ők négyen pedig megérezték magukon a felkelő nap sugarától különböző, finomabb és gyöngédebb fénysugár érintését, tudták, hogy Anyánk tekintete az, Anyánk szeme fénye kaparászik a bal lapockájuk alatt, hamarosan a szívükig fog hatolni.” Előbb tehát az anya érzelmeibe látunk bele kívülről, majd arról értesülünk, hogy a gyerekek – akik között nincs ott az elbeszélő – megérik édesanyjuk pillantását a hátukon. Érzésem szerint ilyen gyorsan nem lehet csak úgy váltogatni a perspektívákat.

Visszatérve a főszereplők szinte minden gesztusát szinte minden pillanatban átszínező vallásosságra: ez helyenként túlságosan elegyengeti a felületeket, vagy egyneművé teszi a koloritot; ilyenkor csak a nagyon eleven színekkel megrajzolt olyan mellékszereplők adnak módot más tartalmak megjelenítésére, mint Nadia pilótaasszony, Maria Antonescu marsallné, Goma író, Balotă bölcsész, Marino tudós, Pătrascu pap, Pavel Făgăsan, született Saul vagy az az utálatos Marin pungás. A könyvet a szerző életművének csúcsaként méltató Károlyi Csabával ellentétben már csak ezért sem érzem, hogy a Visky család története

a regényben „megemelkedik, valóságosabbá válik, mint ha ez a mű emlékirat vagy dokupróza lenne”.

Károlyi ugyanakkor éles szemmel veszi észre, hogy (míg „a drámák közül a *Júlia – Párbeszéd a szerelemről* szép kísérlet az anya történetének megírására”) Visky versei mögött „állandó hiányt érezkelhet az olvasó, valami bujkál a veretes mondatokban, és a titok néha felfénylik.” Mint írja, Visky három legutóbbi verseskötetében négy ilyen vers is van, de a sor bővíthető. A 2017-ben megjelent, *Nevezd csak szeretetnek* című kötet *Gerendák* című verse például a maga tömörségében is igen komplex képet mutat: „Apám megszállottsága ahogyan / A csonka, szélrágta gerendákat / Gyűjtögette, vigyázva nehogy / Valaki tűzifának nézze és fölaprítsa / Őket. Mint aki arra vár, hogy valami / Messiás-féle gyermeke szülessen, / Pedig jó előre tudomására hozták, / Hogy meddő asszonnyal él együtt, / És bizony magtalan ő is, hiába / Sokasodik megállás nélkül.” De bízvást ide sorolható *A fogadás* is, amely egy lágerben játszódik, a címe pedig Jób történetére utal.

A könyv szerkezetével kapcsolatban a kritikákban felmerül a *Biblia* könyveinek beosztására való utalás. Mint Jánossy Lajos írja, „Visky a bibliai szerkezetet imitálva” ír, „mintegy versekre bontva és azokból felépítve prózáját”. Azt hiszem, ez kegyes tévedés: a könyv összesen negyvenkilenc, egyenként átlagosan nyolc-kilenc oldalas – zárójeles címmel ellátott – fejezetre oszlik, amelyek általában az oldal egyharmadánál valamivel hosszabb számozott részekből állnak, amelyekből összesen nyolcszázhuszonkettő van. A *Biblia* fejezetei ezeknél a részek-

nél jóval hosszabbak, míg a versek (eredeti jelentésükben: sorok) sokkal rövidebbek. A magam részéről úgy érzem, hogy a szerkezet leginkább olyan képeslapokéra emlékeztet, amelyek egy városról készült különböző méretű, de önmagukban megálló kisebb képek mozaikjából állnak.

A fejezetek között vannak hagyományosnak tekinthető novellák, mint például egy balul elsült harcsafogásról vagy a Nadia pilótaasszony és Antoine de Saint-Exupéry ismeretségéről szóló rész, de a kisbetűvel kezdődő és pont nélkül végződő, számozott bekezdésekre való felosztást még ezek esetében is külsődlegesnek, máshol pedig egyenesen valami megoldatlanság elfedésének érzem. Károlyi nagyszerű megfigyelése, hogy legutóbbi verseskötetének hátsó borítóján Visky mintha a *Kitelepítést* ígérné meg: „Egyetlen könyvet ismerek behatóan, azaz mindennel együtt, ami és aki vagyok: a Bibliát. Szilánkos töredékek és nagy ívű elbeszélések, istentelen családtörténetek és sötét szerelmek: egy cenzúrázatlan, véres és boldog megváltástörténet dokumentuma, aminek már gyermekkoromban saját jogú szereplőjévé lettem. [...] Megnyitom, elolvasom, hangos szóval, a napi szakaszt. És írom, tovább, az egyetlen könyvet.” Úgy érzem, szerencsésebb lett volna, ha a számokkal való jelölés monotonája helyett az író a *Biblia* könyveinek műfaji és tónusbeli változatosságát vette volna alapul. A *Kitelepítés* ugyan szerzőjének első regénye, de Visky tapasztalt költő és színpadi szerző: sajnálom, hogy e két terület felismeréseit, hovatovább formai megoldásait nem hasznosította jobban a könyv írása során. A kritikáknak az a visszatérő megfi-

gyelése, hogy a számozott bekezdések duktusa lírai, mindenestre alig több, mint szóvirág.

Ami a cselekményt illeti: a halfgás leírása olvastán például rögtön sejthető, hogy a dolog rosszul fog elsülni, ahogy az anya egészen a „morgáig”, vagyis a hullaházig vezető súlyos betegségének sincs igazi drámai tétje, az olvasó ugyanis tudni véli, hogy végül az egész család számára véget ér a kitelepítés.

Aztán az édesapa is visszatér a börtönből, és emlékezetes – az íróval készült interjúk alapján úgy tűnik, a valóságos eseményeket követő – jelenetben találkozik a gyermekeivel: mindegyikkel külön-külön, egymás után. Ez a regény egyik leghosszabb fejezete, ami azért is feltűnő, mert az előző másfél tucat lényegesen rövidebb. A könyv azonban itt nem fejeződik be, alighanem idomtalan is volna, ha a szenvedéstörténet végül üdvtörténetbe átcsapva érne véget. A könyv végén egy némiképp esszéisztikus részlet (*Kié Erdély?*), egy fekete bőrű amerikai egyházi vendégről, illetve lányokról szóló novellisztikus epizód (*Sem zsidó, sem görög*) és a főhős katonáskodását felidéző fejezet áll (*Neuschloss*). Ezek a regény egészéhez képest kissé külön életet élnek, akár azt is lehetne mondani Máraival, hogy kilógnak belőle, mint a középkori képeken a szentek szájából az írásos szalag. De mégis szerencsésen lazítanak a könyv ontológiai présén, hogy aztán egy csavarral az utolsó mondatban kiderüljön, ez tulajdonképpen nem is igazi lazítás: „megtaláltam a helyemet, önmagamat végképp elveszítve.”

A könyv érdekes tematikus párbeszédet folytat az „istenfüggőség” kérdésében *A Márk-változat* Esterházyjával, de a kis számozott részek megformálásában van valami a *Harmonia caelestis* első felének egyes tételeiből, az *Egy nő* és *Oravecz 1972. szeptemberének* megoldásaiból is. A legjobb az, amikor az író nem poénra építi fel a kis részt, hanem egyik-másik mondatnyi bekezdés úgy ér véget, mint amikor egy labdából fokozatosan elfogy a pattogás.

A fogoly, definíció szerint, rab. „Hogyan lehetséges akkor, hogy ő a legszabadabb?” – teszi fel a nagy kérdést Károlyi Csaba. Szerintem sehogy. A regény utolsó oldalai vissza is vonják ezt az opciót, amely aligha áll meg az olyan, ugyancsak lágertapasztalatokkal dolgozó könyvek fényében, mint például a *Sors-talanság* vagy Jichak Katzenelsontól az *Ének a kiirtott zsidó népről*, ahogy azt sem hiszem, hogy amit ezekben a hónapokban az orosz megszállók által foglyul ejtett ukránok éreznek, az akár csak hasonlítani is a szabadsághoz. Az az érzésem, hogy ez csupán szép játék a szavakkal. Alighanem arról van szó inkább, amit Rilke így fogalmazott meg: „Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles” – Jékely szavaival: „Győzést ki említ? Minden csak kitartás.”

Visky András: Kitelepítés. Budapest, 2022, Jelenkor. 342 oldal, 4599 forint.

Stuber Andrea

Derékszeg

116

A Vígshízház Shakespeare-bemutatóján a színpadon kétoldalt félbe maradt fémhidak indulnak, közöttük szerény tribün áll, amelyre felültettek 16 nézőt. Az előadás kezdéseként füstben és rideg színes fényekben vonul be a maszkos se-reglet. Baljóslatú karneválnak hat. Van, akinek Sikoly-maszkját apáca-fityula szegélyezi, más talán Trump arcával képviseli Amerikát. Mintha indián totemoszlopnak is öltözött volna valaki. Majd színre lép Kőszegi Ákos bíborba'-bársonyba', megáll középen. Kisvártatva érkezik mellé egy másik Kőszegi Ákos, ugyanolyan. A tizennegyedik sorban ülve majdnem beesik a szemem a tizenharmadik sorba, annyira bámulok, hogy ezt hogy... Másodpercekbe telik észlelnem, hogy hasonló alkatú férfi az ott, ugyanolyan jelmezben, utánozva a színész tartását, Kőszegi-gumimaszkkal a fején. Ennél ütősebb előadáskezdéssel nem volt dolgom ebben a szezonban.

A két, azonos külsejű szereplőből talán arra következhetnénk, hogy a *Tévedések vígjátékát* tűzték műsorra a Szent István körúton. De nem, hanem a *Szeget szeggelt*, amelyben Bécs – írhatnám úgy is: „Bécs”, mert Shakespeare-nek igazán mindegy a helyszín – Hercege (Kőszegi Ákos) elhagyja a várost. Helyetteséül Angelót (Stohl András) jelölte ki, aki elhivatott arccal odaül a Herceg backgammon mintájú, világító tetejű íróasztala mögé, majd a legteljesebb szigorral csap le a paráználkodókra. Van ugyanis Bécsünknek egy ide-

vágó törvénye, de hogy mikor és kik ellen élesítik, az vezetői döntés kérdése. Míg az elszánt Angelo maga is bűnbe esik, a Herceg szerzetesi álruhában kavár a városban, s gátlástalan cselszövésével növeli a törvénye által sújtottak számát és szenvedéseik mértékét. Végezetül elrendez mindent, s szerez magának feleségül egy abuzált zárdaszüzet, aki egyáltalán nem szeretne férjhez menni hozzá. Bizarr, hajmeresztő vígjáték, amely elmond egyet és mást a hatalom természetéről. A szerző érdekes, tapogatózó kísérlete ez az új király, I. Jakab becses tetszésének elnyerésére 1603-ban.

A második Kőszegi Ákos megjelenését egyébként az indokolja az előadásban, hogy a Herceg kerül a nyilvánosságot. *Szeretem a népet, / de nem szeretem magam mutogatni: / hasznos, de nekem mégse élvezet / az éljenzés, a taps, az üdvivalgás, / és énszerintem nem bölcs, aki ebben / sütkérezik* – mondja az ország vezetője Nádasdy Ádám fordításában. (I. Jakab szintén olyan uralkodó volt, aki nem szívesen szerepelt.) Ebből következhet az állás és az államkincstári fizetés egy dublórnek, aki a fémhídon *leereszkedően* integet a jónépnek, amellyel az a gond, hogy rossz. Megromlott ugyanis a közmorál az utóbbi egy-két évtizedben. Valószínűleg meg sem állapítható, hogy hol kezdte a hal, de már fejétől a farkáig oda-vissza bűzlik.

Rudolf Péter rendezésében eleve-nedik meg a szexuálkriminológiai esetnek is beillő, sajátos rémdráma.

A színházigazgató a nyilatkozataiban több motivációt is említett. Egyrészt szeretne volna Globe Színház-féle térbe helyezni a darabot. Ez legfeljebb jelzésszerűen sikerülhetett, mert mi, a húszsornyi zsöllye aligha egészítjük ki körre a színpadon elkezdett íves tribünt. (Maga a játék sem igazán számol a felültetett nézőkkel, ezt mi sem bizonyítja kellemtlenebbül, mint hogy a premieren ők a tapsra kijövő szereplők hátsó felét látták.) Másrészt a budapesti Bosch-kiállítás festményei inspirálták a rendező elképzeléseit a jelmezokről. Ezt magamtól nem találtam volna ki, de elfogadom. Harmadrészt fontosnak tartotta Rudolf Péter feltenni a kérdést, hogy miért pont ezen a napon adja át a hatalmat a bécsi Herceg. A válasza az, hogy az uralkodónak születésnapja van épp, ami számvetéssel jár és jelmezes bulival. Meglehet. Ám sokkal fontosabb és izgalmasabb kérdésnek tetszik, hogy miért Angelóra ruházza a hatalmat. Éppenséggel e tekintetben lehetne olvasata egy *Szeget szeggel*-előadásnak. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ősszel volt szerencsém látni ezt a darabot a chicagói Shakespeare Színházban is, ahol maga a játszóhely valóban a Globe Színház mintájára épült fel. Ott egy kubai származású amerikai rendező az ötvenes évek Havannájába helyezte a történetet, amelynek végén a börtönből kiszabadulók eltörölték az amerikai „bécsi” Herceg és Helytartója uralmát. A chicagói bemutatót egy most fogva tartott, kubai ellenzéki költőnek dedikálták.)

A Hercegnek van egy megbízható, bölcs, idős embere, Escalus. De nem őt kéri fel a helyettesítésre. Pedig kézenfekvő lenne, főleg a Vígszín-

házban, ahol Seress Zoltán Escalusa rokonszenves, megfontolt, tisztességes embernek látszik. Talán éppen azért nem ő az uralkodó választottja, mert veszélyes maga mellé emelni egy tiszta, feddhetetlen riválist. Így hát a Herceg Angelót szemelte ki az uralkodásra, akiről pedig tudja, hogy esett már folt a becsületén, amikor faképnél hagyta hozományát vesztett menyasszonyát, Mariannt (Balázsovits Edit). Kőszegi Ákos Hercegről hamar megtudjuk, hogy megéri a pénzét. Távozván Bécsből kolostorba siet, ahol szerzetes barátja (Borbiczki Ferenc) rögtön egy prostit penderít elé, ám ő most elhárítja a vendéglátói szívességet. Kölcsönkérni jött a szerzetes csuháját, hogy abban settenkedjen vissza a városba, kilesni az eseményeket. Mi a szándéka vajon? Lehetnek politikai céljai Angelo kinevezésével. Hozott ugyanis egy népszerűtlen döntést az alvó törvényei felébredéséről. A végrehajtást és annak felelősségét áthárítja másra. (Láttunk már ilyet.) Arra is bázírozhat, hogy ha Angelo belebukik az intézkedésbe, akkor elviszi a balhét, ő maga pedig visszamehet nemzetmentőnek. S amit szívesen hangoztat: ily módon próbálja ki emberét, hogy vajon miként hat rá a hatalom.

Nos, Stohl András Angelóként kétsoros bársonyöltönyben és garbóban vagy éppen sportöltözékben, testőr kíséretében testedzve is szigorú, tekintélyes alak. (Kicsit emlékeztet a nyolc évvel ezelőtti Marcus Antoniusára ugyanitt.) Ám a halálra ítélt bátyjának kegyelmet kérő Izabella (Márkus Luca) felforralja a férfi vérét, s innentől kezdve, mint arra a színész játéka utal, egy merő erekcióban vergődik át a történeten.

Javára írhatjuk, hogy a cinikusnak tűnő Kőszegi-Herceggel ellentétben őt mélyen megrendíti saját gyarlósága, s láthatóan gyöttrődik, amikor épp nem avval van elfoglalva, hogy Izabellát az íróasztalra nyomja, bugyiját lerántsa, s rávesse magát. Shakespeare talán nem egészen így képzelte, de a Vígszínházban Izabella szüzességét csak a korai magömlés menti meg. Izabella ez után az attak után látogat a börtönbe a bátyjához (Wunderlich József). Nem meglepő, ha csöppet sem fogékony a testvére könyörgésére, hogy engedje át a testét a helytartónak.

Be kell látnunk, hogy ennek a sötéten szeles darabnak a főszerepei elég elnagyoltnak mondhatók. Ugyanakkor hőseink nem közönséges drámai események résztvevői. Ez azt a terhet rója a színházi alkotókra, hogy megfelejtsék a karakterek titkát, s ennek mentén ábrázoljanak koherens személyiségeket. A vígszínházi előadás ennél kevesebbel is beérni látszik. Inkább csak a szövegekre, legfeljebb a helyzetekre vagy egy-egy érzelem demonstratívabb megjelenítésére adnak megoldást a színészek. Belső tartalmak, mélységek nem sejlenek fel, szerepívek is csak alig. Tulajdonképpen az alapteljesítmény sem kifogástalan, mert például Kőszegi Ákos szövegmondását az jellemzi, hogy a mondatai vége elvész; vagy hallani, vagy érteni nem lehet. Az előadás gördülékenyen, modern látványosságként halad előre. Mindenki a felszínen marad. A

legtöbbször korrekten elvégzik ugyanazt a munkát, amit máskor is rájuk szoktak bízni: például Fesztbaum Béla az összevissza beszélő komikus figura Könyök szerepében. (Itt valósággal sziporkázik a fordító Nádasdy Ádám.) Könyök polgárőr, vagyis afféle maszek rendőr. A rendőrautóból csak a szirénája van meg, és a mackónadrágja arra utal, hogy nemrég jött vissza a home office-ből. A figyelemre méltó Kövesi Zsombort emliteném még az élveteg, csillámló ruhás bécsi fiútársaságból, aki beszédmódja alapján kisebbségi kis gazembert játszik Keféné bordélyházában, kerítő szerepkörben.

Mivel Rudolf Péter rendező mai közzeget teremtett a *Szeget szeggel* köré, világos, hogy a máról kíván beszélni a mának. A színpad hátuljára olykor rávetítik a teli nézőtér jelen idejű képét. Igénybe vesznek vendégszövegeket, betoldást – a vígszínházi textust a rendező és Hársing Hilda jegyzi –, s bizonyos mondatokra külön is felhívják a figyelmet a nézőtér falilámpáinak fel-felkapcsolásával. Az előadás Shakespeare-t okulásul intézi mindenkihez. Ez körülbelül abban merül ki, hogy hol odamondanak kicsit, hol ide. Osszuk be magunknak.

Szeget szeggel. A Vígszínház előadása. Szereplők: Kőszegi Ákos, Stohl András, Márkus Luca, Seress Zoltán, Balázsovits Edit, Fesztbaum Béla, Ötvös András. Díszlet: Khell Csörsz. Jelmez: Füzér Anni. Rendező: Rudolf Péter.

A tragikus Schubert

Sokszor, sokak által megfogalmazott nézet: a zeneszerzői jelentőség egyik legfontosabb ismérve nem a mester-ségbeli tudás, nem az invenció, de még csak nem is az ízlés, az újítás képessége, a gondolatok mélysége, a „mondanivaló” vagy netán a sokoldalúság. Ez mind szép, jó és fontos, de van a kártyalapok között olyan, amely az említettekkel ellentétben mindent üt – és ez nem egyéb, mint a felismerhető, mindenki másétól különböző *saját hang*. Ez az, ami az esetek többségében megfoghatatlan, szakmai terminus technicusokkal legtöbbször nem magyarázható, mégis mindenki hallja, aki nincs beoltva zene ellen. Ez az, ami egyértelműen jelzi, hogy aki hozzánk szól, nem pusztán ügyes mesterember, nem csupán jó művész, hanem Valaki, nagy v-vel, jellel a homlokán, titkok tudója.

Mindez persze nagyon igazságtalan, mert valakivé, titkok tudójává nem lehet szorgalmas, lelkiismeretes munkával fejlődni: a valakiság nem tanulható. Titkok tudójává nem *lesz* a művész: a titkot láthatatlan kezek már a kezdet kezdetén berakták a pólyájába. Persze a valaki is elkallódhat, mint oly sokan mások, ha nem gyúrja-kalapálja önmagát az évek során, de a valakiság úgy van kitalálva, hogy a személyiségben legtöbbször benne rejlik az erő, az akarás, az önformálás szándéka-képessége is.

Tehát a *conditio sine qua non* a saját hang. A képzeletbeli zenei arc-felismerő program ennek alapján

mondja meg, hogy akinek a művét éppen hallgatjuk, Schumann, Debussy, Mahler vagy Stravinsky. Persze az is fontos, hogy a jelentős zeneszerzőnek nemcsak a megszólalásmód mint személyiségjegye tartozik fontos kincsei közé, de az is, hogy az *egy hang* mellett (vagy azon belül) *sok hangja* is van: tónusok, megszólalásmódok az érzelmek, indulatok, lelkiállapotok, hangulatok különféle skálafokainak intonálásához. Vagyis fontos, hogy a komponistának legyen saját hangja, viszont ne legyen egy hangú – mert az egyhangú.

Itt van például Schubert. Van saját hangja? De még mennyire! Összeteveszthetetlen. De vannak-e hangjai, van-e *sok* hangja? Akad talán olyan elvetemült, aki megvádolná azzal, hogy nincs, merthogy folyton szomorkodik szegény, mereng, nosztalgiazik, a távolba vágyódik, hazavágyódik, a mennyekbe vágyódik, néha mindhármat egyszerre – szóval vágyak gyötrik, el innen, mindig csak el, otthonos az otthontalanságban. A zenetörténész persze szépen, tanárossan megmagyarázza, hogy mindez azért van, mert Schubert korszakhatáron élt és komponált: a bécsi klasszika és a romantika közti széles sávban. Valahonnan készült kilépni, valahová készült belépni, de még egyik lépés sem történt meg teljesen. Ott állt egész monumentálisan rövidke élete során egy küszöbön, harmincegy éven át toporgott ott (fázott is: *Winterreise*), és zenéjének ez adott oly sokszor sajátos feszültséget, kétértelműséget, különös belső

erőteret. Mármint nem a fázás, hanem a köztesség. A köztesség egyéb értelemben is jellemezte: földi lény volt – alacsony, kövérkés, szemüveges, szifiliszes –, de nem a földön járt, zenéje többször transzcendens, mint ahányszor nem az.

Persze aki jól ismeri Schubertet, tudja: az egy saját hangon belül van sokféle hangja a lelkiállapotok összes fajtájára, végtére is nem véletlenül a legnagyobbak egyike. Tud derűs lenni, határozott, harcias, tud táncolni, indulóra menetelni, zsebre dugott kézzel füttyörészni, tréfálkozni, barátokat kedélyesen hátba veregetni, mezőn hanyatt fekve az égen úszó felhőket bámulni, ez mind benne van a zenéjében – és igen: tragikus művei is vannak, a tragikum sokféle árnyalatával.

Vásáry Tamás és a *Rádiózene-kar* Schubert-sorozatának első estje október végén a derűs-energikus Schubertet állította a figyelem középpontjába az 1., a 3. és az 5. *szimfónia* megszólaltatásával. A három kiválasztott mű nemcsak abban a tulajdonságban osztozik, hogy egyik sem különösebben népszerű (kivált az 1. és a 3. *szimfónia* nem az), holt valamennyi megérdemelné, hanem abban is, hogy mindegyik telt hangzású, feszes ritmikájú, kedvet-életörömet árasztó alkotás, sok dúr harmóniával, lendületes fokozásokkal, diadalmas tetőpontokkal. Figyelemre méltón koncepciózus műsortervezéssel villantotta fel ezután december elején az érem másik oldalát a ciklus második estje: ezen kétharmad-egyharmad arányban a tragikum került túlsúlyba. Először az életigenlés jegyében hangzott fel a *Rosamunde-nyitány* (1823), ezt követően azonban a 4. (*Tragikus*) *szim-*

fónia (1816), majd a szünet után a második részt kitöltő 8. (*Befejezetlen*) *szimfónia* (1822) a schuberti tragikumot képviselte, mégpedig annak két egymástól merőben eltérő árnyalatát.

A *Rosamunde-nyitány* lassú bevezetésében a zenehallgató szép oboa- és fuvolaszólóra figyelhetett fel, tetszett a karcsú hegedűhang, feltűnt a líraiság iránti fogékonyság, a mű alapvetően melodikus fogantatását szolgálta az éneklő dallamformálás, ugyanakkor az érzékletes hangsúlyok már ebben a formaszakaszban is energikus mozzanatokot csempészték az előadásba. A nyitány gyors főszakaszában Vásáry vezénylése a lendületre és a kitáruló szimfonikus hangzásra helyezte a nyomatékot, a tolmácsolásban jelentős szerepet kapott a tételben oly fontos daktilikus ritmika egyszerre feszes és rugalmas jellege. Amikor a gyors részben lírai dallamokhoz értünk, az előadásban ismét uralkodóvá vált a szélesen kibontott dallamok vokális karaktere. A nyitány megszólaltatásának fontos erénye volt a befejezésben megszülető jellegzetes ujjongó hang is, amely a mű végkifejletének szinte védjegye.

A koncert igazi érdekességét azonban kétségkívül a két egymás mellé helyezett tragikus szimfónia, egyazon kifejezőmód kétféle árnyalata, kétféle megjelenési formája jelentette – illetve az a határozottság, amellyel az előadásmód ezt a különbséget kidomborította. A 4. *szimfónia* megszólaltatása a muzsikálás lendületével, sötét tónusával, ritmikai feszességével érzékeltette, hogy az a tragikum, amelynek Schubert ebben a kompozíciójában hangot ad, az 1770-es évekbeli *Sturm und Drang*

művek zaklatottságának kései rokona. Ebben a 19 évesen, 1816-ban megalkotott művében tehát a zeneszerző egy hajdani preromantikus zenei mozgalomhoz csatolt vissza – de közel fél évszázaddal később. Némi ironiával tehát „poszt-preromantikus” megszólalásmódnak nevezhetnénk a 4. szimfónia tragikumát. Tovább bonyolítja a képletet (s az előadás ezt is egyértelművé tette), hogy Schubert – aki Beethovenel egy városban lakott, zenéjét csodálta, őt magát pedig példaképeként tisztelte – ebben a saját maga által *Tragikusnak* keresztelt szimfóniában a küzdelemmel kivívott derűt, a megharcolt győzelmet is ábrázolni kívánta, s ez egy jellegzetesen beethoveni dramaturgia ismertetőjegye. Miben nyilvánul meg ez a törekvés? Abban, hogy a tragikus hangvétel dacára, a sötét tónusok és a drámaiság ellenpontjaként egy *moll* hangnemű szimfónia valamennyi tétele fényes *dúrban* fejeződik be, és a mű zengő-erőtéljes megszólalásai nem egyszer kifejezetten diadalmasak. Kétarcú (előre és visszatekintő) romantika, kétarcú tragikum.

A másik schuberti tragikus hang, amely a szünet után az 1822-es keltezésű 8., *h-moll* (*Befejezetlen*) szimfóniában szólalt meg, már igazi romantikus tónus, visszatekintés nélkül csakis előre mutatva, a 19. század uralkodó stílusa felé. A tolmácsolás is ezt nyomatékosította, a kéttételes mű fájdalomával, sötét színeivel, gesztusainak súlyával. A nyitótételben Vásáry Tamás értel-

mezése több kettősséget is feltárt. Egyrészt engedte hatni a dráma és a líra, a tragikum és a nosztalgikus-fájdalmas elvágódás váltakozását. Másrészt hasonló módon érvényre juttatta a feszes ritmus és a legato dallamosság egymást váltó megjelenésében megbúvó ellentétet. Végül ugyanilyen kontraszt lehetőségét fedezte fel a karmesteri értelmezés és vele együtt a zenekar játéka a nagy hangerejű szimfonikus szakaszok és az olykor kamarazeneszerű lágy pianók váltakozásában. Az ilyenformán mindvégig kettősségekre épülő dramaturgiájú nyitótétel után az *Andante con moto* második tételben dalolás és menetelés uralta a zenekar játékát. A tolmácsolás nagy és erős dinamikai kontrasztjai élénken romantikus hatást keltettek, a tétel érzelemvilágának szélsőségeire mutatva rá. És persze nem feledkezhet meg a beszámoló a tétel transzcendens hangulatáról sem, amelyet Vásáry instrukciói nyomán a mindvégig magas színvonalon játszó Rádiózenekar játéka híven megidézett. Hasonlóan fontos eleme volt a megszólaltatásnak a modulációkat, hangnemi kitérőket érzékenyen hangsúlyozó előadásmód.

Liget a Blahán

November derekán adták át Budapest 2022. évi építészeti díját; s ahogy az ilyenkor szokás, a FUGA nagytérképben kiállítást is rendeztek az elismerésre pályázók anyagából. Innen tudható, hogy a nyertes nem a nagy esélyesek közül került ki. Amilyen a hovatovább az egész világon ismert és méltán elismert Magyar Zene Háza, netán a látványos rekonstrukción átesett Operaház vagy a Postapalota. A kitüntetés a nagy volumenű és közérdeklődésre számot tartó beruházásokkal szemben kivételesen egy közönséges és nem is túl nagy, mindössze egyhektáros kert kapta. Egészen pontosan: egy mesterséges tavacska partján az a házikózszerű bisztróépület, amely még csak nincs is frekvenciált helyen. Az együttes az Árpád híd pesti lejárójának déli szektorában, magyarul a Vízafogón található, paneles lakóházak között, szépen körbe kerítve és mindenféle praktikus dologgal felszerelve. Építész Nagy Csaba és Pólus Károly, a számos nagy volumenű munkát (élén a Párisi Udvarral) jegyző Archikon iroda két vezető munkatársa.

Felvezetésnek ennyi talán elég is lesz; mert akármilyen rokonszenves ez a könnyed fém-fa konstrukció, most nem a két építészét és nem is a kerttervező párost (Hómann János, Pécsi Máté) méltatnám. A gesztus – a kert jelentőségének felismerése – érdemel elsősorban figyelmet, amely szerencsére már nem egyedülálló. Ennek a kortárs építészetben és építészeti gondolkodásban hovatovább

a jövő létkérdésének tekinthető zöld fordulatnak a jegyében újult meg ugyanis a Blaha Lujza tér, amelyet másfél éves átalakítását követően, december elején vehetett ismét birtokba az itt naponta megforduló kétszázezer ember.

Szükségszerű szemléletváltásról van szó természetesen. Ezt mi sem jelzi jobban, mint hogy már a főváros előző vezetése tervbe vette megújuló környezetéhez egyre inkább méltatlan, hovatovább Budapest szégyenfoltjaként ható elhanyagolt állapotának felszámolását. Már 2010-ben megnyílt ugyanis mögötte rendszerváltástól másfél évtizeden át üresen álló egykori sajtószékház helyén a Marriott-lánchoz tartozó Courtyard luxushotel; a térre néző alsó két szintjén korszerű bevásárlóközponttal. Esztétikailag nem értékesebb ugyan, mint Lux Lászlónak a Major Máté közreműködésével a háború után készült és modernistának mondott elődje, oldalán a már majdnem szocreál domborművel. A szállót eredetileg Kertész András Tibor tervezte volna, aki sajnos a beruházó vállalhatatlan módosítási igényei miatt visszaadta a megbízást. Utódaiként a dr. Fekete Lajos–Fazekas Artúr-páros nyilván nem volt ilyen aggályos; alighanem ez az attitűd is részes lehet unalmas homlokzataikban, amelyek egyhangú osztásrendjét a fővárosi tervtanácson további érlelésre ajánlották. A korrekt épület így lett minőségi kőburkolatával műszakilag igényes kortársi munka; noha gyönyörködni nem fogunk benne, a tér

semleges háttereként zavartalanul szolgál majd a most még rekonstrukció alatt álló Corvin Áruházal egyetemben. Elvégre nem igazi térről van szó, valójában egy foghíj birtokba vételéről beszélünk. Hajdanán, egészen pontosan 1875-től a teátrumairól nevezetes bécsi cég, a Fellner und Helmer tervezte Népszínház eklektikus tömbje állt itt; 1908 és 1965 között a Nemzeti Színház lakta, amikor a metróépítés esetleg káros következményeitől tartva, illetve arra hivatkozva lebontották. Ekként keletkezett ez a fák és az itt parkoló autók ellenére üres vagy inkább kietlen telek, amelyhez közel hét évtizeden át néhány utcabútort leszámlítva hozzá sem nyúltak.

A mostani átalakítás előzményei még a 2017-es év nyarára nyúlnak vissza, amikor Tarlós István helyettesei a tér (és környékének) megújítására egy közel kétmilliárd költséggel járó javaslatot terjesztettek a Fővárosi Közgyűlés plénuma elé. A vázlatos tudósításokból úgy sejtem: komplex elképzelés lehetett, amely a Blaha rehabilitációját a Rákóczi út forgalomcsillapításával kívánta összekapcsolni. Rokonszenves módon az autóforgalommal szemben a tömegközlekedés fejlesztését és ezzel párhuzamosan a gyalogos közlekedés megkönnyítését szorgalmazta, s nem csupán a Blahán, hanem a Keleti pályaudvar felé az Osvát, a másik irányban a Szentkirályi utcáig. Még kevésbé tudom azt megítélni, milyen realitása volt a koncepció megvalósításának. A közvilágítás, a szökőkút és az aluljáró korszerűsítése, a forgalomtechnikai felülvizsgálat mellett a tervezet mintegy ötszáz négyzetméternyi zöldfelület, jelentős méretű járda, illetve útburkolat renoválá-

sával számolt. A téren működő parkolót megszüntette, az intézmények előtti szervizutat azonban meghagyta volna; a munkálatok megkezdését pedig 2018 végére, befejezését egy évvel későbbre ígerte. Az alighanem propagandisztikus okokból rövidre szabott határidők optimistának bizonyultak, az őszi önkormányzati választások eredményeképp ugyanis a városházán átrendeződtek a politikai erőviszonyok. Minthogy a projektet az új vezetés nem kevésbé fontosnak ítélte, némi irányváltással a munka folytatódhatott. Így került sor 2019 tavaszán a Fővárosi Tervező Vállalat és az UVATERV munkatársai által készített látványtervek bemutatására. A talán leghangsúlyosabb változás a korábbiakhoz képest a zöldfelület duplájára növelése (ötszázról ezer négyzetméterre), valamint az erőteljes fásítás: valóságos kiserdő települt a térre; a Rákóczi út tengelyében pedig – amolyan elválasztó szigetként – fasort kaptunk. A BKK korábbi vezetője, Vitézy Dávid (akkor már mint a Közlekedési Múzeum főigazgatója) ekkor pártfogolón az nyilatkozta róla, hogy a „Blaha Lujza térre [valóban] ráfér egy átfogó felújítás”, a NER köreivel jó kapcsolatokat ápoló szakemberként ugyanakkor a kritikai észrevételeit sem rejtette véka alá. Főként az útpálya közepére képzelt fasor gondolatát bírálta; szerinte az akadályozná a Rákóczi úti villamos majdani megépítését. Azt is felvetette: úgy lenne célszerű a teret átépíteni, hogy a ma még a Népszínház utcai villamos-végállomás vágányait meghosszabbítva és a Blahán átvezetve lehessen az oda érkező járatokat a hálózatba kapcsolni. S bár a felvetődött szempontok és a rendelkezésre

álló költségkeret figyelembevételével megkezdődhetett a tényleges tervezés, a kivitelezés magán a Blaha Lujza téren csak két évvel később – 2021 nyarán – indult meg.

A digitális térben nem találtam információt arról, hogy a késedelemben milyen szerepe volt a járválynak, illetve a kormányzat és a városvezetés nem feltétlenül harmonikus (olykor éppenséggel kritikus) viszonyának. Továbbá – egyiktől sem függetlenül – a város költségvetését nehéz helyzetbe hozó, Budapestre rótt egyoldalú kötelezettségeknek. Az bizonyos, hogy nem kis részben a fentiekből adódóan az aluljáró átfogó rendbetételéről le kellett mondani; holott de jó volna – bár kisebb léptékben – Budapesten is olyan kávéházi milióval (finom ilatokkal és hangulatos enteriőrrel) találkozni, mint amilyen Bécsben fogadja a föld alatt átkelőt az Operánál. A pénzből a legfontosabbra, a rendszeres beázások megszüntetése érdekében a szigetelés (a felső földém) rendbe tételére futotta; ezzel kezdődtek a munkálatok. A Rákóczi útra tervezett fasor és a dinamikus pavilonként elképzelt új buszmegálló egyelőre ugyancsak lekerült a napirendről, már csak azért is, mivel az autópályás forgalom csillapítása átfogó rendezést kíván; helyben, azaz a Rákóczi út egyetlen rövid szakaszának átalakításával aligha lesz megoldható. Az akadálymentes átkelés azonban a három új zebrával megvalósult; a Somogyi Béla utcába befordulva maga a tér is megnőtt. Immár közel kilencven fa – kétharmadában növendék – várja a tavaszt; csaknem felével több, mint amennyi a korábbi javaslatokban szerepelt. Szintén a jó időre várha-

tó a második szökökút, a gombafejű régi modernizálva már kint van, noha a mínuszok miatt most még merő dekoráció. Ugyancsak díszek a jókora virágágyások (szakszerűen kazetták) széles kőperemén a mini bronzreliefek, amelyek hajdani színészikonok, nevezetes szerepeikben; Plank Antal mintázta meg őket. A hajdnavolt színházra inkább Búza Barna feliratos sztéléje hívja fel a figyelmet; aki nem siet a dologára, annak meg az egykori épület alaprajzának kontúrja tűnik fel a lábunk alatt. Ahogy olvasom, azért (is) kaptak bordós pácolást a székek és asztalok, hogy szinte zsöllyében érezzük magunkat. Jómagam tárgyilagosabban fogalmaznék: ha valóban kizöldül ez a miniliget, jól fognak mutatni és jó érzés lesz bennük randevúra várakozva szemlélődni vagy egyszerűen csak egyet szusszanni. S ha már a személyes benyomásoknál tartunk: az igazi trouvaille szerintem nem látható. Ez az úgynevezett Stockholm-rendszer, aminek az a lényege, hogy a burkolat alatt nincs cement. Így folyamatosan kap csapadékot a nyolcvan centiméter vastagságban összefüggő talajréteg, ahol a gyökerek szabadon fejlődhetnek és akár össze is kapaszkodhatnak. A már 2021-ben kezdődött infláció mellett ennek a nálunk még új technológiának is része lehetett abban, hogy a beruházás végösszege az előzetes kalkulációkat meghaladva túllépte a három és fél milliárdot. Igaz, az eljárással másfelől spórolunk: a felesleges víz elvezetéséről nem kell gondoskodni, mivel az akadálytalanul leszivárog földbe. Már ha hitelesen tolmácsolom a legilletékesebb, Bardóczi Sándor főtájépítési magyarázatait.

Ez a tisztség egyidős az idén jubileumát ünneplő fővárossal: csak százötven éve még főkertésznek mondták és személy szerint Fuchs Emilnek hívták. Korábban Pesten töltötte be ugyanezt a hivatalt; tevékenységéhez kötődött a Városliget megújító fenntartása mellett az Erzsébet, az Almássy és a Rákóczi tér kialakítása, hogy csak a Blahához közeliekkel példálózzunk. Később a pozícióból egyszerűen csak kertészeti igazgató lett, egészen 1949-ig, amikor a funkciót feleslegesnek ítélték és megszüntették. Holott utolsóként az a Jancsó Vilmos töltötte be a tiszteket, aki döntő szerepet játszott a felszabadulást követően Budapest közparkjainak helyreállításában; később a BUVÁTI zöldterületi osztályát vezette. Pályája elején, a főváros parkjainak korszerűsítésén munkálkodva már a negyvenes években azt panaszolta, hogy „[s]zázezrek élnek itt bérkaszárnnyák köréngetegében, a lakosság nagy hányada csak »kirándulás« útján jöhet kapcsolatba a természettel [...] A meglévő Klauzál, Almássy és Hunyadi téri kertekhez hasonló vagy még kisebb játszóterek száma elenyészően kevés.” Lehangelő láttelejét követően pedig a teendőket ekképp prognosztizálta: „Az elv a megelőző évtizedek fordítottja: távolodás a zsúfolt várostól, fokozatos visszatérés a természethez” – fejtegette a *Magyar Építőművészet*-ben, mivel a foghíjak parkosítása révén „[e]gy kis pázsitfolttal mindjárt barátságosabbá válik a városrész képe”.

Hiába érvelt azonban meggyőzően, ennek az ellenkezője a ma általános hazai gyakorlat: az értékes telkek busás hasznot hozó totális beépítése. Részben bontások nyomán, döntően foghíjak felszámolásával, aminek

legegyértelműbb jele a budai várnegyed elpusztult palotáinak rendületlenül folyó újraterelítése. Az egész világot sújtó ökológiai krízis ellenére zöldberuházás egyáltalán nem vagy csak a legkritikább esetben kíséri az építkezéseket. Hozzájuk képest még a Kádár kori lakótelepek is oázisnak minősülnek a házak közötti tágas füves térségekkel. Kivételes a Millenáris példás rendbetétele. Mindazonáltal nem egyszerűen értetlenség a reakció a budapesti városvezetésnek a fentiekől alapvetően más irányú azon igyekezetére, hogy legyen minél több gondozott közpark és park. Egy lakosra nálunk most hat négyzetméter jut, az optimális kilenc lenne; s a cél az, hogy ne csak óvjuk, hanem gyarapítsuk is a fákat. A program képviselőjében Bardóczi Sándort a kormánysajtóban durva támadások érik. „De ki is valójában Budapest főterelítése” – kérdezi a *Magyar Nemzet* 2021. májusi 24-i szalagcíme, s a leadben meg is adja rá a személyeskedő választ: „úgy ért mindenhez is, hogy valódi tudományos munkásságára alig találni bizonyítékot”. A lejárató kampány – amit akár agymosásnak is mondhatunk – a KESMA lapjainak mozgósításával a Vadvirágos Budapest kísérlet elutasításában kulminált. Olyan lakossági panaszok publikálásával és azokon való felszínes ironizálással, miszerint a szóban forgó közterületeken nem nyírják a fűvet. Holott a méhlegelőnek nevezett helyeken táblák és Bardóczinak a Facebookon közzétett blogbejegyzései egyértelmű magyarázattal szolgálnak arra, hogy nem a méhészeknek kívánnak kedvezni, hanem a kemikáliák miatt egész Európában veszélyesen ritkuló beporzók számát szeretnék szaporítani. Természetesen itt is kaszál-

nak, csak ritkábban és a pollenképzés időpontjában, hogy gátat vessenek a parlagfű terjedésének. A klímaváltozás körülményei között hosszabb távon ugyanis kizárólag a természet önkorrekciója jelent megoldást az élet körforgásának helyreállítására. Nem lennék meglepve, ha a Blaha kapcsán a még téli álmát alvó ligetet szintén érné hasonló becsmérítő kritika. Márpedig ez a projekt is józan szakmai megfontolás alapján valósult

meg. Nem lévén kertészmérnök, magam sem tudtam, közreadom tehát, hogy bizonyos törzskörméret alatt és fölött a fák átültetve sokkot kapnak; elpusztulnak vagy nem fognak rendszeresen fejlődni.

A felújított Blaha Lujza tér. Terv: Lépték-Terv Tájépítész Iroda. Generáltervező: a „Közlekedés” Főváros Tervező Iroda és az UVATERV Út- és Vasúttervező Zrt. konzorciuma. Kivitelező: STR Mély- és Magasépítő Kft.

Karafiáth Orsolya

Magyar cirkusz

126

A nemzeti hírközlési hatóság egykori elnöke, Rozgonyi Krisztina a *Kreativon* nemrég arról beszélt, milyen erő rejlik a manipulációban. Mindannyian azt gondoljuk magunkról, hogy minket nem lehet megvezetni, de minden statisztika és tapasztalat azt mutatja, hogy ez sajnos tévedés. Különösen megdöbbentő ez annak a tükrében, hogy még most, 2023-ban is, amikor már mindenki „képzett pszichológus”, amikor belefutunk a szakkönyvekbe meg az összevissza használt és elhasznált pszichológiai fogalmakba, és elvileg annyira reflektívek és önreflektívek vagyunk, hogy a fal adja a másikat, mégis működnek a régi és az új manipulációs receptek. Rozgonyi az idézett beszélgetésben azt állítja, hogy még a háborút is a fejekben készítették elő. Hát persze, minden ott dől el. A kérdés csak az, hogy merre. És külön ijesztő figyelni, hogy nálunk az utóbbi tíz évben milyen ijesztően pusztított mindez. De a legnagyobb veszélynek

azt látom, hogy az eddig a normalitás talaján állók is kezdenek elbizonytalanodni. Mert nem lehet függetleníteni magunkat a zajtól, a ránk ömlő dezinformációktól. És sajnos azt látom, még az ellenzéki oldalon sem tudok mélységében tájékozódni, ami sokszor odáig vezet, hogy engem is összezavar még egy egyszerű hír is. Most éppen az, hogy elém került, a Fővárosi Nagycirkusz milyen mértékben segíti az ukránokat.

Mi van? Ez aztán igazán meglepő fordulat. Szívből sajnálom, hogy ezzel nincsenek tele a híradások, holott ez még a Reuterst is érdekelné. Itthon egy adást találtam az egészről, legalábbis egy komolyan vehető terjedelműt, a Hír TV-n január 5-én, csütörtökön. Négy perc persze ez is, de komoly négy perc. Az eddig Ukrajnában tartott Fényes Porond Nemzetközi Cirkuszfesztivált az idén a Fővárosi Nagycirkusz fogadta be. Ennek kapcsán kiderül, hogy nemzetközi szinten is Menedékpontnak ne-

vezik a Nagycirkuszt. Fekete Péter, az intézmény igazgatója, akinek egykori bűvészként nem is lehetett más célja, mint a hazai cirkuszművészet felvirágoztatása, arról beszél, hogy Magyarország mennyire nyitott szívű és megértő. Befogadó típusú emberek vagyunk, mondja teljes komolysággal, akármit is beszélnek Európa másik oldalán. Na, ez aztán a kevert üzenet. Nem kérdés: amit tesznek, csodálatos. (Tudnunk kell még azt is ehhez, és ezzel sincs tele a kormány-média, hogy a Fővárosi Nagycirkusz nem csupán ezt az amúgy nagyszerű és magas szakmai színvonalú seregszemlét fogadta be, hanem a háború kitörése óta erősen támogatja a lebombázott ukrán városokból érkező cirkuszművészeket nemcsak fellépési lehetőségekkel, lakhatást és ellátást is biztosít nekik. És mindezt külön nyilatkozatban rögzítették.)

Fekete beszéde, ha nem ismernénk a kontextust, meggyőzne. A cirkusz jól példázza az emberek közötti ideális viszonyokat, mondja, ha ugrasz, akkor is lekapnak, ha a bőrszíned feketé, ha zsidó vagy, vagy mohamedán, ha bármilyen vagy. Az életed meg lesz mentve. Ez csodálatosan hangzik, és nem tudok nem hinni Feketének. Ez is csak mutatóvány lenne? Ennyire megmérgezett már engem is mindaz, amiben élünk? Csak gyanakodni lehetséges? Persze, tudom, hogy nincs semmi a Főnök jóváhagyása nélkül. De akkor mit gondolkodj? Miben lehet hinni? Az egyetlen lehetséges hozzáállás a bezárkózás?

Összehasonlításként megnéztem a *Híradó* egyik életbevágóan fontos kis blokkját tavalyról, egészen pontosan 2022. január 11-ről, amikor a szintén januárban megtartott 14. Nemzetközi Cirkuszfesztivál volt a téma. Milyen

boldog az az ország, gondoltam, ahol a köztévén a fő híradások között csaknem nyolc percet szánnak egy cirkuszfesztiválra! Ráadásul kicsoda gazdag nyolc percet! Csak úgy záporoztak az információk. Tényleg nehéz eldönteni, hogy a műsorvezető idióta, vagy csupán a nézőit nézte annak. (Álfigyelmeivel, álnaivitásával, mert végül nem tudok másra gondolni, mint hogy ez nem lehet valóság, azt sugallja, hogy ezek vagytok, barmok, akik még ide kapcsoltok.) Mintha nem értené, mit takar az, hogy online közvetítés. Valóban, nézhetik az emberek ugyanakkor a tévéjükön is a műsort, az artistaszámokat, mint egyébként azok, akik odazarándolkoltak? Sőt, kontráz a vendég, még a konferencián is részt vehetnek! Na ez már sok a műsorvezetőnek, aggódok, le ne forduljon a székről. De szerencsénk van, inkább ráfordulnak a programokra. Mit fogunk látni, néz mereven Feketére, és rögtön hozzácsapja, nehogy a nézők, akiknek a feltevése szerint maximum annyi a memóriájuk, mint egy aranyhálnak, ne tudják, hogy ezt a nézést személyesen, illetve online is megtehetik? Fekete egy merő borosta, süt róla a fáradtság, de ez olyan ügy, amit erőn felül képviselni kell, mindent a közért, cirkuszt és cirkuszt a népnek! S hogy ez miért különösen értékes? Hát a neves Mittudomén Kicsoda megdöntötte az egy keréken biciklizés rekordját. Azt most hagyjuk, hogy az ország már akkor az inflációs rekordokat döntögette, sokkal izgalmasabb a tény, hogy a cirkuszfesztivál mágnesként vonzza a kultúra iránt érdeklődőket. Nagyon remek hír, valóban a *Híradó*ba kívánczik ez is!

Hogy amúgy mi a helyzet a kultúrával? Hogy vannak gondok támogatásfronton? Hogy a független társulatok

egyszerűen nem tudnak már tovább zsonglőrökdölni, nincs mivel, és akik megpróbálták eddig a valahogy ellevést, balanszírozást, azok is lassan a földre zuhannak, mert eltűnnek a védőhálók azok alól, akik nem a Fő Cirkuszigazgató ostopattogatására figyelnek? Piha.

Szögezzük le: én bírom a cirkuszművészetet, főképp az újcirkuszt. Követem a nemzetközi trendeket, és igen, elismerem, hogy itthon is csodálatos produkciók születnek. Látom az újító szándékot, több igazán előremutató produkciót is láttam a Fővárosi Nagycirkuszban, ahogy meg tudom ítélni, nemzetközi szintű az, amit létrehoznak. Fekete tavaly irtó lelkes volt. Jó Magyarországra jönni! Látjuk, hogy neves karmesterek és zenészek érkeznek, imádják Magyarországot. (Közben követjük, mi történik mondjuk az Operával? Azóta született-e sokszor nyolc perc arról, miért van zárva a Erkel, mi a helyzet Ókováccsal? Hát arról van-e számvetés, hogy az itt élő kultúraszzeretők, akik immár negyven százalékkal fizetnek többet a betevő falatjukért, meg tudják-e váltani a belépőjegyeket ezekre a világklasszis előadásokra?! Aki itt dolgozik, mint ez a Bertini két hónapig, és megdönti a világcúcsokat, állította Fekete.

A műsorvezető még tud azért új mutatványt. Egy barátom, dobpergés, elképesztő, a feszültség fokozódik, nem tudta, hogy, na mit, na mit, elviselhetetlen elektromosság a levegőben: létezik olyan, hogy cirkusztudomány. Hát hogy ne lenne! (Felkiáltás.) S hogy miért van? Hiszen mindennek van tudománya! (Igen az emberi ostobaságnak is, ajánlom mindenkinek szíves figyelmébe a szórazokztatóan ismeretterjesztő, nemrég megjelent művet, a Jean-François Marmion

szerkesztette *A hülyeség pszichológiája* című interjú- és tanulmánygyűjteményt.) Az elmúlt két évnél arra gondol Államtitkár Úr (Fekete akkor még az volt, a választások óta már nem az), hogy a monte-carlói, a világ első számú fesztiválja másodjára marad el? Ez is egy lehetőség kiemelni, mi mekkorák vagyunk, látom magam előtt az országot, csillogó dresszben, flitterben, mintha nem az lenne a bravúr, hogy egyáltalán életben vagyunk. És a műsorvezető abba se kérdez bele, hogy miért nem probléma, hogy bár idejön a világ legtöbb cirkuszosa és menedzsere, és hatalmas örömmel a vendégül látott (!!) cirkuszosok, hogy mindez a mi adóforintjainkból finanszírozott magánbuli. Azért jönnek ide, hogy aztán minél magasabb gázsikat tudjanak kialkudni, mondja egyenesen a kamerába Fekete, feltételezem, hogy a mi kis Nagycirkuszunktól is, azaz saját magunk hajtjuk fel a saját pénzünkből az árakat. Ez aztán a trükk! Senki nem gondolta volna, hogy ilyen ravaszság van a cilinderben! Mindenesetre tavaly minden tele volt ezzel a, fogalmazzak úgy, tét nélküli, viszont irtó drága mulatsággal?

És lám, ez csak egyetlen zavaró kis valami. Egy kicsike semmi. Ez is a része a Tervnek? Futtassunk mindenféle párhuzamos narratívát egyszerre, és ez végképp mindenkit összezavar? Ha nem ment a sulykolás, ha még maradt a fejekben némi gondolat, vagy épp szöveget ütött bennünk, hogy basszus, szarul élünk, akkor érzük el, hogy magukban is elbizonytalanodjanak. Mesteri manipuláció, ez is olyan kommunikációs technika, amit az oroszoktól tanultunk. Nem csoda, hogy maradnak a zsigeri érzelmek. Illetve a valóság teljes kizárása. Tél és hó. És végül a gázszámla.